1. ESKİ YUNANİSTAN'DA TOPLUMSAL YAPI

Giriş

Akdeniz medeniyetleri, bugünkü adlarıyla, Mısır, Suriye, Irak, İran, Anadolu topraklarında kurulan, Sümer, Mısır, Akad, Pers (İran), Yahudi, Hitit, Babil, Yunan vb. gibi medeniyetlere verilen addır. Adları sayılan bu medeniyetler, MÖ 4000'lerden itibaren Mısır ve Sümer medeniyetlerinin kuruluşuyla başlamış, tarihsel süreçte birbirlerinden etkilenerek, oluşmuş ve dağılmışlardır. Adları sırlanan bu medeniyetlerin ürettikleri, yazı, tarıma dayalı, şehirleşme (yerleşik hayat), devletleşme, kültürel tapınakların kuruluşu, zanaatların geliştirilmesi, mimarlık, gök cisimlerinin gözlemlenmesi ve tanıtılması; hukuk, tıp, matematik ve geometri gibi alanların kurulup kullanılması; madencilik, denizcilik gibi mesleklerin geliştirilmesi; bu medeniyetlerin ürettiklerinden ilk akla gelenlerdir. Adı geçen medeniyetlerin bazıları, çeşitli bağlamlarda *Felsefe Öncesi Düşünüş* dersinde ele alınmıştır.

Yunan medeniyeti, yukarıda adı geçen medeniyetlerin en gençlerinden biridir. Ege Denizinin iki yakasında kurulmuştur. MÖ 1200'lere giden kökeni olmakla birlikte, klasik dönemini MÖ.7 – 4. yüzyıllar arasında yaşamıştır. MÖ. 3.yüzyılın sonlarında Roma tarafından yıkılmıştır. Klasik döneminde ürettiği ürünlerle, hem kendi başarısını sergilemiş, hem de daha sonra ortaya çıkacak Batı Medeniyetlerinin (Roma, Bizans, Hıristiyan, İslam ve Modern Avrupa medeniyetleri) gelişmelerine katkı sağlamıştır. Bu medeniyetin en önemli ürünlerinden biri olan felsefenin oluşumunu anlamak için, felsefeyi üreten toplumun yapısını tanımak gerekir. Yunan Medeniyeti, tarım, hayvancılık,

denizcilik, sömürgecilik ve yoğun bir dış ticaret temeline dayanan iktisadi bir yapıya sahiptir. Söz konusu medeniyetin siyasi yapısı, şehir devletleri temeline dayanır ve farklı siyasal sistemlerle yönetilirler.

1.1. Polisin Yapısı

Yunan düşüncesi ile toplumsal yapı arasındaki köklü bağlardan dolayı, Yunan düşüncesini anlamak için, onun nasıl bir toplumsal yapıdan çıktığını görmek gerekir. Yunan tarihinin, yaklaşık olarak MÖ 1000–300 arası dönemdeki sosyal, iktisadi ve siyasi gelişmelerin düşünce yapılarını belirleyen unsurlar olduğu gerçeğinden hareket ederek, bu dönemin bazı özellikleri üzerinde duracağım.

Yunan sosyal yapısı, iki temel unsur üzerine kurumuştur: 1- Kabilecilik, 2- Sınıflar. Bu iki özellik Yunan dünyasının en belirgin karakterlerinden biri olan polislerde (şehir devleti) kolayca görülmektedir. Polisler, sosyal ve iktisadi yapı olarak çok benzer olmaları yanında siyasal yapılarında önemli farklılıklar göstermişlerdir.

Yunan dünyasında Polis türünden devletlerin ortaya çıkmasında temel unsur Ege Denizi çevresinin coğrafi yapısı olmuştur. Coğrafi yapı, büyük devletler kurmağa elverişli olmamıştır. Yerleşim yerleri arasındaki kara bağlantılarının oldukça güç olması nedeniyle ilişkiler deniz yoluyla sağlanmıştır. Deniz ulaşımı ne kadar gelişmiş olursa olsun kara ulaşımının fonksiyonlarını tam yerine getirmemiş olması nedeniyle polisler uzun bir süre kapalı toplum niteliği göstermişlerdir (Littman 1974, 7) Coğrafi özellik ve kabileci yapı, hem polis devlet tarzını oluşturmuş hem de polislerin birbirlerine kapalı kalmalarını sağlamıştır.

Polisler 9. ve 8. yüzyıllarda tarımla uğraşan toplumların devletleri olarak ortaya çıkmışlardır (Littman 1974, 42). 7. yüzyılda ticaretinin gelişmesiyle kapalı olan tarım toplumu niteliğinden kurtulmuşlardır. Thukidides'in bildirdiğine göre, 9. yüzyıl öncesinde Ege çevresinde halklar dağınık ve güçsüz kabileler halinde yaşayan göçebe topluluklardır 7.yüzyılda ticaretin gelişmesiyle birbirlerini yaklaşmaya başlamışlardır. Bu yakınlaşmadan önce uzun süre devam eden korsanlık yüzünden adalarda da kıtada da oluşan polisler, tercihen denizden uzağa kurulmuşlardı. 5. yüzyıla kadar şehirlerin içerilere kurulmasına devam edilmiştir. Çünkü, herkes birbirlerini yağmalamış, hatta denizde olmadıkları halde kıyılarda bulunan halklar da bu çapula uğramışlardır. (Thukydides 1976, I/ 4-5).

Polis, ilk önce çitlerle çevrilmemiş köylere, sonra da çitlerle ya da surlarla çevrilmiş şehirlere denmiştir (Thomson 1985/ II 82). Surlarla çevrilmemiş şehirler de vardı. Bunların başında Isparta gelir. Bu gurup şehirler " eski Helenik tarz" da yerleşme yeri olarak gösterilmiştir (Thomson 1985/ II,. 83). Polis birkaç köyün birleşmesinden meydana gelmiştir. Köyler ise bir kılanın yerleşim birimi olarak ortaya çıkmıştır. Köyler başlangıçta kabile kampları olarak görülür. Burada birkaç yıl ya da bir kuşak boyu oturduktan sonra yerlerini terk edip başka yerlere gitmiş ve benzer bir tutum sergilemişlerdir (Thomson 1985/ II, 84). Ancak tarımın gelişmesine bağlı olarak beslenme sorunlarının çözülmesi ve güvenliğin sağlanması, yerleşik hayatı kalıcı kılmıştır.

Kabile yapıları şehirlerin biçimlenmesinde de etkili olduğundan polislerin siyasi yapıları, kabile düzenine göre gerçekleşmiştir. En güçlü kabilenin şefi şehir yönetiminden sorumlu olurken aşağıda görüleceği gibi, bazı dönemlerde özellikle siyasi kurumların oluşmasıyla birlikte, önce kabile şefleri sırayla göreve gelmiş sonra da seçim sistemi uygulanmıştır.

Hem kabileci yapıyı göstermesi hem de Yunan dünyasında merkezi bir yapıya sahip olan Atina’yı oluşturan kabilelerin kendi arkhonlarının (savaş şefi) olduğu, tehlike anlarında kralla birlikte meclis toplantılarına katıldıkları, barış

zamanlarında kendi işleriyle ve kabile sorunlarıyla uğraştıklarını kaynaklar bildirmektedir. Bazı sorunlar nedeniyle birbirleriyle savaştıkları da bilinmektedir. Güçlü ve uzak görüşlü bir kral olan Thesus (efsanevi bir kahraman), bütün yerel meclisleri ve yetkilerini ortadan kaldırmış ve merkezi bir meclisi Atina'da oluşturarak dağınık kabileleri bir araya toplamıştır. Bu olaydan sonra Atina'nın etrafı surlarla çevrilmiş ve şehir hızla büyümüştür (Thomson 1985/ II, 94-95). Şehirleşme bazı sorunlara neden olmuştur. Köylüler özellikle de şefler, köylerini terk etmediklerinden şehre uzak durmuşlardır. Öte yandan, *eupatridlerin* (soylu babaların oğulları, soylular) şehirde oturmakla yitirecekleri hiçbir şeyleri olmamasına karşılık, çok şey kazanmış, mallarını mülklerini korumuş ve güçlerini artırmışlardır. Sürekli kendi çıkarlarını kollamışlar ve krallığın yerine kurdukları düzen katlanılmaz hale gelmiş, halk ayaklanarak onları ülkeden atmış ve topraklarını paylaşmışlardır (Thomson 1985/ II.. 97-98). Polislerin temelini oluşturan klan ve kabile, aynı zamanda şehirlerde yaşanan iç savaşların da başlıca nedeni olmuştur (Thomson 1988/ I, 73).

Aristoteles ilk Atinalıların, dört kabileden oluştuğunu, her kabilenin üç fratri, her fratri otuz kişiden oluştuğunu bildirmiştir. Demokrasiye geçildiğinde, kabile sayısı ona çıkarılmıştır (Aristoteles 1943, Böl 8). Takvim yılı da ona bölünmüş her dönemde kabilenin birinden seçilen bir yürütme kurulu iş başına gelmiştir (Thomson 1988/ I. 132).

Kabile sisteminin etkisinin sürekliliği, özellikle siyasi alanda gücünü göstermiştir. Klan ve kabile sistemiyle oluşan şehir üç veya dört kabileden meydana gelmiştir. Bu kabileler, şehirdeki yönetimi askeri birliği oluştururlardı. Kabile içi bağlar sürekli güçlü olmuştur fakat, diğer şehirlerdeki akrabalık bağları zayıflamıştır. Kabile, polisin teşkilatlanmasını sağlamakla kalmamış, ayrıca evlilik ve din gibi konularda da kendi içinde kurallarını sürdürmüştür. Atina'nın klasik çağında bütün vatandaşlar bir fratrinin üyesi olduğundan, bağlı olduğu fratriden evlenir ve fratrisinin dinsel inançlarını kabul etmiş olurdu (Littman 1974, 33). Her klan kendi devlet kültü içinde inanışlara sahip ve özel tapınmalar yaparlardı. Polisin ilk çağlarında klan aristokratik bir güç olarak hizmet vermiştir ama, polisin siyasi teşkilatlanmasında, kabile bölümlenmesi birinci kuvvet olarak yer alınca, politik önemlerini kaybetmişlerdir. Buna rağmen, büyük olan sosyal prestijlerini sürdürmüşlerdir (Littman 1974, 33).

1.2. Sınıflar ve Sınıf Çatışmalar

Yunan ortaçağının (MÖ. 1000-700) ilk dönemlerinde ortak mülkiyet söz konusudur. Fakat yerleşik düzenin gelişmesi toprağa bağlılık özel mülkiyeti ortaya çıkarmıştır. Özel mülkiyetin gelişmesi ve mülklerin az sayıda ailenin elinde toplanması, aristokratik sınıfın oluşmasını sağlamıştır (Mansel 1984, 98). Özel mülkiyetin ortaya çıkmasında *Dorlar* ın etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. *Dorlar* işgal ettikleri yörenin halkını toprağa bağlayarak, onları *helot* (köle) durumuna getirmişlerdir (Şenel 1970, 173). Toprak aile içinde el değiştirir, fakat satılmazdı. *Helotları* gereği gibi çalıştırmayanlar, yani topraklarını tam olarak işlemeyenler ve devlete gerekli vergilerini vermeyenler vatandaşlıktan çıkarılmışlarıdır (Mansel 1984, 117).

Dorların Isparta'da uyguladıkları köleleştirme ve toprağı paylaştırma yöntemi, bu bölgede Isparta yıkılıncaya kadar sürmüştür. Bu uygulamaya göre özel mülkiyet yoktur, her şey devlete aittir. Toprak istilacıları arasında eşit şekilde bölüşülmüştür. Bölüşülen toprak, köle haline getirilen eski sahiplerinin işlemelerine verilmiştir. Toprağı işleyen *Helotlar* elde ettikleri ürünün yüzde 60ını toprak sahiplerine vermek zorunda bırakılmışlar ve geri kalan yüzde 40 geçinmeye çalışmışlardır (Şenel 1970, 173). Isparta vatandaşları ortak sofralarda yemek yediklerinden elde ettikleri ürünlerin bir kısmını aş evelerine verilerdi. Isparta sınıf konusunda oldukça katı davranmıştır. Temel iki sınıf vardır: 1- özgür ve eşit vatandaşlar; 2- köleler. Bu katı tutum Dor istilasından Isparta'nın yıkılışına kadar sürmüştür. Çünkü geliştirilen kurumlar bu düzenin değişmesine izin vermemişlerdir. Isparta'da siyasi, iktisadî, sosyal ve kültürel yapılar askeri temel üzerine kurulmuştur. Kapalı bir toplum halinde yaşamışlar, geleneklerine sıkıca bağlı kalmışlardır. Bu tutumları askerliğin dışında hiçbir kurumun gelişmesine izin vermemiştir.

Isparta'da erkek çocuklar, topluca eğitilmek için 7 yaşından itibaren ailelerinden alınmıştır. Eğitimde öncelik, acıya dayanıklılık ve hırsızlık yeteneğinin geliştirilmesine verilmiştir. 20 yaşına geldiklerinde doğrudan doğruya orduya katılırlardı. Genç ve ihtiyarlar sürekli bir arada yaşamışlardır. Kendi evleri olmakla birlikte evlerinde kalmazlardı. Ortak sofralarda yemek yerler, toprak işleriyle uğraşmaz, çünkü, her aileye toprağı işleyecek kadar köle verilirdi.

Yunanlılar, toplumu sınıflara ayırmanın mitolojik çağlarda da olduğunu kabul ederek sınıflı toplum anlayışını doğal bir durum olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla sınıf anlayışı mitolojik dönemlerden polislerin yıkılışına kadar sürmüştür. Mitolojide adı geçen Theseus döneminde halk üçe ayrılmıştır: *Eupatridler* **;** merkezdeki şehir meclisinde görev yapma hakkına sahip şeflerin aileleriydi. Eupatrid, soylu babaların oğulları anlamında kullanılmıştır. Soylular kastı olarak birleşmişlerdir. Resmi olarak da kabul edilmişlerdir. *Geomorlar* **;** kırsal kesimde yaşayan küçük toprak sahipleridirler. *Demiurgoslar* **;** zanaat sahipleridirler ve şehir hayıtının temel unsurları arasındadırlar (Thomson 1985/ II. 96). Mitolojik dönemde varolduklarına inanılan bu üç sınıf, tarihsel dönemde de toplumun genel yapısını belirlemiştir.

Yunan tarihinin ilk dönemlerinde iki temel sınıf oluşmuştur: Soylular ve soylu olmayanlar. Soylular yumuşak bir hiyerarşiye sahiptiler. En üstte kralın sahip olduğu klanın üyeleri bulunur. İkinci sırada, en güçlü grup din adamları, üçüncü sırada zengin toprak sahipleri yer almışlardır. Soyluluğun kaynağı, bir tanrıya bağlanmakla birlikte, asıl olan fetihlerle elde edilen onur, toprak sahipliğinden kaynaklanan zenginlik nedeniyle toplumda kazanılan saygınlık olmuştur. Sonraki kuşaklar, soyluluğu doğumla elde etmişlerdir. Soylular orduları da kontrollerinde bulundurmaları nedeniyle soyluluklarını sürdürebilmişlerdir (Littman 1974, 99-100). Toplumda soylu olmayan kesimde üç gruba ayrılmıştır: 1- küçük ve orta büyüklükteki toprak sahipleri. 2- Thetes özgürler fakat toprakları olmayanlar. Bu gruba zanaatkarlar, tüccarlar ve tarım işçileri sokulmuştur. 3- köleler (Littaman 1974, 100).

8. ve 7. yüzyıllarda kolonileşme ve ticaretin artmasıyla tarım toplumu nitelik değiştirmeğe başlamıştır. Orta sınıfların güçlenmesi ve aristokratlara karşı küçük toprak sahibi köylülerle birleşmeleri, aristokratların orta sınıfa yeni haklar vermesini sağlamıştır (Şenel 1970, 101). Aynı yüzyıllarda tiranlar ortaya çıkmıştır. Tiranların çoğu zenginler ve *hoplitler* (piyadeler) arasından çıkmış ve aristokratlara karşı savaşmışlardır. Aristokratlara karşı verilen mücadeleler sonucu vatandaş olma haklarını değiştirmiş ve buna bağlı olarak vatandaş sayılmayan kesimler bu hakka kavuşmuşlardır (Littman 1974, 98). 6.ve 5. yüzyıllarda sınıfsal yapıyı belirleyen soyluluk faktörü değişerek zenginlik esası getirilmiştir (Littman 1974, 103). Zenginlik esasına göre sınıflara ayırma Solon'la başlamıştır. Aristoteles'in bildirdiğine göre, Solon yasalarından ne aristokratlar ne de yoksullar memnun kalmışlardır. Aristoteles bu durumu Solon reformlarının doğru ilkelere göre yapılmış olduğu şeklinde yorumlamıştır (Aristoteles 1943, Böl 9). Zenginlik ölçü alınarak yapılan sınıflama ve vatandaşlık haklarında değişiklikler getirmemiştir. Atinalı ana-babadan doğanlar vatandaş kabul edilirken, bu şarta sahip olmayanlar vatandaş kabul edilmişlerdir. Vatandaş olmayanlar siyasal haklardan yararlanamamışlardır (Şenel 1970, 116-117). Sınıflar arası geçiş, nispeten kolay olmasına rağmen 5.yüzyılda Atina nüfusunun yüzde 40 vatandaşlık haklarına sahip olmamışlardır.

Yunanlılarda toplum genelde üç sınıfa ayrılmıştır. Bu ayrımı kimi zamanlarda daha fazla olarak görülmekle birlikte klasik çağda en belirgin özellikleri bu üç sınıf göstermiştir: 1- Vatandaşlar, 2- *Metekler* , özgür yabancılar, 3- Köleler. Bu sınıflar Atina Isparta Argos ve Elis için geçerlidirler (Marcus 1958, 3). Bu üç sınıfın hakları yasalarca garanti altına alınmıştır. Bunun yanında sınıflar arası geçişte şiddetle yasaklanmıştır. Isparta'da *Meteklerin* sayıları çok olmasına rağmen bir sınıf olarak kabul edilmemişlerdir (Marcus 1958 , 3). Atina'da Metekler sınıf olarak kabul edilmiş, ancak bu sınıf çok zenginleşmiş olmasına rağmen bunlara gerçek mülkiyet hakları tanınmamıştır. Meteklerin sanayi ve ticaretle uğraşması, Pers savaşından sonra artmıştır. Aktif siyasetten uzak tutulmalarına karşın, askerlik, denizcilik, normal vergi yanında ittifak vergisinden de sorumlu tutulmuşlardır. Yalnızca ticaretle uğraşmamışlar, bilim ve edebiyatla da uğraşanlar da görülmüştür. Aralarında çok sayıda ressam, heykeltıraş, müzisyen, doktor, filozof, şair ve hatip çıkmıştır (Marcus 1958, 6).

Köleler, Atina’nın nüfusunun yüzde 25ini oluşturmuştur. Kölelerin bir kısmını toplumun ortak malı kabul edilmiş, polisin askeri gücünde, darphanede ve katip olarak çalıştırılmışlardır. Kölelerin büyük kısmı özgür vatandaşlar tarafından köle pazarlarından satın alınarak ev işlerinde görevlendirilmişlerdir (Marcus 1958, 7). 5. yüzyıl öncesinde tarım köleliği yaygındır. Bunun yanında ev işlerinde çalışan köleler de vardır. Fakat 5. yüzyıl Atina’sında sanayi köleliği gelişmiş büyük boyutlara ulaşmış; sanayinin gelişmesine paralel olarak köle sayısı da artmıştır. Atina vatandaşlarının çoğunun kölesi olmamıştır (Şenel 1970, 265). Orta halli vatandaşlar ev işlerini yaptırmak için bir köle bulundururlardı. Kölelerin çoğu sanayiyi ellerinde bulunduran zenginlerin çevresinde toplanmışlardır. Köle sahipleri kölelerini başkalarına kiraya verirlerdi. Köleler zenginler için oldukça kazançlı bir yatırım olmuştur (Şenel 1970, 266).

Sanayi kuruluşlarında özgür vatandaşlarla köleler birlikte çalışmışlardır. Tarımda köleliğin sanayiye göre daha iyi bir durumda olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni Solon ve Pesistratos'un toprak büyüklüklerine sınır getirmiş olmalarıydı. Küçük ve orta büyüklükte toprak sahipleri bir veya iki köle beslerlerdi (Şenel 1970, 268) Kölelik aşağı görülmüş ve doğal kabul edilmiştir. Köle kendine yapılanlardan dolayı davacı olamazdı. Köle kasıtlı öldürüldüğünde öldürene verilen ceza, kasıtsız vatandaşı öldürene cezayla aynıdır. Efendi köleyi haklı nedenlerden dolayı öldürebilirdi. Kaçan köle yakalandığında ve tekrar kaçınca tanınması için damgalanırdı (Şenel 1970, 272). Atina’da iç savaşlarda köleler etkin olamamışlardır. Bunun nedeni çok sefil durumda ve farklı uluslardan olduklarından dayanışma sağlayamamalarıdır (Şenel 1970, 277).

8. yüzyılda başlayan sınıf savaşları ve siyasi çekişmeler Atina ve Yunan tarihinin önemli özelliklerinden biri olmuştur. "Bu anlamda Yunan tarihi aşağı sınıfların yukarı sınıflarla eşit haklara sahip olma mücadelesi olarak görülmüştür" (Littman 1974, 99). 7. yüzyılda ticaretin gelişmesi, doğal olarak tarım toplumunda önemli değişimlere neden olmuş ve çeşitli çatışmalar yaşanmıştır. İç çatışmaların ya da sınıf savaşlarının yoğun olduğu dönem 5. yüzyıldır. Bu yüzyılda, oligarşik yönetim taraftarlarıyla demokratik yönetim taraftarları arasında çok sık çatışmalar olmuştur. Her iki dönemde de büyük toprak

sahiplerine karşı diğer gruplar birleşmişlerdir. Büyük toprak sahipleri sayıca az olmalarına rağmen askerleri kontrol ettiklerinden güçlerini sürekli koruyabilmişlerdir. Bununla birlikte, toplumsal değişme ve özellikle de iktisadi yapıdaki değişimlerin önüne geçememişlerdir. Küçük toprak sahiplerinin borç altına girmeleri borçlarını ödemeyerek topraklarını kaybetmeleri onları şehre yöneltmiştir. Dolayısıyla şehirler kalabalıklaşmıştır. Şehirlerin kalabalıklaşmasının diğer bir nedeni de koloniler arası ilişki ve ticaretin gelişmesidir. Topraklarını kaybeden köylüler (thetler) gemilerde iş bularak dışa yayılma politikalarını da beslemişlerdir. Şehirleşme ve kolonilerden elde edilen ganimet , ticaretle zengin olma şartları toprağa dayalı zengin aristokratları güçten düşürmüştür. Soylu olmayan zenginlikler türemiştir. Güçlü toprak sahiplerinin durumunu değiştiren unsurlar şöyle sıralanabilir: 1- Nüfus artışı, ticaret ve kolonileşmenin gelişmesi; 2- Pazar ekonomisinin başlaması; 3- Palans ve hoplit gibi yeni orduların kuruluşu (Littman 1974, 114).

5. yüzyılda demokratlarla oligarklar arasındaki savaşlarının başlıca nedeni vatandaşlık hakları olmuştur (Littman 1974, 137). Vatandaşlık hakkı, genellikle aristokratlara karşı tiran ve demokratların savaşlarıyla elde edilmiştir Vatandaşlık hakları, iktidarı ele geçiren gruplara göre yaygınlaşmış bazen de daralmıştır.

1.3. Toplumsal Karakter

Vatandaşlık haklarına bağlı sınıf savaşları, korsanlık ve toplum olarak rekabeti sevmeleri, Yunan dünyasında sürekli yaşanan bunalımların başlıca nedenleridirler (Littman 1974, 13). Spor gösterileri, oyun yazarlığı ve drama festivalleri başta olmak üzere, hemen hemen her konuda yarışma düzenlemişlerdir. Yarışmaların önemli bir yer tuttuğu halk festivallerinde, gruplar arası rekabet büyük heyecanların yaşanmasına neden olmuştur. Yarışmaları kazananlara verilen ödüller, sembolik nitelik ve değerdedirler. Genellikle ödülleri kazananlar, ödüllerini tapınaklara bağışlamışlardır. Yarışma kazananlar, kendi şehirlerince ayrıca ödüllendirilmiş olabilirler (Littman 1974,

13). Her nedense rekabetin büyük kısmı üretken değildir. Yunan kültürü günah temeli üzerine oturmaktan çok, ayıplama özelliği öne çıkan bir yapıya sahiptir. Önceleri birinin değer duygusu diğerlerinin düşüncelerince belirlenirken, sonraları davranışları kontrol için getirilen standartları genelleştirmişlerdir. Ayıplamayı temel alan çoğu kültürde olduğu gibi, yenilginin her türü, şartlar göz önüne almaksızın utanç verici kabul edilmiştir. Birileri kaybetmedikçe zafer mümkün değildir. Kazanma onuru, rakibin yenilmesiyle elde edildiğinden ve mücadeleyi kaybeden ayıplandığından, yarışmalar çok sert geçmiştir. Littman'a göre Yunanlılarda rekabetin kaynağı, onların dini inançlarıdır. Yunan inancına göre, tanrılar birbirleriyle rekabet içindedir ve insanlar arasındaki rekabet de bazı tanrılar tarafından idare edilmektedir (Littman 1974, 14). Yunanlılar kendi akranlarına hayran olur ve onların yaptıklarını tasvip ederlerdi. Bu genel davranış bireylerde görülen, kazanma tutkusu kendini beğenen, kibirli, övünen belirsiz davranış, kıskançlık, kinci olan genel karakteri beslemiştir. İntikam almağa ve kinciliğe her şeyin üstünde ve en yüksek derecede ilgi gösterilmiştir (Littman 1974, 19).

Yunan toplumunda kadın, kölelerle birlikte ikinci derecede düşünülmüş, sonuçta kadınların görevleri çocuk doğurma ve ev işleriyle sınırlandırılmış ve çok az yasal haklara sahip olmuşlardır. Kadınlar eğitim görmez ve erkek klüplerinin dışında tutulmuşlardır. Eşler arası yaş farkı ve erkeklerin sürekli dışarıda olmaları, kadınları çocukların daha fazla bağlamıştır. Erkek çocuk koca yerine konarak ona karşı karışık duygular beslenmiştir. Ayrıca kadınlar, kocalarına karşı hissettikleri olumsuz duyguların acısını da çocuklardan çıkarmışlardır. Kadınlar oğullarını hem yüceltmiş hem de aşağılamışlar; hem çocuklara bakmışlar, hem de onlara eziyet etmişlerdir. Bir yanda oğlunu kahraman olarak görmüş diğer yanda onu reddetmiştir Bu davranış şekli, çocukları güvensiz ve bunalımlı yapmıştır. Dolayısıyla kadınlardan korkan kişiler olarak büyümüşlerdir. Kadınlara karşı olumsuz bakış mitolojiyle de beslenmiştir. Yunan mitolojisinde yer alan kadınların çoğu, kötü niyetli kişiler olarak görülmüşlerdir. Annelerin çocuklara yönelik davranışları da kadının olumsuz olan imajını güçlendirmiştir (Littman 1974, 19-20).

Sonuçta, Yunan erkeği kendini ya kahraman olarak ya da değersiz biri olarak görmüştür. Dua, prestij ve onur çok önemli olmuştur. Böylece erkek klasik

narsist durumuna gelmiştir. Kendini beğenmişlik, fiziksel görünüm, ve başkalarının takdiri aşırı derecede önem kazanmıştır (Littman 1974, 20). Egoizm, başkalarından üstün olma ihtiyacı, diğerlerinin kaybettiği onuru ve ünü kazanma tutkusu , toplumun birlik haline gelmesine engel olmuştur. Birey kendi çıkarlarını polisinkinden üstün görmüştür (Littman 1974, 20).

Yunanlılardaki doğal rekabet sayısız siyasi problem çıkarmıştır. Ayın zamanda, sanatta, edebiyatta, felsefede ve bilimde yaratıcılığı desteklemiştir. Ama eşitlik asla gerçekleşmemiştir. Kendini beğenmişlik, kendi dışındakileri aşağı görmeği getirmiştir. 5. yüzyılda kendini beğenmişlik dolayısıyla bireycilik en yüksek noktalarından birine ulaşmıştır.

Uygulama Soruları

1. Atina'da yaşanan iç savaşlarla felsefe arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

2. Felsefe sınıf savaşlarının yoğun olduğu toplumlarda çıkar düşüncesi nasıl temellendirilebilir?

3. "Atina sömürgeci bir devlet olduğu için felsefe orada çıkmıştır" hangi gerekçelerle itiraz edilebilir?

4. Atina'da yabancıların çok olması felsefenin gelişmesinin başlıca nedenlerinden biri olabilir mi?

5. Kölecilik ile gelişmişlik arasında ne türden ilişkiler vardır felsefeyle bağlantısı nedir?

Bölüm Özeti

Sonraki derslerde üzerinde duracağımız Yunan düşüncesinin yapısı yukarıda bazı özellikleri öne çıkarılan iktisadi, siyasi ve toplumsal temelden çok etkilenmiştir. Özellikle şehir devleti tarzı, devleti idealleştirmeyi kolaylaştırmış ve nasıl yönetilmesi gerektiği üzerinde çok çeşitli düşüncelerin üretilmesine neden olmuştur. Sömürgecilik, dış ticareti artırmış, Milet ve Atina gibi sömürge devletlerinde yabancı nüfusun artmasına neden olmuştur. Yabancıların talepleri devletlerin iç yapılarında etkili olmuş çeşitli siyasi değişikliklerin kaynağı haline gelmiştir. Yabancıların bir başka özelliği ise, geldikleri yörelerin inançlarını, geleneklerini, düşüncelerini getirmeleridir. Bu bakıma sömürgeci devletlerin düşünürleri, Yunan dünyasının her tarafından getirilen kültürel özellikleri karşılaştırarak yeni düşüncelerin üretilmesinde kullanmışlardır.

2. EFSANE TEMELLİ DÜŞÜNCE

Giriş

Felsefi düşüncenin gelişimi ya da ortaya çıkışı efsane temelli düşünce ortamında gerçekleşmiştir. Efsane temelli düşünce, bütün kültür ve medeniyetlerde olduğu gibi, evren tasavvuru sorunlarının efsaneyle anlatılmasıdır. Efsane, kutsal kabul edildiğinden kendisine inanılmış ve hakikat olarak kabul edilmiştir. Aşağıda

felsefe öncesi Yunan düşüncesinde, evrenin ve insanın nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulmaktadır.

2.1. Evrenin Oluşumu

Yunan evren tasavvuru, daha önce ele aldığım[1] evren tasavvurlarıyla özce aynıdır. Evren tasavvurunun temel konuları olan, evrenin oluşumu yani dünyanın düzenlenişi, gök ve yerin ortaya çıkışı ile insanın yaratılışı önceki evren tasavvurlarının bir benzeridir. Yunan mitolojisinin dünyada en çok incelenen mitolojilerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kayıtlara geçirilmiş zengin malzemeler içermektedir. Bu zengin mitoloji konuları açısından altı öbekte toplanabilir. 1- Kozmogoni efsaneleri. 2- Olimpos tanrılarının gelişimi. 3- İnsanın ortaya çıkışı. 4- Eski kahramanlar. 5- Yeni ve taklitçi kahramanlar. 6- Tarihi dönemlere ait efsaneler (Kirk 1977, 113). Burada inceleyeceğimiz konular ilk üç öbeği içerdiğinden onlar üzerinde kısaca durmak gerekir. Kozmogoniler, evrenin oluşumunu konu edinirler. Özellikle de gök ile yerin bir birlerinden nasıl ayrıldıkları ve ilk tanrıların nasıl ortaya çıktığı esas konularıdır (Kirk 1977, 113). İkinci öbekte yer alan efsaneler, Zeus'un Titanları yenerek Kronos'u etkisiz hale getirip göklerin yönetimin ele geçirmesiyle ilgilidir (Kirk 1977, 120). Zeus'un başarısı, Olimpos tanrılarının dünyanın ve insanın kaderine hakim olmaları sürecini başlatmıştır. Zeus'un hakimiyeti, insanlarla tanrıların ortak yaşamalarının sonu olmuştur. Başlangıçlarından itibaren tanrılarla birlikte yaşayan insanlar, tanrıların yanından sürülmüşler ve kendi ihtiyaçlarının karşılamakla yükümlü kılınmışlardır. Böylelikle insanların altınçağı sona ermiştir. Bu süreç insanlaşma ve kültürleşme anlamına gelmektedir (Kirk 1977, 136).

Bu bölümde, Hesiodos'un *Theogonia* ve *İşler ve Günler* adlı kitapların esas alarak Yunan evren tasavvurunun yapısı incelenecektir. Hesiedos'un bildirdiğine göre, Yunan evren tasavvurunun oluş süreci kaosla başlamaktadır. Varlık dünyası önce kaos halindeydi (*Theogonia* 1977, 116). Boşluk anlamına gelen **Kaos** ,

içerdiği hiçbir şeyin ayırt edilemediği karanlık, uçurum, karmaşa, sınırsız, dipsiz bir yapı olarak tasvir edilir (Vernant 2001, 17). Kaos, bütün sınırların karıştığı, bulanık bir sis olarak tarif edilir (Vernant 2001, 18).

Kaostan düzene geçişte ilk aşamada **Gaia** (toprak), Yunanlıların verdiği sıfatla, Toprak Ana ortaya çıkmıştır. Toprağın ana olması yanında, sağlam bir zemin olma özelliğine de göstermesi de *Theogonia* 'da vurgulanmaktadır (*Theogonia* 1977, 116). Toprak ana, kaostan doğmuş ve kaosun zıttı unsurlara sahiptir. Belirli, kesin bir biçimi vardır Kaosun karmaşıklığının, karanlık belirsizliğinin karşısında Gaia, açıklığa, sağlamlığa, kesinliğe sahiptir. Toprak üstünde her şey belirgindi, görünür ve sağlamdı. Tanrıların, insanların, hayvanların üstünde güvenle yürüyebilecekleri özelliklere sahiptir. Gaia, dünyanın tabanıydı (Vernant 2001, 17-18). Toprak bütün olumlu özelliklerinin yanısıra, doğduğu kaosun bazı özelliklerini barındırmaktadır. Özellikle kaosun üzerinde durmasından dolayı 'kara toprak' olarak da adlandırılmıştır. Toprak, yer altı karanlığı ile gökyüzü aydınlığı arasında yer alır. Aydınlık kesim kozmosu oluşturur ve temelinde de toprak yer alır. Toprağın işlevleri arasında, her şeyi doğurmak ve doyurmak da vardır. Gaia, evrensel anadır (Vernant 2001, 18). Gaia'nın birleşme olmadan yarattıkları, onda içkin olarak vardılar. Toprak, Pontos'u (Deniz) da doğurur. Deniz, toprağı sararak onu tamamlar. Uranos gibi, deniz de toprağın karşıtıdır (Vernant 2001, 19).

Gaia'nın analık yanı ağır basmaktadır; çünkü, her şeyi, özellikle de tanrılar, Toprak ana doğurmuştur. Toprağın kendi başına yarattığı ilk unsur, Göktür (Uranos). Gök, mutlu tanrıların yaşadığı mekan olarak tanımlanır (*Theogonia* ,1977, 126-127). Toprak, gökten sonra, dağları ve denizi yaratmıştır. Gök, dağ ve deniz , Toprağın kendine başına yarattığı evrenin temel unsurlarıdır. Ayrıca, Tartaros ile Eros da Toprak ananın ilk yarattıkları arasındadırlar (*Theogonia* 1977, 120). Toprağın Uranos'la (gökle) birleşmesinden Okeanos, Koios, Hyperion, İapetos, Theia, Rheia, Themis, Mnemosyne, Phoibe'yi, Tethys ve Kronos doğmuştur. (*Theogonia* 1977, 135) Ayrıca tek gözlü Kyklop'lar (*Theogonia* 1977, 140) ile 50 başlı yüz kollu Kottos, Briareus ve Gyes bu birleşmelerden doğmuştur (*Theogonia* 1977, 150). Bu ilk kuşak çocuklar, Titanlar olarak adlandırılmış, her biri Yunan evren tasavvurunda yer alan sonraki

ölümsüz soyların oluşmasını sağlamışlardır. Titanlar, Zeus tarafından Tartaros'a (Yer altı) hapsedilmişlerdir.

Kaos'tan doğan bir başka unsur, yer altı karanlığını temsil eden **Erebos** dur (*Thegoniga* 1977, 125). Boşluktan doğan toprakla oluşan dünyanın sağlam bir tabanı vardı. Bir yanıyla göğe uzanan dağlar sahipti, diğer yanıyla dipsiz uçurumlarla yeraltına doğru uzanmaktadır. Yer altının ucu bucağı yoktur. Gaia'nın sert, sağlam zeminin altında yine bir boşluk vardı. Toprak boşluktan doğmakla birlikte, yine boşluk üzerinde duruyordu (Vernant 2001, 18). Bu boşluk kaos nitelikleri gösteren Erebos olarak adlandırılır.

Uranos : Toprak tarafından yaratılan Uranos (gök), sağlamlıkta, dirilikte ve büyüklükte Toprakla eşit kabul edilir (*Theogonia* 1977, 126). Toprak ile gök, evrenin üst üste binmiş iki düzlemini oluştururlar. Birbirlerini eksiksiz tamamlayan taban ile kubbe, alt ile üst (Vernant 2001, 19). Çirkin oğullardan iğrenen Uranos onların toprak üstüne çıkmalarına izin vermemiştir. Karnındaki çocuklarından bunalan Gaia (Toprak Ana), çeliği üretmiş ve ondan bir tırpan yapmış ve çocuklarını babaya karşı kışkırtmıştır. Gaia, Uranos'u kötülükleri tasarlayan olarak suçlamıştır. Diğer çocuklar korkarken durumdan Kronos annesinin verdiği görevi üstlenir. Kronos, art düşünceli ve babasına diş bileyen ve Toprak oğullarının en belalısı olarak tasvir edilir (*Theogonia* 1977, 138). Babasının hayalarını keser ve atar akan kanlardan öc tanrıçaları Erinys'ler doğar. Denize düşen hayalar köpük oluşturmuş ve köpükten bir kız Aphrodite meydana gelmiştir (*Theogonia* 1977, 155-195).

İkinci kuşak tanrılar, birinci kuşak çocukların evlenmelerinden doğmuşlar ve **Olimpos Tanrıları** olarak adlandırılmışlardır. Rheia ile Kronos'un birleşmesinde Hestia, Demeter, Hera, Hades, Poseidon, Zeus doğmuştur (*Theogonia* 1977, 455). Uranos, ilk kuşak çocukların Toprak Ana'nın karnından çıkmasına izin vermediği gibi, Kronos, Uranos'un torunlarının intikam almasından korktuğu için çocuklarını yiyordu. Korkmakta haklıydı, çünkü kendi oğluna yenileceği babası ve annesi tarafından bildirilmişti (*Theogonia* 1977, 460). Kehanet gerçekleşir, Zeus babası Kronos'u yenerek hem kendini hem de

kardeşlerini kurtarır. Klasik dönem Yunan dünyasında hakim olan evren anlayışının tanrıları, Olimposlular adı altında anılırlar.

Zeus , tanrıların ve insanların babası olarak anılır (*Theogonia* 1977, 457). Babasını yenip kardeşlerini ve amcalarını kurtardığı için önce doğmuş bütün ölümsüzler Zeus'un emrine girmişlerdir (*Theogonia* 1977, 495-505). Zeus Titanlarla savaşta gösterdiği başarıdan dolayı, Tanrıların isteği üzerine, Tanrılar kralı olmuştur (*Theogonia* 1977, 880). *Theogonia* 'nın ağırlıklı konularından biri, Zeus'un eski tanrısal soyları nasıl kontrol altına aldığını ve dünya düzenini nasıl kurduğudur. Titanları yenip Kronos soyunu etkisiz hale getirmesiyle birlikte, dünya düzeni için gerekli olan, düzen (eunomia), adalet (dike) ve barışın (eirene) babası olarak tanımlanır (Voegelin 1957/ II, 132).

Zeus'un eş olarak seçtiği tanrıçaların yetenekleri, onun krallığını yönetmesi için gerekli olan üç unsura tekabül etmektedir. Örneğin, Metis, bilgi tanrıçası; Themis, Yasa tanrıçası; Demeter, tarım tanrıçasıdır (*Theogonia* 1977, 885, 900, 911). Eşlerin sahip oldukları yetenekleri de kontrolü altına alan Zeus, yerel tanrıçalarla cinsel ilişkiye girerek onların görevlerini de üstlendiği varsayılmış, böylelikle Zeus'un şahsında Yunan dini bütünlüklü bir hal alır. Ayrıca Yunan öncesi tanrıları ve onların tapınmaları, Olympos inanç sistemi içinde bazı özellikleriyle korunmuşlardır (Elidae 2003/2, 308-309).

Hesiodos'un kaygısı, dünyanın şimdiki düzeninin temelini atan, sürekliliğini güvenceye alan bir kral olarak Zeus'un üstünlüğünü ve evrene hakim oluşunu anlatmaktır. Zeus'a ilişkin bilgilerin daha etkili olması için, kökenden (arkhe) başlayarak evreni kurmuş ve Zeus'u evrenin kralı yapmıştır (Vernant, 2000, 612). Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, Zeus, yaratıcılık özelliklerine sahip olmamakla birlikte, yani dünya ve insanı yaratmamasına rağmen, tanrıların mutlak önderi ve evrenin mutlak egemeni olarak ortaya çıkmasıdır (Elidae 2003/2, 310). Yunan tanrılarının yaratma yeteneklerinin olmaması, Yunan düşüncesinin gelişmesinin nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Hesiodos’un sunduğu evren, karşıtların karışımıyla, karşıtlar arasındaki ilişkiyle düzenlenir. Çatışan güçler, iyi kötü, olumlu olumsuz olarak tanımlanmazlar. Örneğin, savaş ile aşk karşıt olmakla birlikte, her ikisinde de iyi ile kötü, aydınlık ve karanlık vardır (Vernant, 2000, 618). Her unsur olumlu ve olumsuz özellikleri içerdiğinden, balamlar neyi gerektiriyorsa, unsurun olumlu ya da olumsuz yanı öne çıkmaktadır. Bu anlayış, Yunan düşüncesinde mutlak iyi ve mutlak kötü gibi tanımlanan unsurların olmadığına işaret eder. Yunanlılara göre kutsal evren, gerilimler, çelişkiler, ayrıcalık, güç kavgalarıyla parçalanmıştır. Ayrıca bu gerilimin içinde bir bütünlük ve sistematiğin olduğunu da kabul ederlerdi. Evrendeki gerilim ve bütünlük, tanrılar arasındaki çekişmelerde ve Zeus’un her şeyi düzen içinde tutmasında görülmüştür (Vernant 1996, 106). Tanrısal güçlerin her biri, varlığın bir parçasını temsil ederler (Vernant 1996, 107).

Hesiodos, Yunan evren tasavvurunu, oluş sürecini esas alarak, evrenin ve evrende hakim olan güçlerin tarihini vermiştir. Evrenin tarihini anlatmadan önce Musa’lara seslenişinde kaygısını açıkça ortaya koymuştur.

Verin bana o büyülü sesinizi,

Kutlayın benim dilimden ölümsüzler soyunu,

Onlar ki doğdular Toprak Ana ve yıldızlı Gök’ten,

Karanlık Gece’den, suları acı Deniz’den.

Söyleyin nasıl doğdu tanrılardan önce

Toprak, ırmaklar, şişkin dalgalarıyla engin Deniz,

Pırıl Pırıl yıldızlar ve üstümüzdeki sonsuz gökler.

Sonra nasıl doğdu onlardan

Her varlığı borçlu olduğumuz tanrılar,

Nasıl paylaştılar şanları şerefleri,

Ve nasıl yerleştiler kıvrım kıvrım Olympos'a,

Anlatın bütün bunları, ey Musa'lar,

Ta başından başlayıp anlatın,

Ne vardı hepsinden önce anlatın (*Theogonia* 1977, s.105-115).

Hesiodos, Musa'lara sorduğu bu soruların cevabını almış ve *Theogonia* 'yı (Tanrıların Doğumu) yazmıştır. Evren tasavvurunun cevapladığı sorular, evrenin temel unsurlarının kökenden nasıl türediği ve bu unsurların birbirleriyle ilişkilerinin nasıl belirlendiği noktasında düğümlenmektedir. Hesiodos, Olimpos tanrılarının kontrolünde varoluşu sembolik bir dille ifade ederken aynı zamanda hakikati ifade etmek amacıyla, rasyonel bir spekülasyon da ortaya koymuştur (Voegelin 1957/ II, 127). Haklı olarak Aristoteles, Hesiodos'un *Thegonia* kitabını felsefi spekülasyona yönelen ilk açık adım olarak tanımlamıştır (Voegelin 1957/.II, 128).

Theogonia ’da ortaya konan resim, tam da bunu yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de, evrenin oluş süreci, tarih sorununu da içermiş olmasıdır. **İnsanın Oluşumu** kısmında görüleceği gibi, insanın kaderini belirleyen gelişmeler, evrenin oluş sürecinde gerçekleşmektedir. Zeus’un evrenin hükümdarı olmasıyla, insanların sahip olduğu temel özellikler, evren tasavvurunun esas sorunları arasındadır. Bu yaklaşım, tarzı, insanın tarihi konumunu, evrenin tarihsel yapılanışına bağlar.

Hesiodos’un T*heogonia* ’da, ortaya koyduğu, evren tasavvurunun önemli unsurları olan, yer gök ve yer altı ile bunlara hakim olan Tanrıların ortaya çıkışını anlatmıştır. Evrenin oluş sürecinde üç aşama görülmektedir: 1- Kaostan Kozmosa geçiş, 2- Gök ve yerin ayrılması ve Kronos’un tanrılar kralı olması. 3- Zeus’un kral olması Olimpos tanrıları dönemi. Bu gelişim seyri, evrenin oluşumunun süreç içinde gerçekleştiği, ve sürecin önemli olaylar tarafından belirlendiğini göstermektedir. Hesiodos burada evrenin oluşum sürecinin hikayesini anlatmıştır. Voegelin’in haklı olarak belirttiği gibi, *Theogonia* ’da anlatılan hikaye, düzen ve tarih felsefesinin temel sorunudur (Voegelin 1957/ II, 132). Hesiodos, sürecin dördüncü bölümünü *İşler ve Günler* adlı çalışmasında insanın tarihini konu edinmiştir.

2.2. İnsanın Oluşumu

Hesiodos, insanların nasıl doğdukları üzerinde hiç durmamakla birlikte, Yunan inancına göre, Gaia’nın tanrıları doğurduğu gibi, insanları doğurmuştur (Elidae 2003/2, 311). Platon’un *Protagoras* diyalogunda, Protagoras insanın yaratılışıyla ilgili bir efsane anlatır. Bu efsaneye göre, insan yer altında toprak, ateş ve bunlarla karışabilen unsurlarla oluşturulmuş bir hamurdan, diğer ölümlülerle birlikte yapılmıştır (*Protagoras* 1975, 320d). İlk insan Kronos zamanında

ortaya çıkmıştır. Bir çok tanrı kuşağının olduğu gibi, bir çok insan tipi de yaratılmıştır (Elidae 2003/2, 311).

Hesiodos'un anlattığına göre tanrılar, önceleri Olimpos'ta değil, insanlarla birlikte yeryüzünde yaşayıp, aynı masa etrafında toplanıp yemek yer, birlikte şölen yapar, Zeus'un maceralarını dinlerlermiş (*İşler ve Günler* , 110-115; Vernant 2001, 50). Her şeyin kendiliğinden yetiştiği ve iklimin etkili olmadığı Mekone ovasında süren altınçağın insanları, sonradan ortaya çıkacak kötülüklerin ve rahatsızlıkların hiçbirini bilmezlerdi. İnsanlar hep geç kalır bedenleri çok değişmezdi. Onlar için doğum söz konusu değildi, topraktan biterlerdi. Ölümden de habersizdiler. Uykuya dalar gibi ölürlerdi. Ne çalışma, ne acı, ne de hastalık bilirlerdi; toprakta da çalışmazlardı. Her gün önlerinde, üzerinde her türlü yiyeceğin olduğu sofralarını hazır bulurlardı (Vernant 2001, 50-51). Altın çağ olarak adlandırılan dönem Kronos döneminde gerçekleşmiştir. Ayrıca, dişi Tanrı ve tanrıçalar olmakla birlikte, ölümlü kadın henüz yaratılmamıştır. İnsanlar sadece erkektiler. Ancak ilk insan tipinin oldukça farklı olduğu, insani özellik göstermedikleri söylenebilir. Kadının ortaya çıkmasıyla birlikte, evlilik ve doğum ve doğuma bağlı olarak ölüm ortaya çıkmıştır.

Zeus'un tanrılar ve evrenin kralı olmasından sonra, insanın kaderi kökten değişmiştir. İnsanın altın çağının sona ermesinin başıca nedeni, evrenin tanrılar arasında paylaşılması, her tanrının kendine düşen payı alması ve bu paylaşımın sonucunda da insanlarla tanrılar arasındaki bu birlikteliğin sona ermesidir. İnsanlarla tanrılar arasındaki hak paylaşımının yapılması işlemi Prometheus'a verilmiştir. Prometheus, kestiği öküzü tanrılar ve insanlar için olan kısımlarını ayırırken hile yapar, yağlarla kaplanmış kemikleri seçen Zeus çok kızar ve insanları cezalandırmak için dünyadaki bütün ateşleri söndürür. Prometheus'un, Olimpos'tan ateşi çalıp insanlara vermesi Zeus'u daha da kızdırmıştır (*Theogonia* 1977, 535-565). Bunun üzerine Zeus, Hepheistos'tan bir kadın yapmasını ve diğer tanrıların da bu ilk kadını süslemesini istemiştir. Çok güzel olduğu belirtilen bu ilk ölümlü kadın *Pandora'*dır. İnsanların yaşadığı bütün olumsuzluklar, Pandora'yla birlikte ortaya çıkmıştır. Zeus, kendisini kandıran ve insanları ateşi çalarak veren Prometheus'u cezalandırmak için, Pandora'yı yaratarak hem Prometheus'tan hem de insanlardan intikam almaştır (*Theogonia* 1977, 570-600). Pandora'nın Epimetheus'la evlenmesi insanların altın çağının

sona ermesine neden olmuştur. Pandora'nın kutusundan bütün kötülükler çıkarken, insanların işine yarayabilecek, umut çıkmamıştır (*İşler ve Günler* 1977, 95). Ayrıca Zeus ateşle birlikte, buğday gibi beslenme unsurlarının da kendiliğinden olmasını yasaklamış ve insanlar beslenmek için çalışmak zorunda kalmıştır (Vernant 2001, 59). Zeus'tan hediye almamasını tembih edilmesine rağmen, Epimetheus Bütün tanrıların hediyesi anlamındaki Pandora'yı kabul etmiştir. Böylelikle dertsiz , hastalıksız, yaşayan insanlar, her türden dertlerle tanışmış oldular (*İşler ve Günler* 1977, 40-105). Zeus'la Prometheus arasındaki çekişmelerden, tanrılarla insanlar arasında kökten bir ayrılık ortaya çıkmış, ilişki iki kutupluluk olarak değerlendirilmiştir (Kerenyi 1963, 22).

Pandora'nın özellikleri, Prometheus'un Zeus'u kandırmasıyla aynı yapıya sahiptir. Prometheus, kemikleri yağla kaplayarak Zeus'u kandırmıştı. Zeus da, Pandora'nın dış güzelliğinin arkasına bütün kötülükleri saklamıştır (Vernant 1996, 185). Zeus Pandora hediyesiyle insanların cennetini elinden almış ve bütün geleceklerini acılarla belirlemiştir. Buna karşılık insanlar da Zeus'a ayinlerde kurban kemiklerini yakarak cevap vermişlerdir. Hesiodos'un sunduğu şekliyle Prometheus efsanesi, insan dünyasında görülen kötülüğün kökeni olarak, Prometheus'un hilesine karşı Zeus'un intikamını göstermektedir (Eliade 2003/2, 314).

İnsanların altın çağının sona ermesini sağlayan paylaştırma işlemi neden Prometheus'e verilmiştir? Prometheus'u cezalandırmak için neden insanlar da cezalandırılmışlardır? Vernant'ın bu sorulara verdiği cevap, Prometheus'un insanlarla ortak bir doğaya sahip olduğu ve onlarla işbirliği içinde bulunduğu yolundadır (Vernant 2001, 54). Prometheus'un insanlardan sorumlu olma nedenlerinden biri de, *Protagoras* diyaloğunda anlatılan, yaratılış efsanesinde görülür. Efsaneye göre tanrılar, yer altında yaratılan canlıların yeryüzünde varlıklarını devam ettirmek için ihtiyaç duyacakları yeteneklerin dağıtılması işini Prometheus ile kardeşi Epitmetheus'a vermişlerdir. Epimetheus yetenekleri dağıtma işini üstlenmek istemiş ve Prometheus kabul etmiştir. Epimetheus, insan dışında bütün canlıları donatmış ancak insana verecek hiçbir yetenek bırakmamıştır. Bunu fark eden Prometheus, Olimpostan ateşi zanaatları çalıp insanlara vermiş ve insanların zanaatlarla kendilerini koruyabilmelerini ve varoluşlarını sürdürmelerini sağlamıştır (*Protagoras* , 1975, 320a- 321e).

Efsanenin bu yorumuna göre Prometheus, insanların sorumluluğunu yüklenmiş durumdadır. Çünkü yeteneklerin dağıtılması ödevini iyi yapmadığı için, insanlara karşı sorumluluğunu hırsızlık yaparak gerçekleştirmiştir. Prometheus, insanların varoluşlarını garanti altına alırken, kendisi cezaya çarptırılmıştır.

Hesiodos'a göre, yaygın açlık, baskı ve çok çalışıp az kazanma yazgılarının nedeni, efendilerine karşı işlenen günahtı. Bir zamanlar cennette tanrılarla birlikte yaşarken hiçbir sorunları olmamıştır. Kronos'un hakim olduğu dönem, insanların altınçağıydı. Zeus'un hakimiyeti ve Prometheus'un hilekarlığı, insanlara cennetlerini kaybettirmiştir (Thomson 1990, 364-365). Kültürün maddi unsurlarının oluşmasında ateş en önemli unsurdur. Zanaatların gelişimi ateşsiz düşünülemez. Prometheus ateşi insanlara vererek kültürleşmeyi sağlamakla birlikte, öte yandan insanın cennetini kaybetmesinin de nedenidir. Aiskhylos'un oyunlarında Prometheus, medeniyetleştirici kahraman olarak tanıtılması, Hesiodos'un yorumundan farklı değerlendirmelerin de geliştiğini göstermektedir (Eliade 2003/2, 314).

İnsanın evren tasavvurundaki yerini anlamanın ikinci ayağı ölüm sonrası hayata bakış açısıdır. Homeros ve Hesiodos'un çizdiği olumsuz dünya resmi, ölümle ilgili farklı bakış açılarının oluşmasına neden olmuştur. Pindaros ve Sofokles gibi bazı düşünürler, ölümü, dünyadaki kötülük ve acılardan kurtuluş olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte, ölüm bir kurtuluş olarak görülmemektedir. Homeros döneminde ölüm, güçten ve hafızadan yoksun, soluk gölgeler halinde Hades'in karanlıklarında yaşamaya mahkum olmak gibi küçük düşürücü bir durum olarak sergilenmiştir. Ayrıca, ölüm sonrasında yeryüzünde yapılan iyilikler ödüllendirilmiyor ve kötülükler cezalandırılmıyordu (Eliade 2003/2, 317-318). Ölüm ve sonrasının bu şekilde yorumlanması, hayata bağlılığı artırmış, zamanın şimdiki boyutu yüceltilmiştir (Eliade 2003/2, 320). Ölüm ve ruha çok farklı bir bakış açısı, Orfeus tarafından getirilmiştir.

Orfeus 'un Homeros öncesi bir dönemde yaşamış olduğu sanılmaktadır. Köken olarak Yunan ve Akdenizli olmadığı, hayvanlar üzerindeki etkisinden dolayı şaman özellikleri göstermesi nedeniyle yunan inancına sonradan katıldığı düşünülmektedir. Başta erginlenme törenleri olmak üzere, özellikle ruh anlayışı

yunan dünyasında farklı bir anlayış sergilemiştir (Eliade 2003/3, 217). Orfeusçuluk, Olimpos inancından önemli ölçüde farklıdır. Bir tarikat şeklinde gözüken anlayışın bilinen ilkeleri arasında, et yememek, çilecilik, arınma, dinsel eğitim gibi unsurların yanında, ruhun ölümsüzlüğü nedeniyle ruh göçü de bulunmaktadır. Orfeus inancının temelinde Apollon ve Dionysos tapınmaları yer almıştır (Eliade 2003/3, 217). Kurban törenlerini reddedişleri ve et yememeleri, Prometheus'un kurban etiyle Zeus'u kızdırmalarıyla yakından ilişkilidir. Prometheus Zeus çekişmesi sonrası belirlenen insanın durumu çok kötü olarak tasvir edildiğinden, Orfeusçular tarafından reddedilmiş ve bu ilişkiden kaynaklanan bir başka insan anlayışı getirmişlerdir (Eliade 2003/3, 220).

Orfeusçular, Hesiodos'un evren tasavvuruna büyük ölçüde bağlı olmuşlardır. İnsanın oluşumu hakkında ondan ayrılırlar. Onlara göre insan, çiğ et yediklerinden dolayı, Zeus'un yıldırımla Titanları yakarak öldürmesi sırasında oluşmuştur. İnsan, kurban kanıyla yanan Titanların küllerinin bileşiminden meydana gelmiştir (Thomson 1988/1, 286). Orfeusçu öğretiye göre hayat, Titanların günahından dolayı insanın ödediği cezadır. Hayatın ölümsüz yanı, ölümlü yanın içinde saklıdır; yani ruh bedene hapsedilmiştir. Beden ruhun mezarıdır. İnsanlar, uygun gördükleri zaman ruhu kurtaracak olan tanrıların köleleridirler. Hayat, ölümün bir denemesidir. Orfeusçuların anlayışına göre ruh, rüzgarın soluğunda taşınan, insanın doğumunda içine nüfus eden, ve beden dışında gerçek özelliklerine sahip olan bir yapıya sahiptir (Dürüşken 1994, 77-78). Ruh ancak ölüm sayesinde hapishaneden kurtulup, bedenin kötülüklerinden sıyrılabilir. Hayat ölümdür, ölüm de hayat. Ölümden sonra Ruh sorgulanacaktır. Beden iyileştirilecek kadar iyi kalmışsa ölümden sonra beden üç kez yenilenir. Beden bu dünyaya geldiğinde yeterince temiz kalırsa üçüncüden sonra ölümsüzler arasına katılır (Thomson 1988/1, 287-288).

Köklü iktisadi, siyasi ve sosyal değişiklikler nedeniyle mülklerinden edinilmiş köylülerin gelenek ve emellerini cisimleştiren **Orfeusçuluk** olmuştur (Thomson 1988/1, 284). 6.yüzyılda Orfeusçuluk, yoksul halk tabakaları arasında yayılmıştır. Bu anlamda Orfeusçuluk, ezilen halk tabakalarını temsil etmiştir (Thomson 1988/1, 287). Orfeusçuların öteki dünyada okumak için öğrendikleri "Yoksulluk çemberinden uçtum geçtim" ifadesi toplumsal konumlarını da göstermektedir (Thomson 1988/1, 289).

5.yüzyılda Orfeusçuluk bu özelliğini kaybetti. Pesistratos, soylulara karşı halkın desteğini sağlamak için Dionisos tapınmalarını desteklemiştir (Thomson 1988/1, 284). Orfeusçular, aristokrat ahlakının çok eski bir yasası olan, umut, aşk, fazla çaba, tanrılarla aşık atmak tehlikelidir, yani “ölçülü ol” “elindekiyle yetin” anlayışına meydan okumuşlardır. Ellerinde hiçbir şey olmadığı gibi, umutları istekleri kadar güçlüydü. Tek şeyleri olan umutları peşinde gitmek istemişlerdir (Thomson 1988/1, 293-294).

Hesiodos’un anlattığı Prometheus efsanesi, Yunan insan anlayışının temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Zeus, insanın kaderini belirlemiştir. Onları tanrılarla birlikte yaşamaktan uzaklaştırmıştır. Kendi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü kılmıştır ve onlara her türlü kötülüğü vermiştir. İnsanların kendi sorumluluklarını yüklenmesi, tarihsel sürecin de başlaması anlamına gelmektedir.

Uygulama Soruları

1. Zeus’un kılık değiştirerek insanlar arasında dolaşmasının nedenleri nelerdir?

2. Evrenin oluşmasında tanrıların ortaya çıkması için Kaos’ta neyin olması gerekirdi?

3. Tanrılar sofrasında beslenen insanla gerçek insan arasındaki farklar nelerdir?

4. Kandının olmadığı dönemde insan denilen varlık nasıl çoğalır?

5. Zeus neden kadını ceza olarak göndermiştir?

Bölüm Özeti

Felsefe öncesi Yunan evren tasavvurunda baskın karakter, evrenin oluşumunun tanrıların oluşumuyla birlikte gerçekleşmesidir. Tanrı ya da tanrıların evrene önceliği yoktur; birlikte varoluş kazanmışlardır. Sonraki aşamada, evrenin kısımlarının yönetimi Tanrılar arasında paylaşılmış ve tanrılar arasında bir hiyerarşi oluşmuştur. İnsan ilkin tanrılarla birlikte yaşarken sonrasında dışlanmış ve kendi kaderiyle baş başa bırakılmıştır. Efsane temelli evren, tanrı ve insan anlayışlarıyla ilgili tartışmalar, felsefeyi başlatan, aynı zamanda da Yunan felsefesinin en önemli problemi olan varlık hakkındaki düşüncelerin gelişmesinin nedenleri arasında yer almıştır.

3. ARKHE SORUNU YA DA İLKELER

Giriş

Felsefeyi başlatan önemli sorun, bütün varlığı bir kökenden hareketle açıklamaktır. Aynı zamanda kökende yer alan bu unsur, evrenin yapısını,

düzenini ve insana ilişkin özellikleri de açıklamakla yükümlüdür. bağlayarak açıklamaktır. Her şeyin bağlandığı bu kökene Yunanlı düşünürler arke (arkhe – ilk ilke) adını vermişlerdir.

3.1. Felsefenin Oluşumu

Yunan evren tasavvuru, daha önce ele aldığım evren tasavvurlarıyla özce aynıdır. Ancak farklılık Yunan kültüründe yaratılan yeni bir anlayışta görülmektedir. Bu anlayış, Evren tasavvurunda ortaya çıkan sorunların çözümünde yeni bir zihinsel faaliyet olan felsefenin kullanılmasıdır.

8.ile 7.yüzyılda yaşanan gelişmeler ile 6.yüzyılda felsefenin (Milet Okulu) ortaya çıkması arasında ilişki önemlidir. Söz konusu ilişkinin **Yunan Tarihi** çerçevesinde ele aldığımız iktisadi, siyasi ve sosyal yapılarla ilgili olduğu kolaylıkla söylenebilir. Trajedilerde görüldüğü gibi, sosyal yapıdaki değişmeleri evren tasavvuru içine yerleştirmek için efsaneler yetmemiştir. Ayrıca, evren tasavvurunda içerilen değerlerin toplumdaki sürekliliğini sağlamak ve toplumu düzen içinde tutmak konusunda, devlet belirleyici bir öneme sahiptir. Devlet, evren tasavvurundaki değerlere göre kendini tanımladığından, değerleri korur ve sürekliliğini savunur. Devletin yıkılmasıyla birlikte, evren tasavvurunda içerilen değerlerin bir kısmı, çoğu kez etkisini kaybeder, bir kısmı da değişikliklere uğrayarak, varlığını sürdürür. Eskiçağ Yunan devlet anlayışı Polis temeline oturmuş olduğundan, devletler genişleyememiş ve kültürel coğrafyada merkezi bir devlet gücü oluşmamıştır. Siyasi, iktisadi, sosyal ve inanç gibi alanlarda ortaya çıkan değişmeler ve söz konusu alanların değerlerine karşı ortaya çıkan şüpheler, toplumda köklü bir düzen bunalımı yaratmıştır. Düzen bunalımından kurtulmak için, Yunanlı düşünürler felsefeyi oluşturmuşlardır.

Guthrie'in Yunan felsefesinin iki temel sorun üzerine oturduğunu bu sorunları tartışırken, üçüncü sorunun da ortaya çıktığını belirtmiştir. Gutrie'ye göre üç

sorun şunlardır: 1- Kurgusal ya da bilimsel yan: İnsanın içinde yaşadığı evreni, makro-kozmosu açıklama girişimidir. 2- Ahlak ve Siyaseti içeren Pratik İnsanın kendisine, mikro-kozmosa, onun doğasına, dünyadaki yerine, başka insanlarla olan ilişkilerine ilişkin çalışmalardır (Guthrie 1988, 25). 3- Mantık ve bilgi kuramını içeren eleştirel felsefe (Guthrie 1988, 26). İlk iki sorun, bütün evren tasavvurlarında olduğu gibi, Yunan evren tasavvurunda da vardı. Evrenin nasıl oluştuğu ve ne türden özelliklere sahip olduğu evren tasavvurlarının temel sorunları arasındadır. İnsan bu dünyada uyması gereken ahlaki ve siyasi kurallar da bütün kültür ya da toplumlarda vardı. Yunan evren tasavvurunun felsefeye dönüşmesinin asıl nedeni, Guthrie'nin belirttiği üçüncü maddede saklıdır.

3.2. Milet Okulunda Arkhe Sorunu

Aristoteles, felsefeyi ilk ilkelerin bilimi olarak tanımlar ve felsefenin kurucusu olarak da Thales'i gösterir (*Metafizik* 1985, 983b20). İlkelerin bilimi olan felsefe, gözle görülür kaosun gerisinde, duyuyla değilse bile, zihinle ayırt edilebilir olan, gizli bir süreklilik ve birliğin varolduğu inancına dayanır (Guthrie 1988, 35) Milet okulu düşünürleri de bu kaygıyla yola çıkmış, düşüncelerini iki temel sorun üzerinde yoğunlaştırmışlardır: 1- Onlar, dünyada olan ve gözle görülen değişmelerin oluşturduğu kaosun her yerinde, sürekli ve kalıcı olan bir şey aramışlar ve "Evren neden meydana gelmiştir?" sorusuna yeni cevaplar getirmeye çalışmışlardır (Guthrie 1988, 35). Bu soruna cevap aranırken sergilenen tutum, zihnin bütün değişmelerin arkasında sürekli varlığını koruyan bir ilkeyi keşfetme çabasında olduğu görüşü kabul edilir. Zihnin bu yapısı, değişmelerin arkasında özdeşlik özelliğine sahip, kalıcı ve sürekli bir maddenin ya da özün varlığı, süreçleri açıklamada kullanılabileceği soncuna götürmektedir. (Guthrie 1988, 35-36). 2- Kalıcı ilkenin evreni oluşturan maddi bir ilkede aramak Milet düşünürlerinin ortak özelliği olmuştur. Bununla birlikte maddedeki değişmeler, maddeyi meydana getiren özde de olabileceği kaygısıyla, sürekliliği sağlayan şeyin evrenin formunda sıklı olduğu, maddedeki her değişme bu formla uyum içinde olduğu düşünülerek evrenin yapısını anlamak başlıca kaygılarından biri olmuştur (Guthrie 1988, 36).

Milet okulunun (6.yüzyıl) ortaya koyduğu kaygılar evren tasavvurunda ortaya çıkan sorunlara çözüm aradığının açık göstergeleridirler. Thales'in ilk maddenin su olduğunu söylemesi, yeni bir şey değildir. Hem Mezopotamya evren tasavvurlarında hem de Yunan evren tasavvurunda su önemli bir yere sahiptir. Aristoteles, Hesiodos'un suyu (Okeanos) dünyayı meydana getiren varlık olarak gördüğünü ve Thales'in düşüncesinin buradan kaynaklandığını belirtmiştir (*Metafizik* 1985, 983 b30). Thales'in getirdiği yenilik, tanrıları işin için katmadan evreni açıklamayı denemesidir. Suyun neye dayandığı ya da neyin üzerinde durduğu sorunu ikna edici değildi. Anaksimandros, apeiron anlayışıyla bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Anaksimandros'a göre, yeryüzü, tıpkı bir davul gibi, bir silindir biçimindeydi ve küresel evrenin merkezinde, desteksiz olarak duruyordu. Yeryüzü neye dayanmaktadır? Eğer Thales'in söylemiş olduğu gibi, suya dayanıyorsa su neye dayanmaktadır? Anaksimandros hiçbir şeye dayanmadığını söyler. Düşmeme nedeni ise, çok yalın olarak, o bir küresel evrenin merkezinde ve dolaysıyla tüm noktalardan eşit uzaklıkta bulunduğu için, onun bir başka doğrultu yerine, şu ya da bu doğrultuda düşmesi için, bir neden bulunmamasıdır (Guthrie 1988, 40-41). Evreni tanrı olarak kabul etmesi nedeniyle, insan ruhu, evrenin bir parçası olarak görülmüştür. Buradan Miletli Filozofların, evreni canlı bir varlık olarak düşündüklerini öğreniyoruz (Guthrie 1988, 43). Evrenin canlı olarak tasavvur edilmesi, ilk evren açıklama modellerinden gelmiş ve felsefe içinde de devam etmiştir (Guthrie 1988, 43). Miletli filozoflar, **kendi devinimlerini yine kendisiyle açıklayacakları** bir madde aramışlardır. Su ve hava bu kaygılara karşılık gelen unsurlar olarak gözükmüştür. Kabul ettikleri bu unsurlar, kendi kendilerine devinmektedirler. İlk maddedeki devinimi, onların canlı unsurlar olduğunu kabul ederek temellendirmişlerdir. Bu nedenle, her üçünün de, başka bakımlardan dinin dilinden kaçınmakla ve zamanlarının insanbiçimciliğini tam olarak atmakla birlikte, yine de ilk maddelerine Tanrı ya da "tanrısal olan" adını verdiklerini görüyoruz (Guthrie 1988, 44-45).

3.3. Phytagorasçılar

Felsefenin oluşumunda etkili olan İtalya Okulu’nun kaygısı, Miletliler’den farklı olmuştur. Bu okulu temsil eden Phytagorasçıların kaygısı, dinsel olması ve tarikat şeklinde teşkilatlanmaları, öğretilerinin önemli ölçüde gizli kalmasına neden olmuştur (Guthrie 1988, 47). Dinsel açıdan Phytagorasçılar, insan ruhunun ölümsüz olduğu, diğer yaratıklara da geçen ruh göçünü yaşadığı, bu yolla ruhun evrimleştiğini ileri sürmüşlerdir (Guthrie 1988, 48). Ruh göçü olanaklı görüldüğünde, tüm canlıların birbirleriyle akraba olduğu, dolaysıyla doğanın kardeşliği ilkesi ortaya çıktığından, evrenin canlı olduğu konusunda Milet okulu düşünürleriyle aynı görüşü paylaşmışlardır. Paylaşmanın temelinde, Phytagoras’ın, ruh anlayışıyla Miletlilerin evren düşüncesini birleştirmesi bulunur (Kranz 1976, 31). Aralarındaki fark, Phytagorasçılar evrenin canlılığına inançları aracılığıyla varırken, Miletliler, rasyonel bir yolla ulaşmışlardır. Phytagorasçılar evrenin, bütüne yayılan ve bütüne hayat veren, nicelikçe sınırsız bir hava ya da nefes tarafından kuşatıldığına inanmışlardır. Bireysel canlı varlıklara da yaşam veren aynı şeydi. İnsanın nefesi ya da yaşamı ile sonsuz ve tanrısal Evren'in nefesi ya da yaşamı özsel olarak bir ve aynıdır. Evren bir, ebedi ve tanrısaldır. Buna karşı insanlar çok, bölünmüş ve ölümlüdürler. Ancak insanın özsel parçası olan ruhu ölümlü değildir; ölümsüzlüğünü kendisinin, tanrısal ruhun, ondan koparılarak, ölümlü bir bedene hapsedilmiş bir parçası, ya da tanrısal ruhtan bir kıvılcım olması olgusuna borçludur (Guthrie 1988, 49). İnsan, bedenle kazandığı lekeyi silip atacak ve saf bir ruh haline gelerek evrensel ruhla yeniden bütünleşmek amacındadır. Ancak bu amaca ulaşmak için bir sürü ruh göçü yaşamak zorundadır (Guthrie 1988, 49).

Ruh göçüne inanış başta olmak üzere Yunan dünyasında bilinirdi. Bununla birlikte, Orpheusçular bunu gerçekleştirmek için gösterdikleri çabada, arınma törenleri ve ölülerden uzak durma geleneksel inançlardan fazla bir şey yapmamışlardır. Phytagorasçılar öncekileri benimsemekle birlikte yeni yollar da geliştirmişlerdir. Phytagorasçıların İlk ilkesi, doğanın kardeşliği ya da akrabalığı, büyü yoluyla gelen eski bir inanıştır. İkinci ilke, Yunanlıya özgü bir şey olan akılsal temele dayanan, *limit* düşüncesinin yüceltilmesiyle biçim (form) ya da yapının felsefi araştırma konusu yapılmasıdır (Guthrie 1988, 49). Üçüncü ilke ahlak alanında görülen ikiciliktir(düalizm). İyi ve kötü şeyleri başlıklar altında topladılar: İyi olanlar: ışık, birlik, erkek ve sınır. Kötü olanlar: karanlık, çokluk, dişi ve sınırsız olandır (Guthrie 1988, 50).

Phytagorasçıların dini Panteisttir. Panteist olduğundan, iyi, tek ve bütündür. İyi ve bütünlüğünden dolayı, sınırlanmıştır ve parçalarının birbirleriyle ilişkisi düzen içindedir. Tam ve doyurucu bir hayat düzen içinde olandır. Evren kendisinde düzen, tamlık ve güzellik fikirlerini birleştiren, başka dillere zor çevrilen kozmos (ilk kullanan Phytagorastır) sözcüğüyle adlandırılır (Guthrie 1988, 50-51). Evrenin ne olduğunu bilirsek onla özdeşleşmek daha kolay olur. Nasıl evren bir kozmos ya da düzenli bir bütünlükse, insanların her biri de düzenli bütünlüklerdir (kozmos). İnsanlar, makro-kozmosun yapısal ilkelerini, kendilerinde yenileyen organizmalardır. Evrenin yapısal ilkesi üzerinde çalışmakla, kendimizdeki biçim ve düzen ögelerini geliştirir ve teşvik ederiz (Guthrie 1988, 51).

Pythagoras'ın asıl başarısı, her şeyi kapsayıcı yapıda "bütüncül bir bilim"in temellerini atmasıdır. Bu yapı içinde, bilimsel bilgi bir dizi ahlaki, metafizik ve dinsel ilkeyle bütünleştirilmiştir. Bilginin hem gnoseolojik, varoluşsal ve kurtarıcı bir işlevi vardır (Eliade 2003/3, 227).

3.4. Herakleitos - Parmanides - Anaksagoras

Herakleitos (540-480) zor anlaşılan bir filozof olarak düşüncelerini anlatmada kahinlerin yöntemini kullanmıştır (Guthrie 1988, 57). Phytagoras ve diğerlerine yönelttiği eleştirilerinden anlaşılacağı gibi, hakikati dışarıda olgular dünyasında değil, insan kendi içinde araması gerektiği düşüncesindedir. Duyulara değil, logos'a bakılması gerektiğini ileri sürmüştür (Guthrie 1988, 58).

Oluş filozofu olarak kabul edilen Herakleitos'a göre, "Savaş her şeyin babasıdır". "Çekişme adalettir". Süreklilik ve durağanlığın bulunmadığı ve kimsenin de bunu istememesi gerektiği, çünkü, yaşayan her şey, bir başka şeyin

ölümü ya da yıkımı sayesinde hayatını sürdürmektedir. "Ateş havanın ölümünü, hava ise ateşin ölümün yaşar; öte yandan, su toprağın ölümünü, toprak da suyun ölümünü yaşar". Karşıtlar zorla bir araya getirilmediği sürece uyumlu olmaları söz konusu olamaz. Görünüşteki uyum ya da dengenin temelinde, yaşamın kaynağı olduğu için, kendi başına iyi bir şey olan, mücadele ya da savaş vardır. Savaşın bir yanını iyi, diğer yanını kötü görmek saçmadır (Guthrie 1988, 58-59). Herakleitos'tan kalan bu düşünceler, evrendeki oluşun nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Oluşun diyalektik bir temele dayandığını kabul eden Herakleitos, aynı zamanda diyalektik yöntemi de felsefeye kazandırmıştır.

Herakleitos'a göre, " **Evren** , belirli ölçüler içinde yanan, belirli ölçüler içinde sönen, ancak hep varolan bir ateştir." Evrenin bir ilk maddeden geliştiğini kabul etmemiş, Evren şimdi ne ise, "geçmişte de oydu, gelecekte de o olacaktır". Ateş evrenin simgesi işlevini yerine getirmiştir. Evrenin iki temel ilkesi: 1- Her şey çekişme ve savaştan doğmuştur; 2- Her şey sabit bir akış içindedir; evrenin ilkeleri en iyi ateşle ifade edilmektedir (Guthrie 1988, 59).

Söz, düşünce, anlam, akıl anlamlarında kullanılan **Logos** , Herakleitos'un temel düşüncelerinden biridir (Kranz 1976, 45). "Beni değil, logos'u dinleyin" ifadesi, Logos'a bağımsız bir varoluş kazandırmaktadır. Logos, her zaman doğru olmuş ve doğru olacaktır. Her şey ona uygun olarak, geçip gider. Logos her şeyde ortaktır, ve "ortak olanın peşinde gidilmelidir". Logos kendisiyle "her şeyin her şey aracılığıyla yönlendirildiği düşünce" ile özdeştir. "Nefes alıp vermekle, tanrısal logosu içimize çektiğimizi" bir başka deyişle, evreni yöneten tanrısal aklın onda da 1- Phytagorasçılarda olduğu gibi, bizdeki akılla özdeş, 2- ancak yine de maddesel bir şey olduğunu, söylemektedir. O gerçekte kozmik ateşle aynı şeydir; çünkü, "Herakleitos bu ateşin akılsal ve bütünün düzenlenmesinden sorumlu olduğunu söylemektedir". Akılsal ateş fikri, her şeyi madde fikrinin ötesine geçmeden açıklamaya kalkışmanın, o gün için ne denli zor olduğunu gözler önüne sermektedir (Guthrie 1988, 59-60).

Parmenides , (Doğum 6.yüzyılın sonu) Herakleitos'un tam tersini düşünerek hareketin olmadığını belirtmiştir. Parmenides'e göre, gerçeklik, tek, hareketsiz ve değişmez bir varlıktan oluşuyordu (Guthrie 1988, 61). Vahiy benzeri bir

bilgilenmeyle, doğruya yalnızca akılla varılacağı, ancak aklın, meydana gelmeyi, değişmeyi, hareketi, kavramayacağını belirtmiştir (Kranz 1976, 57). Eğer doğruyu kavramak isteniyorsa, algılara değil, mantıksal yapıya bakmak gerekir. Parmanides'e göre, sadece varolma vardır; varolma ile düşünme aynı şeydir (Kranz 1976, 57-58).

Ayrıca sözcük ile nesnesinin tek bir birlik oluşturduğu inancı hale saklıydı. Olmak (einai) varolmak anlamına da geliyordu. Belli bir niteliğe sahip olmak anlamında da kullanılmakla birlikte, bilinçli bir şekilde kullanılmadığı da bilinmektedir. Sözcüklerin mantığı üzerine düşünen ilk kişi olan Parmenides'e göre, bir şeyin **olduğunu** söylemek yalnızca onun varolduğunu söylemek anlamına gelebilirdi ve gelmesi gerekirdi. Bu düşünce ona gerçekliğin doğası hakkında tanrısal bir esin gibi göründü. Gerçekliğin doğasına ilişkin kavrayışının tümü "olmak" fiiline söz konusu bu tek, metafiziksel gücü yüklemekten çıkar. İyonyalı filozoflar evrenin bir şey olduğunu, ancak birçok şey haline geldiğini (oluştuğunu) söylemişlerdi. "Haline gelmek" sözcüğünün gerçek bir anlamı olabilir miydi? sorusunu ileri sürmüştür Parmenides. Bir şeyin değiştiği, havanın suya ve ateşe dönüştüğü nasıl söylenebilir? Değişmek, "varolmayan haline gelmek" anlamına gelir, ancak varolana ilişkin olarak, onun varolmadığını söylemek , yalın bir biçimde çelişiktir. Varolanın bir şey **olmaması** olanaklı değildir; çünkü "olmamak (varolmamak)" varlıktan çıkmak., yok olup gitmek anlamına gelir (Guthrie 1988, 62-63).

Parmenides, felsefe anlayışında çok önemli bir dönüşüm ortaya koymakla birlikte, efsane temelli bilgi anlayışına bağlı gözüküyordu. Musaların kendisine hakikati anlattığını bildirmesi (Kranz 1976, 60), geleneksel düşünce değerlerine göre düşündüğünü gösterir. Hakikati kendisine Musa'ların anlattığını bildirmesi, *Theogonia* 'nın başında Hesiodos'un Musalara yakarmasıyla aynı tutumu sergilediğini gösterir.

Anaksagoras (500-428) Felsefeyi İyonya'dan getirip Atinalılara tanıttığı kabul edilmektedir. Anaksagoras, nous (akıl, ruh) kavramını felsefeye sokmuştur. Nous, madde dışı ve maddeyi harekete geçiren bir özelliğe sahip olduğunu ileri sürerek, felsefede yeni bir çığır açmıştır (Kranz 1976, 107). Anaksagoras'a göre

başlangıçta her şey bir arada, çokluk ve küçüklük bakımından sonsuzdular. Onları bir arada sonsuz olan hava ve ether tutuyordu. Bu sonsuz çokluktaki ögeler, başka ögelerden birer parça bulunurdu. Sadece nous çok az ögede yer almıştır (Kranz 1976, 110-11). Başlangıçta, ayrımlaşmamış ve hareket ekmeyen kütle olan evren, nous tarafından harekete geçirilerek düzenli bir hale getirilmiştir (Guthrie 1965/ II,.296).

Nous, sınırsız, tek başına egemendir ve hiçbir şeyle karışmaz, yalnız olarak kendi kendine kalır. Başka ögelere karışmış olsaydı, her şeye aynı ölçüde hakim olamazdı. Nous, bütün ögelerin en incesi, en temizi, her şey hakkında bilgisi olan ve en büyük güce sahip olandır. Nous'un neden olduğun dönüş, evrenin oluşumunu belirlemiştir (Kranz 1976, 111). Anaksagoras, evrendeki oluşu, düzeni ve kuralları nous'tan türetmesi ve maddenin yapısına ilişkin ortaya koyduğu görüşlerle düşünce alanında önemli bir aşama kaydetmiştir. (Guthrie 1965/ II,320)

3.5. Efsaneyle Felsefe Arasındaki İlişki

Felsefenin evren tasavvurundaki sorunların çözümüne ilişkin çabalar sonucu ortaya çıktığı, yukarıda ele aldığımız filozoflarla Hesiodos'un görüşleri karşılaştırıldığında, daha iyi anlaşılmaktadır

1- Aristoteles, Hesiodos'u En Eskiler adı altında anıp Yunan düşünce tarihinin başına koymuştur (*Metafizik* 1985, 983 b30). Aristoteles'in belirttiği gibi, Thales'in ilkesi olan su (983 b30), Parmanides'in birleştirici unsur olarak kullandığı aşk (984 b25), ilk kez Hesiodos tarafından belirtilmiştir. Homeros ve Hesiodos geleneği, ilk tözleri tanrılar olduklarını ve tanrısal olanın tüm doğayı içine aldığını (1074 b1-15) kabul etmişlerdir (Bıçak 1999, 172). Ayrıca Hesiodos, bütün cisimleri yaratan toprağı ilk ilke olarak benimsemiştir (*Metafizik* 1985, 989 a10). Aristoteles *en eskiler* deyimini eski şairler için

kullanmış ve bunların varlığı kuşatıcı unsur olarak tanrısallığı kullanmış olmaları nedeniyle teologlar olarak anılmaları gerektiğini belirtmiştir. *Eskiler* yani ilk filozoflar, ilk teologların ortaya koydukları geleneği sürdürmüşlerdir. İlk filozoflar, yeni bir hakikat bulmuş değil, eskiden beri insanların uydukları ve Polis'in yapısında yer alan hakikatleri dile getirmişlerdir (Ritter 1955, 7). Aristoteles'in bu yaklaşımı, düşüncenin gelişiminin gelenek içinde gerçekleştiğini ve kendi metafizik anlayışını, *en eskiler* in efsane temelli anlayışları ile *eskiler* in ortaya koyduğu ilkeler ve *yeniler* in görüşleri çerçevesinde oluşturmuştur (Bıçak 1999, 173). Aristoteles, ilk filozofların Homeros özellikle de Hesiodos geleneğine ne kadar bağlı olduklarını açık bir şekilde göstermiştir.

2- Hesiodos'un anlattığı evren modeli, boşluktan (kaos) varlık ve düzenin (gaia) ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Doğa filozofları olarak adlandırılan ilk düşünürler kuşağının başlıca sorunu, ilk varlığın nasıl ortaya çıktığı ve evreni nasıl oluşturduğu olmuştur. Kaos teriminin taşıdığı anlam nedeniyle boşluk, karanlık bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Boşluktan (kaos) varlığın ortaya çıkması, akıl yürütme açısından çelişkilidir. Bu çelişkiden kurtulmak için, kaosun yerine geçecek ve bir çelişki yaratmayacak bir ilk ilke belirlemek ilk filozoflar kuşağının temel kaygısı olmuştur. Milet okulu çeşitli maddeleri ilk olarak tanımlarken, Parmanides, varlığın hiçlikten çıkmadığını ve varlığın ezeli ebedi olduğunu söyleyerek, kaos düşüncesini bir kenara itmiştir. Varlığın sürekliliği görüşü Herakleitos tarafından da savunulmuştur. Phytagorasçılar, varlığın temel belirleniminin ruh olduğu düşüncesini getirerek, ilk ilkenin ruh olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Milet okulu düşünürleri, özneyi dışarıda bırakarak, doğayı insandan bağımsız bir şekilde ele almaya çalışmışlardır. Orfeusçular, nesneyi dışlayarak, insanı doğadan bağımsız bir biçimde sundular (Thomson 1988/1, 294). Farklı okulların ortaya koyduğu yaklaşımlar, Platon tarafından birleştirilmiş ve bütünlüklü bir evren tasavvuru ortaya çıkmıştır.

3- İlk varlığın ya da ilkenin ne olduğu sorunu, felsefe tarihinde **Arkhe** sorunu olarak tanımlanmıştır. Evrenin ilk ilke üzerine oturtarak temellendirilmesi,

felsefenin ontoloji dalının kurulmasını sağlamıştır. İlke ile evrenin düzeni arasındaki ilişki tutarlı bir şekilde kurulduğunda, Parmanides'in dışındakiler için, oluşun da açıklaması anlamına gelmiştir. Böylelikle, kaos ile gaia arasındaki ilişki, mantıksal bir temelde açıklanmıştır. Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta, Hesiodos'un kaosun kökenini açıklayamadığı gibi, adı geçen filozoflar da ilk ilkenin kökenini açıklamamışlardır. Sadece kökende varolan şeyin adı ve nitelikleri değiştirilmiştir. Yunan felsefesinin belirgin özellikleri arasında yer alacak olan varlığını ezeli ebedi oluşu, Hesiodos'un gaia anlayışında saklıdır.

Yunanlı düşünürler, öz'ü, Tanrılarla ilgili tarih kesintinde değil de bu tarihten hemen önce gelen "en eski durum"da aranmışlardır. efsanelerin Tanrılarla ilgili efsanelerin ötesine geçmek ve gerçeğin içinden fışkırdığı ilk kaynağa ulaşmak, *Varlık* 'ın dölyatağını saptamak için çaba harcamışlardır. Felsefi spekülasyon, kaynağı, kökeni, arkhe'yi ararken, kısa bir süre için kozmogoniye yeniden kavuşmuşlar ve kozmogoni, artık efsanenin değil, ontolojinin sorunu haline gelmiştir (Eliade 1993, 106). Bu tutumlarıyla belli ölçülerde, efsane temelli açıklamalardan uzaklaşmış, felsefi açıklama tarzının temellerini atmışlardır. Bununla birlikte, hem efsane temelli açıklama tarzı hem de felsefe, aşkın tanrısal düzenin kaynağını keşfetmek amacıyla, tecrübelerden uzaklaşmaları konusunda aynı tutumu sergilemişlerdir. Her iki düşünce biçimi de varlık sorunundan çıkmış ve giderek bağımsızlaşmışlardır (Voegelin 1957/ II,. 126).

4- Taprak (gaia), Hesiodos için oluşun ve düzenin kaynağıdır. Aynı zamanda tanrıları doğurarak doğal nesnelerin yönetimin ve evrenin bölümlerini yönetmelerini sağlamıştır. Parmanides oluşu reddederken, Yunan tanrılarını kabul etmiş onları varlık ve bilgi anlayışına göre yorumlamıştır. Herakleitos, düzenin logos tarafından sağlandığını, evrendeki oluşun da ateş aracılığıyla gerçekleştiğini kabul etmiştir. Parmindes'in mantığı ve Herakleitos'un logosu, Phytagorasçıların ruh anlayışı yeni unsurlar olarak felsefe temelli evren tasavvurunda yer almışlardır.

5- Gaia'nın içinde saklı olan potansiyelleri kendi başına dışlaştırması ile Milet okulu düşünürlerinin ilk ilke anlayışı ve bu ilkeden oluşun gerçekleşmesi

arasındaki benzerlikte gözden uzak tutulmamalıdır. Doğa filozoflarının temellendirmeye çalıştıkları dört elementin her biri ya da birlikte oluş halindeki varlığı gerçekleştirmesinde potansiyel unsurlar olarak kullanmışlardır. Bu tutum gaia'nın doğurma yeteneklerini elementlere geçirildiği izlenimi vermektedir.

6- Evrendeki her türlü değişmenin arkasında değişmeden kalan ilke konusunda iki yaklaşım farklılaşmaktadır. Efsane temelli yaklaşımda, gaia'nın varlıkları hangi gerekçelerle doğurduğu açıklanmamaktadır. Felsefe temelli evren tasavvurlarında ilke, çeşitli özelliklerinden hareketle açıklanmıştır. İlkenin mantık temelli açıklanması, felsefeyi efsanelerden köklü bir şekilde ayırmıştır.

7- Homeros ve Hesiodos'un tasvir ettikleri tanrıların yetkileri sınırlıdır. Yetkilerini kaybetmekte ve hapsedildiklerinden ebedi değillerdir. Ancak onları asıl sınırlayan *moira* dır (kader). İstediklerini yapamamakta kadere boyun eğmektedirler (Cornford 1957, 12-13). Felsefeyle ilişkisi açısından bu durum iki açıdan değerlendirilebilir. 1- Evrenin mutlak olarak kontrol eden bir gücün efsane temelli anlayışta olmamış ve Platon'a kadar felsefede de gelişmemiştir. 2- Herakleitos'un logos ve Anksagoras'ın nous öğretileri, efsane temelli anlayışta eksik olan, evrensel düzenin belirleyici ilkesi olarak öne çıkarlar. Tanrıların gerçekleştiremediği evrensel otoriteyi sağlayacak ilkeler olarak Logos ve Nous ileri sürülmüştür. Açıklama gücü yüksek olan bu ilkeler, felsefi düşüncenin gelişiminde ve yeni evren tasavvurunda büyük rol oynamışlardır. Platon döneminde akıl Zeus'un yerine Zeus da moira'nın yerine geçirilmiştir (Cornford 1957, 36).

Yunan felsefesi efsanelerin etkisinden kurtulamamıştır. Miletli düşünürlerin evrenle ilgili ortaya koydukları görüşleri efsanelerle desteklemişlerdir (Kirk 1977, 296). Kökene olan bağlılık yitip gitmediği, **başlangıç zamanında** -ya da deneyüstü bir Dünyada- olup biteni unutmak bilgiye ya da kurtuluşa erişmedeki başlıca engeli oluşturduğu sürece, efsane temelli düşüncenin köklü bir biçimde aşılmasını tasarlamak güçtür (Eliade 1993, 106-107) Varoluşu temellendirmenin kökene geri dönmekle mümkün olduğu gerçeği, Platon için de geçerli olmuştur.

Efsane temelli evren tasavvurunun çeşitli özelliklerinin felsefe temelli evren tasavvurunda devam etmesinde garip bir yan yoktur. Yunan kültüründe yaşanan dönüşüm ne kadar büyük olursa olsun, yeni düşünceler üretebilmek için Yunan düşüncesinde varolan değerleri kullanmaktan başka seçenekleri yoktu. Dönüşümün en iyi göstergesi, ileri sürülen düşüncelerdeki mantıksal yapıdır. Ancak bu mantıksal yapı, efsane temelli evren tasavvurunu ortadan kaldıramamıştır. Efsane temelli evren tasavvurunun devam etmesinin başlıca nedenleri arasında, Yunan dininde içkin olarak varlığın sürdürmesidir. Felsefe ne kadar gelişmiş olursa olsun, dinin yerine geçememiş olması nedeniyle, hep entelektüel bir uğraş olarak kalmıştır.

Doğa filozoflarının, evren tasavvurlarında insan merkezi bir yer tutmamıştır. Cornford'un belirttiği gibi Sokrates öncesi felsefe doğayı, Sokratik felsefe ise insan ruhunu keşfetmiştir (Cornford 1968, 4). Ancak 5.yüzyılda gelişen trajedi yazarları ile Sofistler, insanı evren tasavvurunun merkezine oturtmuşlardır.

Uygulama Soruları

1. Bir öğeden evrenin kuruluşunu açıklama ihtiyacının nedenleri nelerdir?

2. İlke olmaları açısından Logos ile su arasında ne tür farklar vardır?

3. Neden felsefede ilke önemsenmektedir?

4. İleri sürülen ilkeler hangi niteliklerle sınıflandırılabilirler?

5. İlkelerin nitelikleri ile evrenin yapısı arasındaki ilişkiler nasıldır?

6. Bilgi ile ilkeler arasında ne tür bağlantılar vardır?

Bölüm Özeti

İlke (arke) sorunu, felsefenin temelini oluşturması açısından önemlidir. İlkelerden hareketle, bir yandan evrenin oluşumun açıklanırken, diğer yandan, felsefenin temel unsurlarından biri oluşturmuştur. Yukarıda anlatılanların yanında, ilke, belli bir konuyu bütünlüklü bir şekilde açıklamak, konunun içindeki farklı unsurları da birlikte taşıyabilen kabullerdir. Felsefi değerlendirmelerin genelliğini veren unsurlar arasında sayılmaktadır.

4. TARİH DÜŞÜNCESİ

Giriş

Yunan düşüncesinin temel unsurlarından birini de tarihçilik oluşturmaktadır. Toplumun kimliği ve yaşadığı sorunlar hakkındaki tasavvurlar toplumun geçmişiyle ilgili düşüncelerden oluşmaktadır. Geçmişe ilişkin ilk tasavvurlar, her toplumda olduğu gibi, Yunanlılarda da mitik (efsane temelli) bir yapıya sahiptir. Bir yandan dışarıdan gelen etkiler ve diğer yandan toplum içi dönüşümler, tarih düşüncesinde yeni yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Aşağıda temel özellikleri sergilenen Yunan tarihçiliği, geçmişe ilişkin sunduğu malzemelerle, çok sayıda sorunun felsefi bağlamda tartışılmasına imkan vermiştir.

4.1. Tarihçilik

Yunanca *historia* terimi, araştırma yoluyla bilme ya da öğrenme anlamına gelmektedir. Bunun yanında, hikaye ve tarih anlamlarını da içermektedir[1]. Sözcük, İyonya lehçesinde “bildirme”, “haber alma yoluyla bilgi edinme” anlamında kullanılmıştır. Attika lehçesinde ise sözcüğün görerek, tam olarak bilme anlamlarının yanı sıra, çok daha geniş bir anlam içeriğiyle doğa bilimi anlamını kazanacak şekilde kullanılmıştır (Özlem 2010, 25). Terimdeki bu çift anlamlılık tarih anlayışına ve düşünce sistemine de yansımıştır. Cole’un bildirdiğine göre, Yunanlıların tarihe yaklaşımı, insanın kökenini ve kültürün kaynaklarını açıklamak olmak üzere iki temel bakış açısı çerçevesinde toplanmıştır. Bunlardan birincisi, efsane temelli açıklama şekli ve köken bildirme tarzı olarak görülür. İkincisi; İyonya bilim anlayışı çerçevesinde gelişen, araştırmaya dayalı ampirik temelli anlayıştır (Cole 1967, 1). Birinci öbekte, Homeros, Hesiodos, bazı özellikleriyle Herodotos ve Platon; İkinci öbekte, Herakleitos, Demokritos, Sofistler, Thukidides, bazı özellikleriyle Platon ve Aristoteles yer alırlar.

Olaylar tarihine yönelen düşünürlerin ilk kaynakları, efsaneler olmuştur. İlk tarih yazıcıları olarak kabul edilen *Logograflar* , efsane kaynaklarının yanında tarihi olaylara da yer vermişlerdir. Bu tarih yazımının ilk örnekleri, şecerelerin düzenlenmesi ve yerel tarihlerin yazılmasında görülmüştür. 6. yüzyılda,

Yunanlılar Miletos’da tarih yazımı denemelerine başlamışlardır. Tarih yazıcılığında, nesir türünde yazmanın ortaya çıkması ve geliştirilmesinin de önemli katkısı olmuştur. Nesirle yazmak bütün entelektüelleri etkilemiş ve eleştirel düşünmenin ve tasavvur etmenin vasıtası haline gelmiştir. Nesir, aynı zamanda diğerlerinden bağımsız olarak tarih araştırmalarına ve kayıtlarına uygulanmıştır (Forsdyke 1956, 138). Miletos’lu Kadmos 6.yüzyılın başında, şiir içerikli ilk nesri yazan logografıtır. ' *Bütün İyonya ve Miletos'un Kuruluşu* adlı kitabında, efsane ve tarih iç içedir. Bu türden yazanlara Herodotos ve Thukidides Logograf adını vermişlerdir (Forsdyke 1956, 139). Aynı dönemde İyonya felsefî düşünce geleneği de ortaya çıkmıştır (Barnes 1963, 26).

İlk Yunan tarihçisi kabul edilen Hekataios (d MÖ 550) bir gezgindir. Homeros geleneği içinde değerlendirilen Pindaros (MÖ. 518-438), şairdir. Şiirlerinde tarih motiflerine yer verdiğinden tarihçiler arasında sayılır. İlk sistematik ve karşılaştırmalı tarihi, Lidyalı Kroesus'dan (560-546) başlayarak Perslerin, Yunanistan’dan kovuluşu olan 478’e kadarki Pers - Yunan ilişkisini içeren çalışmayı Herodotos hazırlamıştır. Peloponnes savaşlarını oldukça bilimsel bir yaklaşımla anlatan Thukidides de Yunan tarihçiliğini doruğa ulaştırmıştır. Thukidides’i örnek alarak tarih yazdığını belirten Ksenofanes *Yunan Tarihi* adlı kitabında çok zayıf bir tarihçilik örneği vermiştir. Herodotos ve Thukidides’in tarih anlayışları çerçevesinde, Yunan düşüncesinin tarihe bakışı aşağıda ele alınmaktadır.

4.2. Herodotos

Herodotos (MÖ. 480- 420), ortaya koyduğu *Tarih* adlı çalışmasıyla, beşinci yüzyılın önemli simalarından biridir. Herodotos, Yunan dünyasının askeri ve siyasi açıdan en çalkantılı dönemlerinden birinde ve klasik Yunan düşüncesinin kurulduğu çağda yaşamıştır. Herodotos'un tarihi kapsam açısından oldukça geniştir. Kitapta genel konu Pers-Yunan ilişkileri olmakla birlikte, Herodotos, Mısır, Babil, İran, Anadolu, Trakya, İskitler ve Yunanistan gibi bölgeleri gezerek

tanımış, çeşitli bölgeleri de yazılı belgelerden faydalanarak,anlatmıştır. Sözü edilen ülkelerin coğrafyalarını, iklimlerini, şehirlerinin yerleşme biçimlerini, dinî inançlarını, geleneklerini, siyasî yapılarını, giyim kuşamlarını, ordu şekillerini, çeşitli konulardaki efsanelerini, konu edinmiştir. Ayrıca, efsaneler, coğrafya, antropoloji, etnoloji, siyaset bilimi, tarih gibi günümüz bilimlerine bol bol malzeme veren konuları ele almıştır. Bonnard, Herodotos'un merakını ve kitabına aldıklarını şöyle sıralamaktadır: İnançlar, âdetler, büyük yapılar, toprağın cinsi, iklim, çevrede yaşayan hayvanlar, çöllerin genişliği, keşif yolculukları, dünyanın sınırları, kaynakları bilinmeyen büyük ırmaklar, yaşama koşulları, beden yapısı, zevkler (Bonnard 2004/2, 159). Sıralanan bu çeşitlilik, kitabın ne kadar verimli olduğunu gösterdiği gibi, Herodotos'un ilgilendiği alanları da sergilemektedir.

Herodotos, tarih yazmadaki amacını kitabının ilk paragrafında şöyle belirtmiştir: Bu, Halikarnososlu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların gerekse barbarların meydana getirdikleri harikulade işler bir gün adsız kalmasın; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın (Herodotos 2007, I, 5). Ortaya koyduğu amaç, tarihçiliğin hafıza olarak bilinen ilk yorumu denebilir. Toplumların yapıp etmelerinin kayıtlara geçirilmesi hem şimdiki hem de sonraki nesillerin öğrenmesi için gereklidir. Önemli bir gerekçe de savaşların nedenlerini açıklayacağı haberini vermesidir. Yaşadığı dönemin şartları, savaş nedenleri üzerinde düşünmeye itmektedir. Çok sayıda ve çok geniş alanlar hakkında bilgi veren kitabı hazırlarken Herodotos, olaylara bakış açısını da dile getirmiştir. "Ödevim, bana anlatılan neyse onu vermektir. İnanmaya gelince hiçbir şey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum" (Herodotos 2007, VII/152, 575-576). Genellikle bu sözünde de durmuştur. Anlatılanla ilgili değişik söylentiler varsa, onları da vermiştir. Karşıt düşünceleri görmezlikten gelmemiştir. Konuyla ilgili yazılı belgeler elde ettiğinde, belgeye bağlı kalarak değerlendirme yapmıştır. Yabancı gelenek, yasa, bina, sanat eseri gibi çok çeşitli konuda hayranlığını saklamamıştır. Garip ve çirkin bulduklarını ifade ederken beğendiklerini de dile getirmiştir.

Farklı kültürleri ve gelenekleri yadırgamadan anlatması, onların kendilerine göre değerlerinin olduğunu belirtmesi, Herodotos'un önemli bir özelliğidir. Lidya

kralı Kroisos'un babası Kambyses'in kutsal alanlar ve yasalar hakkındaki tutumuna bakarak onun deli olduğunu gerekçeleriyle bildirmektedir (Herodotos 2007 , III / 38, 230-231). Takip ettiği nesnel yaklaşımını başka örneklerle desteklemiştir. Mısırlılar ile Yunanlıları karşılaştırarak, Mısırlıları üstün görmesi, nesnellik tutumuna bir başka örnektir (Herodotos 2007, II /43, 139-140). Herodotos, Tanrı Herakles'in Mısırlılardan Yunanlılara geçtiğini kabul etmektedir. Ayrıca, başka kültürlerin Yunanlıları etkilediğini gösterir örnekleri sadece Mısırlılardan vermemiştir. Yunan alfabesinin Fenikelilerden geldiğini de belirtmiştir. “Bu sözünü ettiğim Fenikeliler, Kadmos'un Gephyralı yol arkadaşları, bu ülkeye yerleştikten sonra Yunanistan’a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle yazıyı sokmuşlardır. Ben Yunanlıların bunu daha önce tanıdıklarını sanmıyorum; başlangıçta bu bütün Fenike’de kullanılan harflerdi. Zamanla bu işaretlerin okunuşları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İyonialıydılar; bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır. 'Fenike yazısı' adını korumakta sakınca görmemişlerdir, zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan’a Fenikeliler getirmişlerdir” (Herodotos 2007, V/58, 407-408). Olayları nesnel bir tavırla ele alması, onun tarihçiliğe kazandırdığı önemli özellikler arasındadır.

Genel bir yöntem olan **karşılaştırmayı** kurup geliştirmiştir; özellikle benzer konular ve kurumlar arası karşılaştırmalar yaparak sonuçlar çıkarmıştır. Bu tavrıyla tarafsız bir tutum izlediğini göstermiştir. Kültürlerin birbirlerini etkilemesinden bir gelişmenin ortaya çıktığının farkında olmuştur. Yunanlılar ile yabancıların savaşlarında Atina’nın oynadığı rolü tarihî bir gelişme olarak görmüştür. Gelişen aydınlanmayı imâ etmiştir (Edelstein 1967, 47). İnsanın sürekli değiştiğini; bunda rol oynayan unsurun kader olduğunu belirtmiştir (Herodotos 2007, I/ 32, 20-21). Karşılaştırmanın yanında, Herodotos, **güvenilirliği** sağlamak için çok çaba göstermiştir. Bunlardan birisi de, anlattığı konu hakkında değişik düşünceler varsa, onları birlikte vermek olmuştur. Kaynaklarının büyük kısmı sözlü olduğu için bu yola sık başvurmuştur. Anlatılan konu hakkında elinde güvenilir bilgiler olduğu takdirde, o konuda ileri sürülmüş eksik yahut yanlış düşünceleri eleştirerek reddetmekten geri durmamıştır. Buna bir örnek olarak, Herakles'in Mısır’la ilişkisini anlatan Yunan hikâyesidir (Herodotos, II/ 45, 140-141). Yer yer başvurduğu eleştiriyi sadece kendisi yapmamıştır. Başkalarının yaptığı çeşitli eleştirilere de önemli yerler

vermiştir. Pers komutanı Mardonios'un, Yunan şehirlerinin sürekli birbirleriyle savaşmaları sonucu bir araya gelmelerinin güç oluşuna ilişkin eleştirisi buna bir örnektir (Herodotos 2007, VII / 9, 513).

Olayları anlatırken **kaynakları** dikkatle seçmeyi denemiş, imkanları dahilindeki olaylar hakkında yeni veriler bulup kullanmak istemiştir. Kendisine verilen bilgilerin yetersizliği durumunda daha fazla bilgi elde etmek için yeni araştırmalar yapmıştır. “Bu konuda başka kimseden bir şey öğrenemedim. Ama daha başka bilgileri, bunların Elephantine'ye kadar olanlarını, Nil boyunca gidebildiğim kadar uzağa giderek, kendi gözlemlerimle edindim. Ondan ötesini de sorup soruşturarak ve bana anlatılanlarla öğrendim” (Herodotos 2007, II / 29, 130-131). Gözlem ve veri toplamaktan geri durmadığı, aktardığı bilgilerin güvenilir olması için çaba harcadığı görülmektedir. Herodotos'un tarihe yaklaşımında şu üç unsur öne çıkmaktadır: 1- Sıradan tecrübelerin dışında ortaya çıkan mucizevî ve insanüstü olaylardan şüphe etmiştir. Bu şüphe, kehanetleri ve rüyaları içermemiştir. 2- Aynı olayın farklı versiyonlarını ve kanıtlarını karşılaştırdığında eleştirel tavrını korumuş, fakat, Atina geleneğine karşı olan önyargılı eğilimden kurtulamamıştır. 3- Birinci elden ve kaynağından alınmış şifahî bilgileri, yazılı ya da sözlü ikinci el verilerden üstün tutmuştur (Bury 1958 **,** 69-70). Bury’nin bu tespitleri Herodotos’un araştırmalarında uyguladığı yöntemin iç yapısını ortaya koymaktadır.

Herodotos'a göre tarihi oluşturan insan olaylarının arkasında *talih* in büyük rolü vardır. Bu görüşü çeşitli yerlerde ileri sürmüştür. 'İnsan için talih ve talihsizlik vardır' (Herodotos 2007, I/ 32, 20). 'Talih insana hükmeder, insan talihe değil' (Herodotos 2007, VII / 49, 534). Bu ifadeleri destekleyen başka tavırlar da sergilemiştir. Bunlardan biri de sık sık kehanetlerden söz etmesidir. Kutsal şeylere karşı olan saygısı ve onları ister Yunan isterse yabancı olsun tartışmaksızın kabul etmesi, tarihte kader motifinin önemine ilişkin ipuçlarıdır. Bununla birlikte, Herodotos'a göre tarih, insanı akılcı bir eylemci olarak gösterir. Başka bir anlatışla, tarihçinin görevi, insanların neyi niçin yaptıklarını keşfetmektir. Collingwood’a göre Herodotos, dikkatini yalın olaylara yöneltmemiştir; söz konusu olayları insanların yaşadıkları ve anlattıkları gibi yansıtmaya çalışmıştır (Collingwood 1990, 38). Kehânetlere, efsanelere, rüyâlara geniş yerler verse de, tarih yazıcılığının gelişmesinde esas olmuş

ilkelerin önemli bir kısmını Herodotos koymuştur. Herodotos, tarih yönteminin temel taşıyıcılarından olan araştırma, eleştiri, karşılaştırma, bilgi kaynağının tespiti ve nesnellik gibi unsurların önemine inanmış ve bunları çalışmasında kullanmıştır.

Borst'a göre Herodotos, yaklaşık 450'lerde Pers savaşların öyküsünü anlatırken Yunan ufkunun ötesine bakarak birbirinden tamamen farklı zaman kavramlarını ve tarih manzaralarını karşılaştırmıştır. Babil ve Mısır'ın eskiçağ bilgilerini Yunanlıların çocuksu merakıyla, Yunan Polislerinin demokratik yasalarıyla Pers İmparatorluğu'nun monarşik yasalarını kıyaslamıştır. Bir yanda yöneticiler her yıl değişirken, öbür yanda bir hanedan, nesiller boyunca iktidarda kalmaktadır. Çok yönlü bir dünya üzerinde yaşayan bütün bu ölümlülerin tek bir ortak noktası vardı: Zamandaşlık. Eylemleri ve tepkileriyle karşı karşıya geldiklerinde tarih oluşmuş ve Herodotos bu olayları göreli eşzamanlılığıyla tarihlendirip kaydetmiştir (Borst 1997, 12-13). Yunanlılar, Herodotos'un yaşadığı dönemde ne kendi geçmişleri, ne de bir dünya zamanı adına benzer bir dönemlendirmeye sahiptiler. Herodotos, yaşadığı dünyayı bir zamansal dizge boyunca gelişir görmemiş, dünyayı birçok yönetici ve hükümdarın adları ve yazgıları içerisinde değerlendirmiştir. İnsanların hayatlarına ilişkin tarihler dışında, zaman ve sayıyı daha geniş bir alana yaymak için gerekli çıkış ve varış noktaları bulamamıştır (Borst 1997, 13). Herodotos, Babillilerin, güneş saati ve gölge çubuğu ile günü on iki saate böldüklerini, Mısırlıların yılın uzunluğunu saptayıp onu on iki aya böldüklerini ve astrolojik bir özenle kişinin doğum tarihini ayıyla, günüyle belirlediklerini biliyordu. Ayrıca, Yunanlılar da, yabancı tarihçilerden daha gevşek bir biçimde olmakla birlikte, zaman ölçülerini kullanmaya başladıkları için, Herodotos, tarihsel olayları kronolojik olarak birbiriyle ilişkilendirebilecek malzemeye sahipti. Olayları belli bir kronolojiye oturtarak anlatmış olsaydı, tarihin sistematiğini ortaya çıkarmış olacaktı. Ancak Yunanlılar, yılların, ayların ve saatlerin ne zaman başlayıp bittiği konusunda genel geçer bir yasa kabul etmemiş olduklarından, Herodotos kendi geleneğine bağlı kalmıştır (Borst 1997, 13-14). Herodotos'un ardıllarına miras bıraktığı bu bakış açısı çok uzun süre devam etmiştir. Devlet adamları ve komutanlar kısa vadeli, kolayca sayılabilen zaman aralıklarında düşünmüşlerdir.

Momingliano’ya göre Herodotos’un bağlı kaldığı iki ilke şunlardır: 1- Herodotos, ona anlatılanları olduğu gibi aktarmaya dikkat etmektedir. Bunun yanında aktardığı bilgilere ve yazdığı şeylere inanmak zorunda hissetmiyor. 2- Bizzat gözleriyle gördükleri olaylarla başkalarından duydukları arasında yaptığı ayrımdır. Mısırlılar hakkında yazarken bu ayrımı yapmaktadır. Bu ilkeler yanında bilgi kaynaklarının güvenilirliği üzerinde durması Heredotos’un eleştiri yönteminin en karakteristik özelliklerinden biridir (Momigliano 2011, 47, 49).

Atinalıların Perslerle barış yapmayacaklarını Isparta elçilerine şöyle anlatılmıştır: En başta ve en önemlisi, tanrılarımızın yerlere serilen ve yakılan tapınakları ve heykelleri; biz bu kabalıkları yapanlarla bağdaşmak (anlaşmak) değil, onlardan her ne pahasına olursa olsun öç almak isteriz. İkincisi, Helen yurdu duygusudur. Kanımızla, dilimizle, aynı tanrılara tapmakta oluşumuzla, kurbanlarımızla, zevk ve töre ortaklığımızla bağlı olduğumuz Yunanistan’a ihanet etmek Atinalılar için iyi olmaz. Yeryüzünde bir Atinalı kaldıkça, Atina Kserkes ile bağdaşmayacaktır (Herodotos 2007, VIII/144). Bu düşünceler Yunanlılık bilincinin yüksekliğine işaret etmektedir (Assmann 2001, 266). Herodotos, komşularıyla birlikte Yunan dünyasının genel bir haritasını çıkarmıştır. Bu haritada öne çıkarılan savaşlar, yaşama tarzları ve toplumlar arası ilişkilerdir. Bu özelliğiyle *Herodotos Tarihi* , Yunan düşüncesinin derinleşmesinde ve ufkunun genişletmesinde etkili olmuştur.

4.3. Thukidides

Thukidides (460- 395), Yunan tarihçiliğinde en önemli isimlerden biridir. Herodotos gibi, öncelikle savaş tarihçisidir. Ancak Herodotos gezdiği yerlere ilişkin birçok konuda bilgi verirken, Thukidides sadece Peloponnes Savaşı’nın nedenlerini ve ayrıntılarını anlatmıştır. Thukidides, siyasî tarihe önemli yer vererek savaş siyaset ilişkisini net bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca konuya

oldukça sıkı bir çerçeve çizmiş, bunun içerisine konuyla ilgisiz kimseyi ve hiçbir şeyi almamıştır. Konunun bütünlüğü zaman ve mekân çerçevesinde verilmiştir. Peloponnes Savaşları'nı anlattığından bir bakıma vakanüvistlik yapmıştır. O, savaşları bizzat yaşamıştır. Kendisi olayların içinde yer alarak, gözlemlere ve belgelere dayalı bir çalışma yapmıştır. Dönemin siyasî ortamı sürekli değişiklikler ve kargaşalarla dolu olduğundan, söz konusu yapı da bu çalışmaya yansımış ve çalışma bir nevi siyaset tarihi özelliğini kazanmıştır. Thukidides, tarihi, masallar ve efsanelerden arındırarak ona bilimsel bir veçhe kazandırmıştır.

Çalışmasını pragmatik kaygılarla yapan Thukidides'in amacı, siyaset alanında yararlı olacak eser bırakmaktır (Demircioğlu 1972, xxıı). Thukidides'in tarihi, Atina imparatorluğunun doğuşu, kuruluşu ve gelişiminin tarihidir. Yunan halklarının önderi olması sebebiyle, Atina'nın Yunan birliğini sağlamak için, Polisleri, ikna ile mi yoksa zorla mı birliğe katmayı düşündüğü, Thukidides'in cevaplamaya çalıştığı sorular arasındadır. Atina'nın kaybettiği Peloponnes Savaşı'nın Atina'nın Isparta'yı savaşa zorlamasıyla çıktığını da belirtmektedir (Bonnard 2004/3, 66). Thukidides, kitabın başında dönemin olaylarının önemli bir savaşa yol açacağını, bu savaşın da bütün Yunan dünyasını etkileyeceğini belirtmiştir. Bu sonuca nasıl vardığını da açıklamıştır: Bütün Yunan devletleri iki cepheye bölünmüş, cepheler arasında gerilim iyiden iyiye artmıştır. Yunan dünyasını etkileyen Peloponnes Savaşı'nın nedenlerini araştırmayı görev kabul etmiştir. Birinci kitabın önemli bir kısmı, Peloponnes savaşının nedenlerine ayrılmıştır. İlk neden, iç huzursuzluk ve Polisler arası kavgalar nedeniyle ortaya çıkan göçlerin yarattığı bunalımlardır (Thukidides 1976, I/2, 17). Savaşın nedenlerini belirtirken çok gerilere gitmiştir. Homeros'a dayanarak Yunanlıların, o dönemlerde toplum yapılarının, giyim ve kuşamlarının nasıl olduğunu, komşularıyla karşılaştırarak benzer özelliklerinin neler olduğunu belirtmiştir. Yunanlıların, özelikle de Atinalıların nasıl tavır değiştirerek yeni bir yaşama biçimine kavuştuklarını anlatmıştır. Yunanlıların hiçbir zaman bir bütünlüğe erişmemiş olmalarını, onların en önemli zaafları olarak sunmuştur (Thukidides 1976, I/3, 18).

Thukidides, Homeros'a pek güvenmemiş ve onun verdiği bilgilere sürekli şüpheyle yaklaşmış ve mübalağalı bulmuştur. Analitik bir yaklaşımla, Yunanlıların Truva Savaşı için oluşturdukları gücün, büyük olmadığını

Homeros’un verilerinden çıkarmıştır (Thukidides 1976, I/10, 21). Homeros'un verdiği gemi sayısı, gemilerin taşıdığı insan sayısı ve gemilerin teknik özelliklerinden Yunan gücünün zayıf olduğu sonucuna varmıştır. İnsan sayısı, olması gerekenden az olmakla birlikte şehri daha kısa sürede alabilecek güce sahiptir. Ordunun yiyecek sorununu çözemediklerinden askerler,eşkıyalık yapmak ve tarımla uğraşmak için dağılmışlardır. İhtiyaçlar giderilemediğinden, bütün ordu, Truva’ya sürekli saldıramamıştır (Thukidides 1976, I / 11, 22). Thukidides, iktisadi etkenleri, değişmelerin ve iç savaşların nedeni olarak görmüştür. Örneğin, Truva Savaşı’ndan sonraki sömürgeleştirme (kolonileştirme) olayının artmasını iktisadi nedenlere bağlamıştır. Sömürge sayısının artmasıyla birlikte, gelirler de artmıştır. Gelirlerin artması, toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur. İşbaşına tiranlar geçerek savaş sanayisini geliştirmişler ve yayılmacı bir tutum izlemişlerdir (Thukidides 1976, I/12-13, 23). Sorunların kaynağını iktisadi yapıdan hareketle temellendirmek, dönem açısından önemli bir aşamadır. Thukidides, toplumların davranış ve mutluluklarını, siyasî, iktisadi ve psikolojik açılardan incelemek gerektiğini vurgulamıştır (Macan 1958, 405). Akılcı tutumu nedeniyle, Thukidides, tarihî olaylar karşısında şüpheci davranılması ve öne sürülen her delile inanılmaması gerektiğini belirtmiştir. İnsanların, eski zamanlardaki olayları hakkında söylenenlere araştırmadan inandıklarını belirtmektedir (Thukidides 1976, I/20, 26). Bu türden yaygın inanışların konu hakkındaki çalışmaları da yanıltmaması amacıyla bu verilerin doğruluğunu araştırmıştır. Thukidides, olaylarda, yeteneğe ve bireysel tutumlara az yer vererek genel unsurları ön plana çıkaran bir psikolog izlenimi vermektedir. Thukidides, iyi bir yazar olmasa bile, usta ve iyi bir kitle psikoloğudur (Macan 1958, 405- 406). Tarihî olaylarda psikolojik etkenlerin farkına varmıştır. Özellikle de belgelerde ve tanıklıklarda, psikolojik etkenleri mümkün olduğu kadar aza indirmek gerektiğini düşünmüştür.

Thukidides, tıbbın ve psikolojinin de babası kabul edilen Hippokrates’in ve onun oluşturduğu tıbbi geleneğin etkisinde kalmıştır. Thukidides'deki psikolojik tavır, sadece vebayı ve çevreye etkilerini anlatmada ortaya çıkmamış, ayrıca genel savaş psikolojisi de çalışmada önemli yer tutmuştur. Collingwood'a göre, Thukidides'in psikolojik tasvirlere yer vermesinin nedeni, etkileyici bir hikâye anlatmak değil, psikolojik yasalar ortaya koymaktır. Böylelikle bir çok olayı aynı kuralla açıklamış olmaktadır (Collingwood 1986; 29, 30). Bu yaklaşım tarih olaylarını belirleyen unsurun psikoloji olduğu ilkesine götürmektedir.

Thukidides, kaygılarını şöyle dile getirmektedir: İşâret ettiğim belirtilere dayanılarak, olayları nakledişim, değerlendirişim yanlış yargılara sevk etmez. Olayları abartan ozanlara güvenilmemelidir. Gerçeğe hizmet etmekten çok, kulaklara hoş gelmesi amacıyla denetlenmesi imkânsız ve inanılmaz olayları nakleden kronikçilere de şüpheyle bakmalıdır. Kendi verdiği bilgilerin en güvenilir kaynaklardan geldiğini ve eskiliklerine rağmen yeterli bir güvenilirliğe sahip olduklarını belirtmektedir (Thukidides 1976, Il/21, 27). Tarihî olaylar hakkındaki yanlışlıkların iki kaynaktan -ozan ve kronik yazarları- geldiğini haklı olarak ileri sürmüştür. Ona göre yanıltıcı bilgilerden kurtulmanın yolu sürekli araştırmalar yapmaktır. Belgeler ve veriler hakkındaki düşüncesini de kitabında anlatmıştır. Aktardığı nutukları tam olarak kayıtlardan vermediğini söylemektedir. Konunun genel anlamına bağlı kalarak bu metinleri kullandığını belirtmektedir. Yazdığı bütün konularda sözlü ve yazılı kaynakları düşünerek değerlendirmiştir. Sonuçlara varmak için çok zorluk çektiğini de aktarmaktadır. Eserdeki kaygı, geçmişte ve gelecekte değişmeden kalan şeylerin farkına varılmasını sağlamaktır (Thukidides 1976, I/ 22, 27).

Thukidides'e göre, tarihî olayların ortaya çıkışlarında, ilkin, çeşitli siyasî, iktisadi, askerî ve sosyal gelişmelerin etkisi; ikinci olarak, bireylerin kişisel çabaları gelir (Cornford 1965, 66). Thukidides, tarih açıklamalarında, doğaüstü unsurlara ve doğanın kendisine, öngörülemez olduklarından fazla yer vermemiştir. Zamanın bazı aydınlanmacı kişileri gibi, o da dünyanın sistematik açıklanışında kullanılan doğaüstü güçler, kişisel tanrıların ve ruhların isteklerinin belirleyici olduğu düşüncesini reddetmiştir. Evrenin felsefî şemalarını dahî kabul etmemiştir (Cornford 1965, 71-72). Thukidides'in özgünlüğü, araştırmalarını ve delillerini denetlemede uyguladığı karşılaştırma yönteminde yatar (Thompson 1958, 29). Olayları seçmesinde pozitif kurallar rol oynamıştır. O, sağlam delilleri olmayan söylentileri ciddiye almamıştır. Birinci derecede önemli belgelere başvurmayı tercih etmiş, olayların arkasındaki düşünceleri, nedenleri ve ilkeleri araştırmak istediğinden, pragmatik bir tarihçi olarak dikkatini olaylarda ortaya çıkan amaçlar, sonuçlar ve motifler üzerinde yoğunlaştırmıştır (Thompson 1958, 30). Thukidides, Herodotos gibi sözlü geleneğin yazılı gelenekten üstün olduğu tezini sorgulamamıştır. İki açıdan Herodotos'tan ayrılmıştır: 1- Bildirdiği şey hakkında bir sorumluluk üstlenmeksizin doğrudan

bilgi aktarmak onu tatmin etmemiştir. 2- Bilgi kaynakları hakkında çok nadiren bilgi vermiştir (Momigliano 2011, 53)

Atina'nın bunalımlı ortamı, ortamı paylaşan çok sayıda düşünür gibi Thukidides'i de Yunan tarih bilincini geliştirmeye yöneltmiştir. Atina ve Yunan dünyasında yaşanan bunalım, tarihçileri bunalımın tarihî zorunluluklarını keşfetmeye yönlendirmiştir. Thukidides tarihinde bu entelektüel kaygıyı görmek mümkündür. Bu kaygı, yalnızca siyasî tarih yazmayı değil, siyasi düşünceyi tarihî bir temele oturtmayı içermektedir (Jaeger 1965, 384). Thukidides'in sergilediği bu tutum, onun tarihçiliği önemli bir uğraş olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Yunan tarihçiliğinin özellikleri şöyle sıralanabilir: 1- İşe sorularla başlanmakta ve nesnellik kaygısı güdülmektedir 2- Geçmiş olaylar sorgulanmaktadır. 3- Akılcılık baskındır. İncelenen sorunlar kanıtlara başvurularak sunulmaktadır. 4- Tarihçiliğin amacı, insanın geçmişte yaptıklarına dayanarak insanın varoluşunu sergilemektir (Collingwood 1986, 18). Sıralanan bu özellikler tarihçiliğin, efsane temelli açıklamalardan uzaklaştığını, insanı tarihsel bir varlık olarak açıklamaya doğru seyrettiği sonucuna götürmektedir. Düşünce üretiminin somut kaynakları arasına giren tarihçiliğin verileri yetmediğinde düşünürler tarih araştırmaları yapmışlardır. Düşünce üretiminin bir bölümü olarak tarihin nasıl kullanıldığını, Platon'un *Yasalar* (3. kitap) adlı çalışması ile Aristoteles'in *Metafizik* (A kitabı) adlı kitabı çok açık bir şekilde göstermektedirler.

Uygulama Soruları

1. Eskiçağ Yunan tarihçiliğini başlatanlara ne ad verilmektedir?

2. Tarihçiliğin temel konuları nelerdir?

3. Pers savaşları Yunanlılara ne kazandırmıştır?

4. Peloponnes savaşının gerekçeleri nelerdir?

5. Herodotos’un tarih anlayışı hangi ilkeler üzerinden açıklanır?

6. Yunan tarihçiliğinin felsefeye katkıları neler olmuştur?

Bölüm Özeti

- Eskiçağ Yunan dünyasında tarihçiliğin nasıl geliştiği verildi.

- Öne çıkan tarihçiler tanıtıldı.

- Tarihçilikte temel konuların neler oldukları anlatıldı.

- Savaşların Yunan düşünce dünyasını nasıl etkilediklerini tarihçiler üzerinden sunuldu.

- Yunan bilincinin dayandığı temellerden olan tarihçilik sergilendi.

- Medeniyetlerin oluşumunda başka toplumların etkisinin ne kadar yüksek olduğunun örnekleri sunuldu.

5. TRAJEDİLER

Giriş

Trajediler, insanın yaşama alanını taşıyan değer sistemlerini sorgulayan tiyatro oyunlarıdırlar. Söz konusu oyunlar, MÖ. 5. ve 4. yüzyıllar boyunca, halk üzerinde etkili olmuş ve halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. Diğer yandan, ileri

sürdükleri düşünceler Sofist düşüncesinin gelişip yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur.

5.1. Trajedi Tanımı

Trajedi, Yunan düşüncesinin en önemli ayaklarından biridir. İnsanın evren tasavvurundaki yerini sorgulamaları nedeniyle, bu sorunlar üzerinde düşünen ve bu sorunları yaşayanlar üzerinde etkili olmuşlardır. Trajediler, efsane temelli değerleri, değişen toplumda ortaya çıkan yeni değerlerle karşılaştırarak, aralarındaki farkı ve sorunları sergilemişlerdir. Yunan tarihinin klasik dönemi olarak bilinen 5.yüzyılın en önemli düşünce ürünleri arasında kabul edilmeleri, Yunan düşüncesine yaptıkları katkıdan kaynaklanır. Özellikle kader ve siyaset sorunlarını işlemeleri, insanın evren tasavvurundaki yerini ele aldıklarını göstermektedir. Ayrıca trajediler, efsane temelli evren tasavvurundan felsefe temelli everen tasavvuruna geçişin sıkıntılarını göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Trajedi, Pesistratos, Klesthenes, Themistokles ve Perikles gibi 6.ve 5.yüzyıl siyasetçiler döneminde gelişen şehir devletleriyle birlikte oluşan yeni değerler temeline dayanır (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 7). Trajedinin düğüm noktası, bir yanda yasal ve siyasi düşünce, diğer yanda efsane ve kahramanlık geleneğinin arasında bulunan oldukça açık olan zıtlıktır (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 27) Trajedinin doğumu, Atina'nın hem gelişmesinin hem de çöküşünün yaşandığı yüzyıllık bir süreci kapsayan tarihi bir dönüm noktasında gerçekleşmiştir. Onun ortaya çıkışını, sadece bilincin parçalanmasıyla, kişideki çelişkinin farkına varmakla ifade etmek yeterli değildir (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 25). Bunların ötesinde, sosyal hayat, siyaset, iktisat, entelektüel gelişmeler gibi çok sayıda unsur sayılabilir.

Tarih boyunca toplum sorunlarını halka en iyi anlatmanın yolu, halkın yabancısı olmadığı, şiir olmuştur. 6. ve 5. yüzyıllarda Yunan dünyasında görülen her türlü sosyal gelişmeye paralel olarak şiir de büyük gelişme göstermiş, dinle birlikte hayatın yorumu ve rehberi haline gelmiştir. Orfeus kutsal töreni ve adam öldürmeyi, Musaios, hastalıkların tedavisini ve kehanetini; Hesiodos, tarımı ve mevsimleri öğretmişlerdir. Homeros ününü, faydalı şeyler öğrettiğinden dolayı kazanmıştır. Yunanlılar, erlerin saf halinde durma şekillerini, kahramanlık destanlarını, silahlanma usullerini hep Homeros'tan öğrenmişlerdir (Aristophanes 1946, 53). Şairler konularını idealleştirmiş; çağın eylem ve düşüncelerini efsaneleri referans alarak yüceltmişlerdir. Böylelikle daha yüksek gerçeklik alanlarının şiirle açıklanabileceğine inanmışlardır (Jaeger 1965/I, 242). Şairler, çeşitli olayları anlatırken tanrıları, doğaüstü varlıkları ve kahramanları içeren efsaneler kullanmışlardır. Bu tür efsanelerin çok yoğun kullanılmaları, Yunanlıların tanrılar ve doğaüstü varlıklarla birlikte yaşadıkları izlenimini vermiştir. Ayrıca toplumda ortaya çıkan sorunları da gündemde tutmuşlar ve onları çözümleme denemelerinde bulunmuşlardır. Halka, düşmanlarını (Persler) tanıtarak kendileri hakkında bilinci geliştirmiş, savaş duygularını beseleyerek insanları savaşçılığa özendirmişlerdir (Aristophanes 1946, 53).

Aristoteles'e göre, trajedi, dinî kuttörenler olan dithyrambosların evrimleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır *(Poetika* 1963, 1449a). Bu görüşe çağımızın araştırmacıları da katılmaktadır (Thomson 1990, 204). Trajik oyunlarda, kahramanla evreni yöneten güçler arası ilişkiler sergilenmiştir. Seyirci, sürekli, insan hayatının temel problemleriyle evrensel düzen arasındaki ilişki içine sokulmuştur.

Solon (7.yüzyıl) döneminden başlayarak Atinalı şairler, trajediyle, insana ve evrene yeni bir anlayış getirmiştir. Karşı karşıya kaldıkları dinî ve ahlâkî sorunlar Aiskhylos'un trajedilerinde en yüksek ve en duyarlı noktasına ulaşmıştır (Jaeger 1965/ I, 245). Toplumdaki değişikliğe paralel olarak trajedide de aynı sorular sorulmuştur; Niçin Tanrı insan hayatına acıyı sokmuştur? Bu sorunun gücünü, trajedi festivallerinde seyirci önünde, insan acılarını abartarak sunulan oyunlarda görmek mümkündür. Oyunlarda, insan kaderi sürekli işlenmiştir

(Jaeger 1965/ I, 251). Ortaya konulan sorunlar ve sorulan sorular, seyircinin hem psikolojik hem de entelektüel olarak etkilenmesine neden olmuştur. Böylelikle trajedi, zaman zaman kaderine küsmeye itmekle birlikte çoğu zaman da saldırganlaştırmıştır.

Trajedi geleneğinin Atina'da gelişip yaygınlaşmasına büyük yardımda bulunanlardan biri de, kültür ve din siyasetleri geliştirip uygulayan Pesistratos' (6.yy)dur. 560'lara kadar, sadece halk tarafından tapınılan, soylular tarafından kabul edilmeyen ve Olimpos tanrıları arasında sayılmayan Dionysos, Pesistratos'un kültür siyasetiyle, Atinalılarca kabul edilmiş ve herkesin tapındığı bir tanrı haline gelmiştir. Pesistratos, Homeros okuyucularını da Atina'ya davet ederek halk önünde okumalarına imkan vermiştir (Thomson 1990, 116). Ayrıca trajedi yarışmaları da düzenleyerek konunun yaygınlaşmasını ve Dionisos'a tapınan halkın bayramı olan dithyrambos şenliklerinin bütün Atina' nın bayramı olarak kutlanmasını sağlamıştır. Böylelikle trajedinin kaynağı olan dithyramboslar herkes tarafından benimsenince trajediye destek de o oranda artmıştır (Thomson 1990, 227-228).

6.yüzyılda başlayan evren ile insanı yeniden tanımlama girişimleri, Aiskhylos'un da efsaneleri yeniden güncelleştirmesine neden olmuştur. Efsanelerin konusu olarak evren ve insanın açıklanması yanında ahlâk ve din sorunları da önemli bir yer tutmuştur. Böylelikle trajedi, o dönemde birbirinden henüz ayrılmamış birlik olan, felsefe, din ve sanatın insanlık hakkında ileri sürdükleri düşüncelerin en yüksek şekilde ortaya çıktığı yer kabul edilmiştir (Jaeger 1965/ I, 246).

İlk trajediler, büyük ölçüde siyasi ağırlıklı yazılmışlardır. Aiskhylos, çalışmalarında siyasi konulara çok yer vermiştir. Eğitim, ahlak, din ve salt insan, Aiskhylos trajedilerinin tabanını oluşturmuştur. Bu tabanda, ahlâkın ve dinin yönlendirdiği insan hayatının devlet hayatını kucakladığını göstermiştir. Aiskhylos oyunlarında, yeni devlet sisteminin yarattığı özgürlük ortamında kahramanın nasıl doğacağını da tasvir etmiştir (Jaeger 1965/I, 239). Böylece insanın evrendeki yeri, tanrılarla ilişkileri çerçevesinde inancı, devlet ve toplumla ilişkileri açısından siyaset anlayışları trajedilerin başlıca konuları olmuştur.

Trajedinin en iyi dönemi, Atina'nın hem yükselişinin hem de çöküşünün yaşandığı 5.yüzyıldır. Bu dönemde, trajedinin üç büyük yazarı, Aiskhylos (525-456), Sophokles (496-406), Euripides (480-406) yetişmiştir. Aiskhylos, dini inançları ve eski efsaneleri günün kültürel ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlamıştır. Kainata kutsal düzenin hakim olduğunu, Zeus'u iyilik sever bir tanrı olarak tasvir etmiştir. İnsanların fazla gurur ve küstahlık sonucu tanrılar tarafından cezalandırılacağını, acı çekmekle doğru yolu bulacaklarını, kutsal adalet nedeniyle acı çekmenin boşa gitmeyeceğini savunmuştur. Sophokles, Aiskhylos'un inandığı haksever tanrılara, eski dindarlık, yiğitlik, itidal ve adalet kavramlarına bağlı kalmıştır. Euripides ise yenilikçi bir tavır sergilemiştir (Erim 1967, 3-4). Tanrı, iyilik, dindarlık, kader gibi kavramlar tartışılarak bu konularda toplum etki altına almıştır. Trajedi, hem Atinalılar üstünde hem de Atina imparatorluğunun yaydığı ve Atina diyalektinin konuşulduğu her yerde, temel etkinlikteki bir unsur olmuştur (Jaeger 1965/ I, 246).

Jaeger'in ifade ettiği gibi, bütün hallerin sorumlusu olarak trajedinin kabul edilmesi, onun etkisinin büyüklüğünü gösterir. Etkinin temelinde ise, büyük şairleri, ulusal ruhun yaratıcıları değil, temsilcileri olarak kabul etmeleri yatar. Atinalılar şairleri, siyasi liderlerden daha önemli bulmuş ve onları manevî liderleri olarak kabul etmişlerdir Bu noktadan bakıldığında Platon'un niçin şairleri sert bir şekilde eleştirdiği daha iyi anlaşılmaktadır. (Jaeger 1965/ I, 247)

5.2. Kader Sorunu

Trajik bir olayın gerçekleşebilmesi için, bir suçun işlenmesi ve bunu yargılayan bir merciinin bulunması gerekir. Trajedi öncesi Yunan kültüründe, suç düşüncesi oldukça nesneldi. Bir insanın isteyerek ya da istemeyerek bozulabileceğine inanılmıştır. Suç daymonu Tanrının isteğiyle, ama kişinin isteği olmadan, kişiye gelirdi; fakat kişi eylemlerinin yıkıcı sonuçlarından kurtulamazdı. Bu eski dinsel

inanç Aiskhylos ile Sophokles'de de yaşamıştır. Bu şairler, *ate* (Tanrıdan geldiğine inanılan suça götüren güç) anlayışına saldırmadan, suçluya kaderinde daha aktif rol vermiş, ona tanrısal güç karşısında kendini savunma sorumluluğunu yüklemiş olduklarından, tanrıların etkinliğini de hafifletmeye çalışmışlardır . Ancak bu tutum trajedideki sonucu değiştirmemiştir; onların kahramanları suçluydu, çünkü suçlu doğmuşlardı (Jaeger 1965/ I, 348).

Suçlu doğup doğmamak bir kader sorunuydu. Kader de trajedinin bel kemiğini oluşturan temalardan biridir. Jaeger'e göre, ***"Tyche"*** (şans) ya da " ***Moira*** " (kader) problemi olmaksızın hakiki trajedi de, efsanevî temalar üzerine oturtulan ilk dithyrambosların gelişmesi de gerçekleşmezdi (Jaeger 1965/ I, 250). Şansın ve kaderin oynadığı rol trajedi öncesinde de büyük olmuştur. Bu durum toplum zihniyetinin belirlenmesinde oldukça önemlidir.

Yunanlılara göre dünya, en eski zamanlardan itibaren, Kader ve Yasa'nın krallığıdır. Zorunluluk ve adalet, düzen düşüncesini ilk ortaya çıkaran unsurladır. Düzen düşüncesi, Yunan din tasavvurunun açıklanmayan temel özelliğidir (Cornford 1957, 40). Trajedi yazarları, insanı bu ilişkilerin karmaşıklığı içinde ele almışlardır. Trajedi yazarları, kader temasını, genelde tanrılarla birlikte işlenmektedir. Çoğu zaman da tanrıların isteği kader olarak algılanmıştır. Kader aracılığıyla tanrıların yönlendirdiği olaylarda insanın aktif rolü çok azdır; insanlar, emirlere uyarak programı gerçekleştiren köleler gibidir. Dolaysıyla tanrıların müdahalesi de kader olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Orestes, intikam için Apollon'dan ivedi bir emir almıştır (Euripides, *Orestes* 1965, 269-305). Daha önce babasının öldürülmesiyle kirlenen sarayı, Orestes, annesini öldürerek arındırmış oldu. Trajedinin başlıca konuları arasında yer alan, aile içi cinayetleri, tanrılar ya da tanrılar adına kahinler, teşvik etmişlerdir. Tanrıların teşvikinin bir göstergesi de, "İnsanlar nefret etsin senden, tanrılar edeceğine" diyen kahinin düşüncesidir (Thomson 1990, 308, 316). Birey, kaderi olan cinayeti işlemediği takdirde, tanrılarca, lanetleneceğine ve sonu gelmez acılar veren cezalara çarptırılacağına inanılmıştır. Bunun sonucu olarak, çok zor olan annenin öldürülmesi olayı gerçekleşmiş ve tanrıların isteği yerine getirilmiştir.

Tanrıların günlük hayata çok fazla müdahale etmeleri bir zihin bulanıklığının olduğu izlenimini vermektedir. Zihin bulanıklığı, trajedilerde görüldüğü kadarıyla, kişilik bölünmesi (şizofren) boyutlarına ulaşmıştır. Çünkü her türden davranış, tanrılar işin içine katılarak açıklanmıştır. Özellikle de, olumsuz olayların tümü, bir tanrıya fatura edilerek sorumluluktan kaçma yolu seçilmiştir. Euripides *Helene* oyununda, Truva savaşı nedeni olan Helene'nin kaçırılışı olayını, tanrıların bir oyunu olarak kurmuştur (Euripides, *Helene* 1964, 3-5, 19). Helene Mısıra götürülüp saklanmış, kocası ve onun topladığı büyük bir ordu Truva'yı yıkmıştır. Sorumluluktan kaçış ile günlük eylemleri sürdürme arasında çatışma sürekli olmuştur. Tanrıların iyi ya da kötü olayların tümünde yer almaları ve doğrudan müdahale etmeleri, insanları kendi eylemlerinin sorumluluğundan kurtarmış gözükmektedir. Öte yandan, tamamıyla kendi bilinciyle yapılan eylemler de gerçekleştirilmiş; ancak Trajediler, çoğu kez ikinci eylem türünü de birinci eylem türünden kalkarak açıklamışlardır.

Kahramanlar, hiçbir şeyin durağan olmadığı yerde çift anlamlı değerlerin hakim olduğu evrene yönlendirilerek katı bir seçim yapmağa zorlanmışlardır (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 26). Zemin kaypak, seçenekler birbirlerinden daha kötü olduğundan, kahraman, her durumda da sonu gelmez acılar getiren bir eylemde bulunmuş olur. Kahramanların davranışlarını ve olayların örgüsünü tümüyle olumsuz unsurlardan oluşturulma nedeni, toplumda büyük ölçüde yaşanan sosyal, iktisadî, siyasî, askerî, dinî karışıklıkların şairin ya da toplum bilincinde çok etkin olmalarıdır. Yunan trajedisinde büyük ölçüde kendini hissettiren, toplumsal sorunlara yaklaşımlarda, bireysel ve siyasî tutumlarla tanrıların oynadığı rolün birbirleriyle çelişir gözükmeleridir.

Tanrıların günlük hayatı idare edişlerine inanma nedeni ***kader*** anlayışlarında aranmalıdır. Kadere başvurarak olayları açıklama girişimlerinin bir nedeni de kurbanın toplum nezdinde değerden düşüşünü engellemektir. Ancak kaderin işe karıştığı yer, olayların olup bittiği an olarak tespit edilebilir. Olayın olup bittiği an, kaderin gündeme getirilmesi iki açıdan önemlidir: 1- Oyun tekniği açısından; eğer başta kader teması işlenirse etkili bir sonuç çıkmaz. 2- Ahlâk yönünden, suçu işleyenin suçun altında ezilmemesi için sorumluluğu kader aracılığıyla

tanrılara vermesidir. Kişinin kaderinde varsa, kötü eylemde bulunur. Kötü eylem ilâhî adalet tarafından yargılandığı gibi, eyleme muhatap olan kişilerin yakınlarını da öldürerek intikam almaktadırlar. İntikam alınmasına tanrılar karar vermişse bu kader olmaktadır. Kaderin önüne geçilemeyeceğinden, kahraman başına geleceklere razı olmaktadır. Kader yasası gereği karşı karşıya gelen tanrılar ile insan ilişkilerinde trajedi ortaya çıkmaktadır.

İnsanı trajik sonuca götüren, sorumluluk duygusu, trajedinin temel dayanaklarından biridir. Sorumluluğun trajik bilinci, insanla tanrılar arasındaki ilişkide ortaya çıkmıştır. Çünkü, bir yandan ayrılmaz gibi görünen yakınlık içindeler, öte yandan karşıtlığın da ötesine geçmiş, zıtlık içinde sürdürülen bir ilişki tasvir edilmiştir. İnsan, kendi kendine tam yeterli ve bağımsız değilken eylemlerinin, düşünce ile refleksiyonun objesi haline getirilmesi, sorumluluğun trajik anlamını vermektedir (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 27). Trajik bilinç ile anlam, insanın yetersizliği, kararsızlığı ve tanrılar karşısındaki zayıflığı temel alınarak geliştirilmişlerdir. Trajedi kahramanı, töreye uygun yaşama ile tanrısal yasaların getirdiği kader çelişkisini aşamamıştır. İnsan eylemleri sorgulandığında, onların ayaklarını basacağı yerin sağlam olmadığı görülür. Bu belirsizlik, korkuyu artırdığı gibi, kadere de teslim olmayı getirmektedir. Kaderin kendisi de bir nevi korku kaynağıdır. Yetersiz olduğunun ve birtakım yasalar tarafından yönetildiğinin bilinciyle kendine bir çıkış arayan insan, çıkışı bulamamanın verdiği sıkıntıdan oluşan cenderede işkence çekmektedir.

Trajedi alanındaki insan eylemleri, ilahî güce bağlanarak hakiki anlamlarına kavuşur. Kahraman, eylemlere verilen anlamların sorumluluğunu yüklenir, onlardan şüphe etmez. Kaderinden kaçmak niyetiyle düzenin ötesinde bulunmaya çalışan ve hatta ondan kaçan insan, düzenin bir parçası haline gelir (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 27). Kurtuluş yolları aramak sonuç vermez; sonuçta *kader yasası* na teslim olunur. İnsanın köşeye sıkıştığı bir ortamda yaşanılan olaylar, trajedinin doğup ve gelişmesine neden olmuş, bunun sonucu olarak da trajik bilinç ortaya çıkmıştır. Edebi bir tarzda ifade edildiğinde, trajik düşünce, trajik dünya, trajik insan yaratılmıştır (Vernant ve Vidal-Naquet 1990, 31).

Bu trajik dünyadan kurtulmanın yolarından biri olarak, Sofistlerin savunduğu, bu dünyayı günün koşullarına göre yaşamaktır. Tanrıların keyfi tutumları, sık sık taraf ve fikir değiştirmeleri, belirsiz bir kader cenderesinden kurtulmanın yolu Protagoras'ın ünlü sözü, *"İnsan her şeyin ölçüsüdür"* olmuştur. Bu sözde saklı olan temel ilke, bütün işlerin, insanların oluşturduğu düzen içinde, bireyin öznel yaklaşımından hareketle yeni bir dünya kurmaktır. Bu dünyadaki ölçü, bir çeşit ölçüsüzlük olan, göreceliktir. Protagoras, toplum değerlerinin bütününü yadsıyarak, insanı, haz peşinde koşan, içgüdüyle yaşayan toplumsal sorumluluğu kabul etmeyen, kişisel menfaatlerini ön planda tutan bir yaratık şeklinde tasvir etmiştir. Bu anlayışta insan kendi eylemlerinden sorumludur. İnsanın başına ne gelirse gelsin, bunun, tanrılardan ya da kaderden değil, kendi başarı ya da başarısızlıkları yahut iyilik ya da kötülüklerinin sonucu olacağını başından kabul etmiştir. İnsan kendi eylemlerinden sorumludur ve her şeyin ölçüsüdür, fikri, bir başka tehlikeyi getirmiştir; *Gücü elinde bulunduran doğrudur ve adildir; Adalet güçlünün işine gelendir;* fikirleri yaygınlaşarak bir başka kader yaratılmış oldu. Toplumu bir arada tutan değerlere karşı çıkıp onun yerine bireysel değerleri koymak toplumun maneviyatını çökertmekle eş anlamlıdır. Tanrıların elinde keskin bir kılıç gibi kullanılan kader yasası yerine kaos (düzensizlik) oturtulmak istenmiştir. Bu bir bakıma, dönemin Yunan dünyasında evren düzenini sağlayan tanrılara isyandır. Bu isyanı yatıştırmak ve tanrıları ya da Tanrı' yı yerlerine oturtmak için üç büyük filozof çok çalışmışlardır.

Trajediler, toplumda sorumsuz davranışların artmasını sağlayan kader temasını sürekli işlemişlerdir. Bu nedenle araştırmacılar, trajedinin entelektüel ve moral dejenerasyonun ortaya çıkmasına yardımcı olduğu düşüncesindedirler. Thukidides'in doğru olarak bildirdiği gibi, Atina’nın çöküşünün önemli nedenlerden biri de trajedidir (Jaeger 1965/ I, 246).

Oyunlarda kader temasının işlenmesi ve toplum zihniyetinde kaderin büyük rol oynaması günlük hayata bir pasivizim getirmemiştir. Hayat bütün canlılığıyla sürdürülmüştür. Bu canlılığın temelinde ise Aristoteles'in de belirttiği gibi, trajedilerin en çok üzerinde durduğu konu olan, ***salt tutkudur.*** Tutkunun işlendiği oyunlar her ne kadar tutkunun getirdiği zararlardan söz etseler de tutku-

lu olmayı özendirmişlerdir. Oyunlarda kontrolsüz tutkular sergilenmiştir. Tutkular, rütbe, mevki, onur ve zenginlik gibi unsurlara yönelince, toplumda iç sürtüşmeler hızlanmış ve sürekli olmuştur. Özellikle siyasî tutkular, sürtüşmeleri partiler arası cinayetlere hatta iç savaşlara neden olacak boyutlara ulaştırmıştır.

Tutkuların belirlediği oyunlar ya da diğer konularda olsun, Trajedilerde başrolü oynayan ***ölüm*** olmuştur. Ölüm, cinayet, idam ve intihar şekillerinde gerçekleşmiştir. Bazı intiharlar başkasına verilen ceza şeklinde de yorumlanmıştır. Cinayetlerin aile içi olması, ailenin ne kadar büyük huzursuzluk içinde olduğunun göstergesidir. Bir yanda huzursuzluğu gözler önüne sererken, diğer yanda bunun olağanmış gibi sergilenmesi, insanları olumsuz yönde etkilememiş olması düşünülemez.

Trajedi, bireyin ve toplumun psikolojilerini keşfetmiş ve açıkça dile getirmiştir. Şairler, oyunlarda bireylerin tutkuları ve korkularını sergilerken onların psikolojilerine ait ayrıntılar vermişlerdir. Birey psikolojisinin ele alınması toplum psikolojisinin de bir çeşit incelenmesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte toplum psikolojisinin oyunlarda en açık şekilde kendini gösterdiği noktalar, değer yargıları, inançlar ve tanrılar hakkında çizilen resimlerdir. Bireyin tutkuları, korkuları, cesareti, erdemi ve erdemsizliği sürekli olarak toplumun değer yargılarıyla ölçülüp biçilmiş ona göre yorumlanmıştır. Bu yorumlamalarda bireyin davranışıyla inançlar (değer yargıları) birbirlerine göre yargılanmış yer yer birey haklı çıkarılarak inançlardaki aşınma ve değişmenin hızlanmasına yardımcı olmuşlardır.

Ruhu yeni anlamıyla keşfeden ilk kişi olan Euripides, ilk psikolog olarak kabul edilir. İnsanın ruhunda birbiriyle zıt ve çatışan yönlerin bulunduğunu keşfetmiş, oyunlarında tutkuların ve heyecanların rahatsız dünyasını gözler önüne sermiştir (Erim 1967, 118). Euripides hiçbir zaman, ruhun entelektüellikle ilgili karışıklıklarını ve nasıl ifade edildiklerini göstermeyi denememiş, ama bir zihin patolojisi yaratmıştır. Psikolojik ve entelektüel ağırlıklı konuların onun zamanından önce şiirde anlatılması imkansızdı. İlk önce Euripides gereği gibi ve dürüstçe bu konulara bakmayı öğretmiştir. İnsan ruhunun labirentlerinde inançlarının ışığında, insan doğasında zorunlu ve mantıklı olan daimonik (suç)

tutkuların, sabit fikirlerin görülmesine rehberlik yapmıştır. Euripedes'in psikolojisi, öznel dünyanın keşfi ile doğaya rasyonelce yaklaşım gibi iki yeni unsurun rastlantı sonucu bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Jaeger 1965/ I. 353). Bu iki unsur iki önemli şüpheyi açığa çıkarmıştır: İlki kişinin kendine karşı duyduğu güvenin yok olması anlamına gelen, kendinden şüphe etmek; ikincisi, toplumunun rasyonelce işlenmesi sonucu ortaya çıkan tutarsızlıklardan kaynaklanan değerlere karşı gelişen şüphedir. Bu şüpheler hem bireyin hem de toplumun trajik şekilde algılanmasına neden olmuştur.

Trajedi kahramanlarının birçoğunda görülen kötü eylemlerin iyi sonuç vermesi fikri toplumsal değerleri alt üstü etmiştir. Çünkü, oyunlarda yanlışlıklarını, ahlâksızlıklarını, saklayan kişilerin ödüllendirilmesi, şairleri en üst lider kabul eden toplum üzerinde elbette olumsuz bir etki yapmıştır. Doğru davranışların cezalandırılması, yanlışların ödüllendirilmesi (*Devlet* 1975, 392) fikrinin lider tarafından tavsiye edilmesi, yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

Platon haklı olarak, toplumdaki çöküşü hızlandıran gerçek dışı ve gençleri olumsuz yönde etkileyen olayları anlatan şiirleri yasaklamaktan yana olmuştur. Askerleri ağlatan, sarhoş eden, gevşek ve tembel yapan müzikleri de yasaklamıştır (*Devlet* 1975, 398d-399a). Şairlerle birlikte diğer sanat ve zanaat dallarında da kötü huyları, ölçüsüzlükleri, bayağılığı, çirkinliğin sergilenmesine müsaade edilmeyeceğini ileri sürmüştür. Bunların tümü, öncelikle bekçileri sonra da halkı olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmüştür. Platon aynı zehirli yiyeceklerden azar azar alarak sonra da zehirlenenler gibi, toplumun da bu zararlı yiyeceklerden aldıkça vücudundaki zehir oranının artıp sonra da çökeceğini kabul etmiştir (*Devlet* 1975, 401bc).

Platon'a göre şairlerin en büyük kötülükleri, kahramanlara çektirdikleri acılar, ahlamalar, ağlamalar, göğüsleri yumruklamalarla seyirciyi etkilemeleri ve onları heyecanlandırmalarıdır (*Devlet* 1975, 605d). Bu etkiyi yapan şaire hayran olunur, ama bu iyi bir hayranlık değildir. Çünkü gerçek hayatta erkekler acı karşısında metin olmak, aşırı tepkiler göstermemek durumundadırlar; zira bu tür davranışlar kadınlara özgüdür. Benzemekten utanılacak bir adamı alkışlamak, iğrenilecek bir şeyden hoşlanmak doğru mudur? (*Devlet* 1975, 605e- 606a).

Değer açısından toplumun en üst seviyesinde yer alan erkekler kadın gibi davranışlara yönlendirilerek onların statülerini belirleyen değer yargıları yerle bir edilmiş olur. Ayrıca Tiyatrolarda amacın yaradılıştan gelen duygusal yanları doyurmak olması, kendiliğinden olumsuz bir durumdur. Coşturulmuş duygusallıkla yaratılan heyecanlı bir ortamda işlerin sağlıklı yürütülmesi imkansızdır. Sağlıklı iş yapabilmek için insanın akıl yanının önplana çıkarılması gerekir. Halbuki trajedilerin etkisi bunun tam tersi yönünde olmuştur.

Platon, trajedinin insan üstündeki etkisinin büyük olduğunu belirtmiştir. Çünkü kahramanın duyduğu acıları, seyredenler de hisseder. Platon'un haklı olarak bildirdiği gibi, en coşkulu duyguları yaşatan, insanların kanlarını kaynatan şaire hayran olunur (*Devlet* 1975, 605d). Onun derdi benzemek istenilen bir olayı sevinçle alkışlamanın ahlâkî açıdan önemini göstermek olmuştur. Platon'a göre, kimse başına, trajedi kahramanının başına gelenlerin gelmesini istemez. Buna benzer gerçek olaylar olduğunda da, ağlayıp saldırganlaşma yerine, durum metanetle kabul edilir. Felakete uğrayınca, ağlamak, istediği gibi inlemek, acıdan bağırmak gibi davranışları gemlemek gerekir (*Devlet* 1975, 606). Fakat bunlar insan doğasında bulunan ve doyurulması gereken özelliklerdir. Bu ihtiyacı giderme işini, bir dönem trajedi şairleri yapmışlardır.

Uygulama Soruları

1. Tiyatro oyunlarında sunulan sorunlar felsefe sorununu inceleme anlamına gelir mi?

2. Trajedi oyunları ne türden bir bilinçlenmeye neden olmuşlardır?

3. Trajedi oyunları arındırmayı nasıl yapmaktadırlar?

4. Platon’un trajedilere karşı çıkma nedeni nedir?

Bölüm Özeti

Trajedi yazarları, oyunlarında toplumun önde gelen değer sistemlerini sorgulamışlardır. Değer dönüşümlerinin şartlarını hazırlamış, yeni değerlerin oluşmasında ve benimsenmesinde etkili olmuşlardır. Kader sorununda olduğu gibi, siyaset ve ahlak konularında da yerleşik değerlerdeki çelişkileri sergilemişlerdir. Trajediler iki açıdan oldukça önemli olmuşlardır: 1- Temel değerler hakkında halkın bilinçlenmesini sağlamışlardır. 2- Felsefi düşüncenin gelişimine, özellikle de estetik sorunların tartışılmasına öncülük etmişlerdir.

6. SOFİSTLER VE BİLGELİK TARTIŞMALARI

Giriş

Sofistler , felsefenin kurumlaşmasında, problem alanlarının belirlenmesinde, yöntem anlayışının yerleşmesinde etkili olmuşlardır. Geleneksel değer sistemlerinin tümünü sorgulamışlar, bunların insanlar tarafından yaratılmış olduklarını savunmuşlardır. Özellikle bilgi konusunda getirdikleri yeni sorular dönemin evren tasavvurunu alt üst etmiştir.

Bilgelik , felsefeleşmemiş kültür ve medeniyetlerde, toplumsal düşüncenin teorik yapısını temsil etmektedir. Felsefenin bilgelik ortamında Yunan dünyasında çıktığı kabul edilmektedir. Yunan düşüncesinde bilgelik hakkındaki tartışmaların odaklandığı noktalar şunlar olmuştur: 1- Bilgelik çok şey bilmektir. 2- Bilgelik ahlaki değerlere sahip olup onları savunmaktır 3- Bilgelik hakikati bilmektir. Sofistlerin başlattıkları tartışmalar bilgeliğin ne olduğunu sergilerken aynı zamanda felsefenin de nasıl bir yapıya sahip olması gerektiğine ilişkin alt yapı oluşturmuştur.

6.1. Sofistlerin Genel Özellikleri

Sofistler, Yunan evren tasavvurunun dönüşmesinde, trajedi yazarlarıyla birlikte en güçlü etkiyi yapmışlardır. Tanrısal kökten geldiklerine inanılan değerlerin, insan tarafından üretildiğini, bunların genel özellik değil, yerel özellikler gösterdiklerini, değiştiklerini göstererek, eski evren tasavvurunun temellerini sarsmışlardır. 5.yüzyılda yaşanan, iktisadi, siyasi, sosyal, dini bunalımların etkisinde olan toplumsal ortam da bu işi gerçekleştirmelerinde çok yardımcı olmuştur.

Peters’in bildirdiğine göre, s*ophia* sözcüğü, ilk metinlerde, hünerli iş, ince iş, hüner anlamında kullanılmıştır. Herodotos, Yedi Bilge'den söz ederken, bilgelik sözüne, teorik üstünlük anlamını vermiştir. Pythagoras'ın bilgelik (*sophia*) terimine olumsuz anlamlar verdiği bildirilmektedir. Platon, felsefenin konusu olan hakiki sophia, hakiki bilgi (*episteme*) ile özdeşleştirilen *phronesis* , bilgi

türü olan *eide* ile Sofistlerin savunduğu yanlış *sophia* yı (bilgi) ayırmıştır. Aristoteles için *sophia* , *phronesis* ya da pratik bilgelikten ayırt edilmiş en yüksek entelektüel erdemdir. Ayrıca metafizikle de özdeşleştirmiştir. *Sophos* (bilge) Stoa Okulunun ideal erdemi olarak ortaya çıkar (Peters 1967 , 179).

Sophia sözcüğünden türeyen "Sofistes" bilen ve bilgelik öğreten kişi niteliği taşıyan kimselerdir (Kranz 1976,143). Bunlar, 5.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yunan dünyasında giderek etkili olmuş ve her şeyi öğrettiklerini iddia etmişlerdir. Öğrettiklerini iddia ettiklerinin başında tartışmaya açık olan **erdem** (arete) ve **siyaset** sorunları gelmiştir. Aynı şekilde, zanaatlar ve bilgelik gibi alanlarda da öğretici olmuşlardır.

Sofistes (bilgelik öğreten kişi) sözcüğü, Sofistlik yaygınlaşıncaya kadar, kesinlikle aşağılayıcı bir anlamı yoktu. Gerçekte geleneğin **Yedi Bilge** 'sine verilen addı (Guthrie 1988, 84). Ancak, yaygınlaştıkça değerden düşmeye başlamıştır. Protagoras, Sofist olarak Yunanlıların karşısına çıkmanın utanç verici durum kabul edilişini belirtmiş, kendisine Sofist denmesinden korkmadığını (*Protagoras* 1975, 312 a) söyleyerek bu durumu çok açık bir şeklide dile getirmiştir. Protagoras'ın korkmama nedenlerinden biri olarak Sofist zihniyetinin geçmişini kendi yorumuyla ortaya koymasıdır.

Sofistlerin ortaya çıkmasında doğaya ilişkin bilgilerin gelişmesi ve onların kavramsal çözümlemelerini anlaşılmaz ve şaşkınlık yaratması yanında siyasal yapının özellikle de demokrasinin getirdiği görev (ya da görevlendirme) anlayışının da etkisi büyük olmuştur (Guthrie 1988, 84). Ayrıca tanrılara ilişkin kaba insan biçimli resimlerle birlikte, geleneksel din öğretiminin geçerliliği hakkında artan şüphecilik Sofist zihniyetini besleyen unsurlardır. Sofistler, her şeyi bildiklerini iddia eden ve topluma hakim olmak isteyen bir tavır sergilemişlerdir. Bu iddia ve istek, bilgi ile hakim olmak arasındaki ilişkiye dayandırılmıştır. Hemen her toplumda en üst düzeyde yer alan din adamları ve şairler, hem bilgili hem de maddi ve manevî açıdan imrenilen konumlarda bulunan kişilerdir. Eski Yunanda da, şair ve rahiplerin statüleri çok iyi olmuştur. Geçmişlerini şairlere dayayan Sofistler, onların sahip oldukları mevkileri farklı ad altında ve daha geniş imkanlarla elde etmek isteğindedirler. Geleneksel olarak

ellerinde bulundurdukları gücün etki alanını genişletme isteğine en uygun ortam siyaset olmuştur. Siyaset ile kültür bir yerde özdeşleştirilmiştir. Siyaset aracılığıyla iktidarı ele geçirdiklerinde toplumun diğer kesimlerini de yönlendirme ve biçimlendirme imkanına kavuşacaklarını düşünmüşlerdir.

Sofistleri tarif etmenin zorluğu Platon tarafından da vurgulanmıştır. Sofistlere yöneltilen en şiddetli eleştirilerden birinin yapıldığı *Sofist* diyalogunun konuşmacısı olan *Elealı Yabancı,* Sofisti tarif etmenin çok güç olduğunu belirtmiştir. Sofist adı üstünde anlaşma sağlanmakla birlikte, her iki tarafın da isme verdiği anlamın farklı olacağını ileri sürmüştür. Elealı Yabancı'ya göre, Sofistin kökenini, gerçekte ne olduğunu kavramak güç ve zahmetli bir iştir (*Sofist* 1967, 218 c-d). Bununla birlikte, Sofistlerin kendileri hakkında verdikleri bilgiler onlar hakkında nasıl düşünmemiz gerektiğini bize büyük ölçüde göstermektedir. Sofistler kendilerini tanımlarken, geleneksel yapıda olumsuz kabul edilen değerleri de kullanmışlardır. Küçük Hippias'a göre, yalancılar, yetkili, zeki, bilgili ve hünerli insanlardır (*Küçük Hippias*, 366 a) Küçük Hippias'ın çok sayıdaki özelliğini dile getiren Sokrates, bunların arasında yalancılık özelliğinin olup olmadığını da sormuştur (*Küçük Hippias* , 368 b-e). Küçük Hippias, soru soranlar karşısında nasıl davranmak gerektiğini başkalarına, para karşılığı öğrettiğini söylemiştir (*Küçük Hippias*, 364 d). Amaç için yalancılık gerekiyorsa, para karşılığı öğretmelerinde bir sakınca görmemişlerdir. Pragmatik bir anlayışla topluma yöneldiklerinden, toplumlardaki değer sistemlerini de yıkmaktan çekinmediklerini, yalan konusunda en açık biçimde göstermişlerdir. Hippokrates'e göre Sofist, bilgi öğretmenidir (*Protagoras*, 312 c). Ancak çeşitli meslek hocaları da bilgi öğretirler. Sofist ne türden bilgi öğretir? sorusuna, güzel konuşma sanatı öğretir, cevabı da yeterli değildir. Çünkü, hangi konuda güzel konuşma öğretir? sorusu cevabı çıkmaza sokmuştur. Her konuda olduğunu söylendiği takdirde, tek tek meslekler örnek verilerek bunlar hakkında ne kadar bilgileri olduğu sorgulanır. Tek konuda olduğu söylendiğinde de bu konunun uzmanı dururken niçin Sofiste gidilmesi gerektiği sorusuna yeterli cevap verilememiştir.

Platon, Sofistin çıkarcı ve avcı oluşunun yanında, onları aşağılamak için o dönemin toplumlarında aşağı bir statüde görülen tüccar olduklarını ileri sürmüştür. Sofistin durumu tüccarınkinden de kötüdür. Çünkü tüccar sonuçta bir

mal satar ve karşılığını alır. Sofistin sattığı mal ise belirsizdir; ne sattığı bilinmez, bilinmeyen mal karşılığı para almaktadır. Üstelik, sattığı mallar ruhla ilişkili olduğundan, tehlikesi daha da büyüktür. Platon'a göre Sofistler, ne sattığını ne de sattığının etkisini bilmeyen bilgi toptancısıdır (*Sofist*, 224 a b). Sofistlerin benzetildikleri tüccarlar, üretmedikleri için sattıkları ürünü tanımayan, konuların cahili kişilerdir. Benzer şekilde Sofistler de, birinden alıp, diğerine satarak kazanç peşinde koşan, erdem tüccarlarıdırlar. Tüccar benzetmesi *Protagoras* diyalogunda da görülür. Tüccarlar, ellerindeki malı satmak için, her türlü yalanı söylerler. Dolayısıyla bedenin besinleri için gerekli dikkati gösteren alıcılar, ruhlarına gerekli olan besini temin ederken her şeyden çok dikkat etmeleri gerekir (*Protagoras*, 313 c-314 c). Sofistin, alanı uydurma, eseri aldatma, sanatı da bir hayal sanatıdır. Bu nedenle ruhları yanlış kanaatlerle doldurmuşlardır (*Sofist*, 240 d).

Tek sanatla her şeyin açıklanmasını yapılabileceklerine inanmaları (*Sofist*, 233 d), Sofist zihniyetinin önemli hatalarından biri olmuştur. Platon'a göre her şeyi bildiğini ve onu herkese öğretebileceğini söyleyen kişi ancak oynuyordur (*Sofist*, 234 a). Böyle kişiler gerçekliği bilemezler, onu taklit ederler. Sofistler, gerçek bilgilerden uzak, cahil kişileri kandırabilmiş, ama bilen kişileri ikna edememişlerdir; kendilerini gülünç duruma düşürmüşlerdir. İkna edici söz sanatını kullanarak bilginlerden uzakta dolandırıcılıkla öğrenci ve halkın gözünü boyamaya çalışmışlardır.

Sofistlerin en önemli yanlarından biri, **şüphe** yi felsefenin yöntemi olarak yerleştirmiş olmalarıdır. Şüpheciliğin temellerini atan Demokritos'a göre, fiziksel alanda, acı ve tatlı, soğuk ve sıcak algıları salt uylaşımsal terimlerdir. Tatlar ve ısı durumdan duruma ve kişiden kişiye değişir. Her şey bedenlerimizdeki atomların değişken olarak bağlanıp çözülmesiyle ilgilidir. Fiziksel göreceliğin , değerler alanına geçirilmesi oldukça kolay olmuştur. Acı ve tatlının sıcak ve soğuğun doğada hiçbir varoluşu yoksa, ancak bunlar insanla ilişkiliyse, adalet ve adaletsizliğin, doğru ve yanlışın da aynı biçimde gerçek olmayan, öznel bir varoluşa sahip oldukları sonucu kolaylıkla çıkarılır (Guthrie 1988, 86-87). Bu yaklaşımlar, toplumsal değerlerin tartışmalı olduklarını ve tanrısal bir kökene bağlanmadıklarını görüşünü yaygınlaştırmıştır. Şüphecilik, mutlak bilginin olamayacağını, dolayısıyla bilginin göreceli olduğu görüşünü desteklemiştir.

Şüphecilik, doğa felsefesinin vardığı kördüğümü ortaya çıkarmıştır. Doğa filozoflarına göre, bilgi iki şeye bağlıdır: Gerçeklikle ilişki kurabilecek yetiler ve bilinecek durağan bir gerçekliğin olması. Her ikisi de Sofistlerin şüpheci sorgulamaları nedeniyle tartışmalı hale gelmiştir (Guthrie 1988, 85). Gorgias, "Doğa ya da Varolmayan" adlı kitabında doğa felsefesini üç açıdan eleştirmiştir: a-Hiçbir şey varolamaz; b- herhangi bir şey varolsaydı bile biz onu bilemezdik; c- Herhangi bir şeyi bilebilseydik bile, bildiklerimizi komşumuza iletemezdik (Guthrie 1988, 87). Gorgias'ın getirdiği argümanlar, Sofistleri de karşıtlarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Platon'u idealar öğretisine götüren gerekçelerden biri de bu argümanlar olmuştur.

6.2. Siyaset Anlayışları

Sofist olmak isteyenlerin beklentilerini, Polos'un şu düşüncesi açıkça ortaya koymuştur. "Sanki sen, Sokrates, devlet içinde hoşuna giden şeyi yapabilme hürriyetine sahip olmayı, yapamamaktan çok istemezsin; ve yine sanki sen, herhangi bir adamın istediği kimseyi öldürtüşünü, malına el koyduğunu, zincire vurduğunu gördüğün vakit, kıskanıp onun yerinde olmak için can atmazsın!" (*Gorgias*, 468 e). Benzer düşünceyi *Theages* diyalogunda da görülür. Theages' in bu konudaki düşüncesi ilginçtir; "Doğrusu, mümkün olsa, bütün insanlara, bu olmadığı takdirde mümkün olduğu kadar çok insana tahakküm etmeyi isteyebilirdim; sen de isteyebilirdin; sanırım herkes dahi isteyebilir bunu; hatta diyebilirim ki Tanrı olmayı bile isteyebilirdim, ama böyle bir isteğim olduğunu söylemedim" (*Theages*, 126 a).

Atina'nın siyasi, iktisadi ve sosyal durumunu göz önüne alındığında, bu düşüncelerin oldukça doğal olduğunu söylenebilir. Seçim sistemine dayalı idare şekli ile aristokratik idare arasındaki çekişmelerin yarattığı bunalım ile sınıf savaşlarının sürekli olduğu bir ortamda suçlu olmaktan kurtulmak zordur. Sosyal yapıyı belirleyen kabilecilik gelenekleri de toplumdaki bunalımın bir başka boyutu olmuştur. Sürekli, iç savaşlara varan toplumsal bunalım ortamında

yaşamak, çok az insanı huzur veren sistem aramaya yöneltirken, çoğunluk, siyasi gücü eline geçirme hayalleri peşinde olmuştur. Yukarıdaki iki örnek , bu arka planla daha iyi anlaşılmaktadır. Seçim sistemi genellikle hakim olduğundan, gücü eline geçirmenin yolu halkı ikna edip kendini seçtirmek olmuştur. İkna sanatının öğretmenleri de sofistlerdir.

Sofistler, toplumdaki değişimin yönünü doğru anlayarak, felsefeyi siyaset temeline oturtmak istemişlerdir. Bu nedenle Sofistlik ve bu anlamda da bilgelik, Theages'in dediği gibi, halkı yönetme sanatı (*Theages*, 124 a), olarak kabul edilmiştir. Sofist olmak isteyenlerin düşünceleri, niçin halkın Sofistlere yöneldiğini açıklamaktadır. Şehir yönetiminde önemli görevler alarak devlet gücüne sahip olma isteğini besleyen siyasi yapı, aynı zamanda bu isteklerin gerçekleşmesine yardımcı olacak Sofizmi de beslemiştir. Sofizmi popüler kılan, siyasi yapının gerekleri ve bu gerekleri yerine getirmeye çalışan halktan gelen taleptir. Sofistler her yerde iyi devlet adamı yetiştirdiklerini beyan etmişlerdir. İster demokratlar isterse oligarklar ya da tiranlar olsun, halkın desteğini almak gereğini ya da zorunluluğunu hissettiklerinden, Sofistlerden yaralanmışlardır.

Sofistler, siyaset ve felsefeyi Sofistlik içinde eritmiş, bu iki alanı Sofizmin alt bölümleri olarak göstermişlerdir. Her ne kadar, insan, siyaset, kültür gibi konuları ilk kez felsefe alanına taşıyarak tartışmışlarsa da bahsi geçen konular ve ahlâk gibi diğer birçok önemli konuyu Sofist zihniyetiyle yorumlayarak, halkı şaşkına çevirmişlerdir. Bununla birlikte Sofistler, farklı sınıfların görüşlerini ve sorunlarını dile getirerek, kendi düşünceleri, kültürleri, dünya görüşleri olmayan demokratlara fikir üreterek, siyasi düşünceye büyük katkılarda bulunmuşlardır. Siyasi fikirlerin başında, herkesin siyaset yapma hakkının olduğunun ileri sürülmesi gelir. Protagoras, *Prometheus* efsanesiyle bu fikri meşrulaştırmıştır. Bütün insanlar için hak olan siyaset ancak, çoğunluğun katkıda bulunduğu demokratik bir ortamda ve sistemde uygulanabilir. Demokratik sistem de Sofist zihniyetin gelişimi için iyi bir ortam olmuştur.

Herkesin siyaset yapma hakkının teslim edilmesine paralel olarak, yasaların da insanlar tarafından yapılmış oldukları ortaya konmuştur. Protagoras, aristokratik yasa anlayışına, yasaların tanrılar tarafından yapıldığı düşüncesine karşı çıkmış,

yasaları insanların yaptığını iddia etmiştir. Bu iddia farklı ülkelerdeki yasa koyma tarzları ve farklı yasalarla desteklenmiştir. Kendilerine kolonilerde yasa yapma görevi verilince, yasanın temeline Tanrıları koymayı sindirememişlerdir. Protagoras, MÖ.443 yılında Atina'nın Güney İtalya'daki Thuri'ye yasa yapması için gönderilmiştir. Oradaki çalışmalarında "toplum sözleşmesi" olarak kabul edilen teoriyi ilk ortaya atan kişi olmuştur. Protagoras, insanların kendilerini vahşi yaratıklardan korumak ve daha iyi bir hayat düzeyine ulaşmak için, topluluklar halinde birleşmek zorunda kaldıklarını ve onların birleşme anına dek, ne birtakım ahlaksal ölçütleri ne de yasaları olmadığını belirtmiştir. İnsanlar varoluşlarını sürdürmek için birlikte hareket etmenin ilkelerini bulmuş ve onlara yasa demişlerdir (Guthrie 1988, 89-90).

Yasalar ve ahlaksal ilkelerin tanrısal kökenli değil de, yetkinleşme süreci sonucu ortaya çıktıklarının kabulü düşüncesinin sonuçları çok çeşitli olmuştur. Protagoras, yasalar ve geleneklerin zorunlu oldukları için, varlığa gelmiş olduklarını iddia etmiştir. Toplumsal sözleşmeye dayalı olmalarına rağmen, zorunlu olduklarından dolayı yasaya itaat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ondan daha ileri giden köktenci Sofistler, ona karşı çıkıp, güçlülerin istedikleri gibi davranmalarının onların hakkı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sofistler, yasaların kökeni ister sözleşmeye isterse tanrısallıkla açıklansın, değer ve ölçüler yokmuş gibi davrandılar (Guthrie 1988, 90). Bu tutumları onlara karşı kuşkuların artmasına neden olmuştur. Tanrı hakkında da benzer bir görüş ortaya koymaları, geleneksel evren tasavvurunu kökten sarsmalarının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Protagoras, "Tanrılar ilgili olarak, onların varolup varolmadıklarını, ne biçimde olduklarını da bilme olanağı yoktur; çünkü, önümde, konunun karanlık oluşu ve insan yaşamının kısalığı da içlerinden olmak üzere, böyle bir bilgi için birçok engel vardır;" fikrini ileri sürmüştür (Guthrie 1988, 87). Tanrılar hakkındaki bilgilerin güvenilmezliğinin sergilenmesi, tanrılara inanmayı anlamsız hale getirmiştir. Bu tartışmalardan, devletin, toplumun ve yasaların menşe hakkında geliştirilen toplum sözleşmesi anlayışı benimsenmiştir. Toplum sözleşmesi fikri, MÖ:5.yüzyıldan bu yana bütün devlet felsefelerinde yer almıştır (*Devlet*, 358e -359ac ; Şenel 1970, 344). Lykophron, Yasa insanlara karşılıklı olarak hakkı garanti eder (Şenel 1970, 345), diyerek bunu somut bir şekilde ifade etmiştir.

Yasaların kökeni, toplumlara dolaysıyla kültüre bağlanarak sorun yeni bir boyut kazanmıştır. Yöneten ya da yönetime aday olan kişilerin yetkilerin ne kadar geniş ya da dar olması gerektiği de siyaset tartışmalarının bir bölümünü oluşturmuştur. *Theages'* de yönetme isteğinin ve yönetmenin bir nevi despotluk olduğu ileri sürülmüştür (*Theages*, 124 e). Yönetme şekillerinden biri olan tiranlık, yöneticiyle eş anlama getirilmeye çalışılmıştır. Ama nasıl yönetirsen yönet, reel olarak yöneticinin üstünlüğü, despotluk anlayışını gündemde tutmuştur. Theages'in yönetmek için bilge olma isteği, despot olma isteği şeklinde yorumlanmıştır. Euripides'in "Despotlar, bilge kişilerle düşe kalka bilge olurlar" sözünü ele alarak hangi konularda bilge olunacağı araştırılmış. Yine meslek erbabı örnek alınmış, bilgeyle düşüp kalkan herhangi bir meslek sahibi kendi mesleğinde bilge olur, sonucuna varılmıştır. Ama zorbalar hangi konularda bilge olacaklardır? (*Theages*, 125 b-e) sorusu onların bilge olamayacakları şeklinde cevaplandırılmıştır. Bütün yurttaşları yönetecek bilgelik elde etme isteği, sonuçta despotluk getirir, düşüncesine Theages sıcak bakmaz ve bunu istemediğini söyler. Theages, hem isteklerinin sınırları açısından ilginç bir tablo çizmiş hem de Sokrates'in getirdiği sonucu anlamadığını vurgulamıştır. Evet, yurttaşları yönetmek istemektedir, ancak yurttaşların isteği doğrultusunda olacakmış. *Gorgias* diyalogunda, tiran olmağa teşebbüs edip de olamayanların kendisinin ve ailesinin başına gelenlere de yer verilmiştir. Başaramadıkları takdirde dünyanın en kötü işkencelerine maruz bırakılırlarmış; ancak başardıklarında ise en rahat ve en mutlu olduklarını Polos ileri sürmüştür (*Gorgias*, 473 c). Bu düşünce tutkuyla istenilen yönetimin iki yanını birden göstermektedir.

Bireysel yetki olan despotluk, iyi karşılanmamaktadır. Tek yönetici olma isteği taşımakla birlikte, bu tür yöneticilerin yapıp ettikleri gözönüne alınınca, halkın geniş bir tepki göstereceği ortaya çıkmaktadır. Yöneticinin yetkilerini kullanma şekli ve **adalet**, siyaset tartışmalarının diğer önemli konularından biri olmuştur. Yaygın anlayışa göre, yönetme insanların ulaşmak istediği en önemli noktalardan biridir. Yunanlılara göre, yönetme, gücü elinde bulundurmanın anlamı, istediğini yapmak ve yaptırmaktır. Gücü kötüye kullananların ellerinden kurtarmak için başka güce ihtiyaç duyulması ve bunun da bir iç savaşa neden olması tutkulu siyasetçiler hariç, herkes için kötü bir sonuçtur. Gücü kötüye kullanmamanın iyi

yollarından birini ahlâk temelli adalet fikridir. Yönetici adil davranırsa, gücü elinde bulundurmasında sakınca yoktur. Adaletli davranmadığı durumlarda ise genellikle ona karşı koyacak güç olmadığından despot yönetim şekli ortaya çıkacaktır. Platon'a göre (*Gorgias* , 478 a-e), bu tür yönetim şekli bir nevi ruh hastalığıdır; tedavisi de adaletle yargılayıp cezalandırılmadır. Sofistlerde, tiranlarda ve diğer kötü yönetim şekillerinde ortaya çıkan bir anlayış da Thrasmiskos'un ifade ettiği, Adalet (doğruluk) güçlünün işine gelendir (Şenel 1970, 332; *Devlet,* 338-348). Bunun temellendirilmesinde kullanılan malzeme, güç tutkusu, kötü yönetimlerin yaptığı zalimliği karşı duyulan kin, doğada adaletin olmayışı ve tanrıların adaletsiz davranışlarıdır. Bu anlayışı savunmalarında, tanrıların hem kendilerinin adaletsiz davranmaları hem de adaletsizliğe göz yummaları, özellikle Thrasmiskos üzerinde etkili olmuştur.

Adalet ya da doğruluk tartışmalarında, Sofistler genellikle güçten yana olmuşlardır. Bu tartışmalarda doğal durum da kullanılmıştır. Kallikles, eşitsizliği ya da üstün olma özelliğini doğada bulunduğu için toplumda da kabul edilmesi gerektiğini ileri sürerek savunmuştur. Doğal durumun daha belirleyici, doğal üstünlüğün yasal (kültürel) üstünlükten daha geçerli olduğu üzerinde durulmuştur. Bu konulardaki düşüncelerini hem hayvanlar dünyasından hem de toplumlardan ve efsanelerden örnekler vererek kanıtlamak istemiştir (*Gorgias*, 483 d -484 c). Doğada güçlüler hakimken kültür dünyasında niçin eşitlik olsun? Doğa esas alınmalıdır. Yine Kallikles'e göre, *en güçlü* ile *en iyi* ve *en kudretli* aynı şeylerdir. Yani, güçlü olan iyidir, iyi olan güçlüdür (*Gorgias*, 488 d).

Sofistlerin genel anlayışına göre, her biri farklı görüntüler algılayan iki kişiden biri diğerine yanıldığını söyleyemez, çünkü, şeyler birey için özel varolma biçimlerine sahip olduklarından bir diğerinin görüşlerini çürütemez. **Doğruluk,** tümüyle görelidir. Hiçbir görüş diğerinden daha doğru olamamakla birlikte, biri diğerinden **daha iyi** diyerek uzlaşma kapısını açık tutulmuştur. (Guthrie 1988, 88) Doğruluk ve yanlışlık Sofistlerle birlikte bir kenara atılmış, yerine pragmatik açıdan sınama geçirilmiştir (Guthrie 1988, 88). Sofistler her tür insan eyleminin yalnızca deneye dayandığını ve yarar amaçlı olduklarını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda doğru ve yanlış, bilgelik, adalet, iyilik birer addan başka bir şey değillerdir (Guthrie 1988, 90-91).

Kallikles, en bilge ve en kudretli sıfatlarını gücü elinde bulunduran siyasetçilere vermiştir. Çünkü siyasetçiler, düşündüklerini gerçekleştiren ve de ruh zayıflığı yüzünden korkaklık göstermeyen kişilerdir (*Gorgias*, 491 b). Siyaset, bir kez daha, tutkuların gerçekleştirildiği alan olarak belirlenmiş olmaktadır. Ülke yönetimini elde edemesen de, yönetimi elinde bulunduranların yanında ya da yakınında olmak da önemlidir. Kallikles'e göre, yöneticilerin dostu olmak utanılacak değil, gurur duyulacak şeydir. Çünkü menfaat kazanmakla birlikte, dışarıdan da kimse saldırmaya cesaret edemez (*Gorgias*, 510 a). Tiranların yönettiği bir ülkede, nasıl güçlü olup da kendimi her türlü haksızlıktan koruyabilirim? sorusuna verilecek cevap, ülkenin efendisi ile aynı şeyleri sevip yine aynı şeylerden hoşlanmamak ve mümkün olduğu kadar ona benzemek olacaktır (*Gorgias*, 510 d e). Böylece efendinin koruması altında efendinin dışındakileri ezerek menfaat sağlayacaktır. Bu da kötülüklerin en büyüklerinden biri kabul edilmiştir. Çünkü efendiyi taklit ederek suçlarından dolayı ceza görmek istemeyecektir Sofistlerin kişisel menfaatlerden hareketle gücü elinde bulunduranları savunmaları ve bunların meşruluklarını temellendirme istekleri, yetki, güç, adalet, eşitlik, devlet gibi konularda siyaset öğretilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasetin Sofistlerce çıkar temeline dayalı temellendirilmesi ve yapılması, Platon tarafından şiddetle eleştirilmişlerdir (*Gorgias*, 512- 513).

Perikles'in iyi siyasetçi olup olmadığı sorgulanmış, Platon onun pek de iyi biri olmadığını belirtmiştir. Çünkü Perikles, devlet memurluklarına ilk defa bir ücret koyduğu için, Atinalıları tembel, korkak, geveze ve para canlısı yapmıştır. Perikles öncesi Atinalılar doğru ve uysaldılar. sonra ise vahşileştiler. Halkını vahşileştiren bir siyasetçi başarılı sayılabilir mi? Başarılı devlet adamlarından biri olan Kimon, başarılı bir yöneticiyse niçin on yıl sürgüne gönderilmiştir? Themisthokles ile Miltiades de sürgün akıbetine uğramışlar. Gerçekten başarılılarsa niçin halk tarafından cezalandırıldılar? (*Gorgias*, 514-517). Her istedikleri verildiğinde ahlâk açısından bozulmaktadırlar. Halkın her istediğini verenler de, bu nedenle iyi devlet adamı değildirler. Sözü edilen devlet adamlarının devleti büyüttüklerini söyleyenler, bu büyümenin içi cerahatla dolu bir çıban olduğunu görmemişlerdir. Cezalandırılan devlet adamlarıyla Sofistler arasında paralellik kurulmuştur: Ders ücretlerini ödemeyen öğrencilerden şikayet eden Sofist ustalar, bir açıdan iyi hoca olmadıklarını ortaya koymaktadırlar. İyi,

doğru, dürüst öğrenci yetiştirmiş olsalardı, öğrenci ücretini öderdi. Aynı şekilde, siyasetçi devleti iyi yönetseydi, halkı tarafından cezalandırılmazdı. (*Gorgias*, 519c)

Platon, güçlülüğüne dayanarak suç işlemenin ve cezadan kurtulmanın bir hastalık olduğunu kabul ettirmiştir. Bu hastalığın diğerleri gibi tedavi edilmesi gerekir. Ruhları hasta olan bu insanlar,`tedavi olmaktan (ceza çekmek) kaçarlar. Bunun için, zengin olmak, eş dost edinmek ve inandırabilmek için, söz söyleme sanatında mümkün olduğu kadar usta olmak isterler. Bunu yapmakla en büyük kötülüğü yaşamış olacakları Platon tarafından iddia edilmiştir. Platon'a göre, en büyük kötülük, haksız olmak, haksızlık içinde yaşamak ve cezasız kalmaktır (*Gorgias*, 479 a-d).

Sofistler, Siyaset biliminin kurucuları olmaları nedeniyle ilk temel sorunları ele almış ve onları kendi zihniyetleri doğrultusunda aşırı şekilde yorumlamışlardır. İleri sürdükleri fikirlerin sistematik değerlendirilmesi, sofist zihniyetine tam tersi olan bir zihniyetle Platon ve Aristoteles tarafından yapılmıştır. Platon ve Aristoteles siyaset, toplum, ahlâk ve insan sorunlarını kapsamlı ve sistematik bir biçimde geliştirirken, malzemenin büyük bir kısmını hazır bulmuşlardır. Bu hazırlığı Sofistler yapmıştır.

6.3. Bilgelik Tartışmaları

Bilgelik, terimi bir çok anlamda kullanılmaktadır. Öncelikle, Yunanlılar da dahil felsefe öncesi düşünüşlerde, bilgelik, ahlak ve dini temelli bir yapı üzerinden, teorik sorunlara açıklık getirmek ve ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak anlamına gelmiştir. Yunan dünyasında adları geçen Yedi Bilge bu bağlamda kullanılmıştır. Yedi bilgelerin savundukları değerleri alt eden Sofistler de kendilerine bilge demişlerdir. Sofistlerin bilge olmadıklarını ileri süren Platon, bilgeliğin ancak tanrılar için kullanılabileceğini ileri sürmüştür.

Yedi Bilge olarak bilinen kişilerden kalan sözler, Yunan bilgeliği hakkında önemli ipuçları vermektedir: *Lindos'lu Kleobulos:* Ölçü en iyi şeydir. Yurttaşlara en iyi öğütler verilmeli. Hazza hükmetmeli. Zorla hiçbir şey yapmamalı, Halka karşı olana düşman gözüyle bakmalı. Atinal*ı Solon;* Hiçbir şeyde aşırı olma, Hükmedilmeyi öğrenerek hükmetmeyi bileceksin. *Ispartalı Khilon;* Kendini bil. Tutkuya hakim ol. Yasalar uy. Haksızlığa uğrarsan barış, hakarete uğrarsan öç al. *Lesboslu Pittakos;* Yapmak istediğini söyleme; başaramazsan gülerler. Kazanç doymak bilmez. Af, öç almadan daha güçlüdür. *Prieneli Bias;* İnsanların çoğu kötüdür. Yanılmamak için çabuk konuşmaktan nefret et; ardından pişmanlık gelir. Çok dinle, yerinde konuş. İkna ederek al, zorlayarak değil. İyi bir şey yapılmışsa tanrılardan bil, kendinden değil. *Korinthoslu Periandros;* Yasaların eski, yemeğin taze olsun (Kranz 1976, 18). Bu sözlerde ortaya çıkan özelliklere göre, bilgelik, ahlâk, sağduyu, gelenek gibi çerçeveler içinde topluma yararlı olmaktır.

Bilge kişinin kendini toplumun hizmetine vermesi, bilgeliğin ilk şartıdır. Bu tutumlarıyla siyasetin ve siyasetçilerin aşırı tutumlarını dengeleyebilmişlerdir. Toplumun ve siyasetçilerin üzerinde belirgin etkileri olan bilgeler, bilgeleşen şairler, Sofistler için örnek alınacak kişidirler. Bilgeliğin toplumla dolaysıyla siyasetle ilişkili olması ile *Prometheus* efsanesinde anlatılan siyaset yapma hakkının herkese verilmesi arasındaki ilişki de önemlidir. Çünkü bilgelik bir nevi siyaset yapma anlamına gelmiştir.

Sofistler, kendilerini, sürekli bilge (öğretmen) olarak takdim etmişlerdir. Ancak, hangi konularda öğretmenlik yaptıkları sorulduğunda, genellikle, '**her konuda**' cevabı verilmiş ve çeşitli örneklerle bu cevap desteklenmiştir. Platon, hem kendi anlayışını temellendirirken hem de Sofistlerin bilgelik anlayışlarını eleştirirken bilgelik konusunda çeşitli malzemeler vermiştir. İlk diyaloglarından başlayarak bütün çalışmalarında bilgelik sorununu tartışan Platon, bilgeler ile Sofistler arasındaki farkı şöyle ortaya koyar. “Bilen kimseler aynı konular üstünde, kimi zaman şunu, kimi zaman bunu yazmazlar. Aynı konuda koydukları kuralları da başkalarıyla değiştirmezler. Nerede olursa olsun, kuralları değiştiren birini görür-sek, bu kişiye bilgisiz demeliyiz" (*Minos*, 317 a-c). Platon'un koyduğu ölçü,

Sofist mantığı içinde yer almadığından, etkisizdir. Platon, *Phaidors* diyalogunda nutuk yazarlarına şöyle seslenmektedir: Yazdıklarınızı, hakikati bilerek kaleme aldıysanız düşüncelerinizi savunabilir ve kendinizi övebilirsiniz. Hakikati bildiğiniz için de size ***bilge u*** nvanını vermek isterdim; ancak, bu unvan tanrılara layık olduğundan size *bilgelik sever,* unvanını verebiliriz (*Phaidros* 278 c d). Bu düşünceler, Yunan toplumunda bilgeliğin ne kadar önemli bir yer aldığını ve Sofistlerin konuyu ayağa düşürmelerine Sokrates ile Platon'un niçin sert tepkiler gösterdiklerinin ipuçlarını vermektedir. Platon *Devlet* kitabında, bilgeliğin devlet işlerinde önemli rol oynadığını göstererek, tanrısal niteliğin insanda ve devlette mümkün olabileceğini kabul etmiştir. *Devlet* 'te devletin dört değerinden biri olarak **bilgelik** gösterilmiştir. Bilgeliğin hakim olduğu devlet tipinde, yöneticiler de bilge olacaklarından, kararlarında bilgelik esas olacaktır. Çeşitli mesleklere ilişkin bilgilere sahip olan bilge yöneticiler, toplumsal sorunları daha iyi kavrayıp çözebilirler. Platon'a göre en üstün bilgi tiplerinden biri, bütün toplumu düşünen ve devletin başka devletlerle ilişkilerini düzenleyen koruculuktur. Yöneticiler, koruculuk bilgisiyle, bilgeliğe ulaşırlar ve devleti akıllıca yönetirler (*Devlet*, 428 b- 429a). Platon'un bu sonuca ulaşmasında Sofistlerin bilgelik ve devlet anlayışlarının getirdiği yeni bakış açısı etkili olmuştur.

Bilgelik ile bilgi ilişkisi, yani bilge olabilmek için bilgili olmak gerektiği her iki kesim tarafından da kabul edilmiştir (*Theaitetos*, 145 d). Sorun, ne türden bilgilere sahip olanlar bilge olarak kabul edileceklerdir? sorusuna verilen cevapta ortaya çıkmaktadır. Sofistler hakikat türünden bir bilgiyi kabul etmediklerinden, göreceli bilgi ya da sanıdan yana olmuşlardır. Platon ise hakikat türü bilgiden hareketle onları eleştirmiştir.

Sofistlerin kendilerini anlatırken ortaya koydukları düşünceler, onların bilgi anlayışlarını da vermektedir. Sokrates, ironik bir şekilde, Sofistleri her şeyi bilen insanlar olarak tasvir etmiştir (*Euhydemos*, 271 cd). Her şeyi bildiklerini ileri sürmeleri, bilge olduklarının bir başka şeklide ifadesidir. Bilge olduklarını ve bilgelik öğrettiklerini ısrarla vurgulayan Sofistlerin öğretmeyi amaçladıkları başlıca niteliklerden olan bilgelik, bilge olmak isteyenler ve olduklarını iddia edenler tarafından çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Theages için bilge, bilgisi olandır (*Theages*, 122 e). Kharmides, ilkin, bilgeliği, sakinlik; ikincide, utanma; Üçüncüde, herkesin kendi işini yapması olarak tanımlamıştır (

Kharmides, 159 b - 161 b). Kharmides'in bilge olup olmadığı sorusuna verdiği cevap, çevrenin gençleri bilgelik konusunda nasıl yönlendirdiği hakkında önemli ipuçları vermektedir. "Gerçekten bilge olmadığımı söylersem, insanın kendisi için böyle bir şey söylemesinin tabiî olmaması bir yana, Kritias'ı da, söylediğine bakılırsa beni bilge sayan başka kimseleri de yalanlamış olacağım. Öte yandan, evet deyip kendimi övmem de hoş kaçmayacak" (*Kharmides*, 158 d). Görülen o ki bilgelik, Sofistler tarafından, genç yaşta kolay elde edilen bir nitelik haline dönüştürülmüştür. Protagoras, tam olarak, iyi yurttaş olmayı ve siyaset sanatı öğrettiğini belirterek Sofistlerin, en çok siyasetle uğraştıklarını açıkça ortaya koymuştur (*Protagoras*, 319a). Öyle anlaşılıyor ki , Sofistlere göre bilgelik, siyaset konularında çok fazla bilgiye sahip olmak ve bu bilgilerle herkesi ikna etmektir. Sofistlerin elinde bilgelik, bir tür yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Sofistlerin belli uzmanlık alanları olmakla birlikte, uzmanlık alanlarında değil de her çeşit konuyu içine alacak şekilde genişletilen, bilgelik öğrettiklerini iddia edişlerinin nedeni, '**bilgelik**' kavramının sınırlarını çizmenin zorluğudur. Bu durum Sofist anlayışına da uygun gelmektedir. Sofistlerin en çok çalıştıkları alanlar olan felsefe ve siyasetin sınırları da bilgeliğinki gibi belirsizdir. Biraz eğitim görüp, konuştukları konuların ilkelerinin belirsizliğinden de yararlanarak çevresindekileri ikna etmeye başladıklarında, Sofist ya da bilge olduklarına hem kendileri hem başkaları inanmıştır.

Dönemin Atina'sında, Sofist olmak isteyen gençlerin soylu ve zengin ailelerden gelmeleri, Sofistlik eğitimi için iyi bir temel kabul edilmiştir. Sofistik eğitimin paralı oluğu, aristokrat ve zengin aile çocuklarına sunulan hizmet niteliğini de birlikte getirmiştir. Gençler aileden aldıkları geleneksel eğitimi tamamlayıp bir Sofiste de çömez olduktan kısa süre sonra çevresi ve aşıkları tarafından 'bilge' payesiyle taltif edilmişlerdir. Aristophanes'in, babaların çocuklarını ders aldıktan sonra nasıl uçtuklarını (kanatlandıkların) (Aristophanes 1988, 103) öğünerek anlatmalarını konu edinmesi, toplumun bilgeliğe nasıl baktığının bir işareti olarak görülebilir. Toplumsal ortam, tartışmalarda öne çıkan kişilere bilgelik unvanı vermeye çok uygun olmuştur. *Sokrates Savunması* 'nda (22 a) bildirdiğine göre, asıl bilgisizlerin bilge olarak tanıtılanlardır. Kendilerini bilge olarak takdim eden devlet adamları, şairler, zanaatkarlarla yaptığı tartışmalar, onların bilge olmadıklarını ortaya koymuştur. Sokrates, bilgeliği, *bilmediğini*

bilmesiyle temellendirilmiştir. (23 b) Gençlerin tutumlarını ve toplum üzerindeki etkilerini şöyle anlatmıştır: "Birtakım gençler başıma toplanıyor; babaları zengin vakitleri bol; ben önüme aldığım adama sorular sorarken durup dinliyorlar; üstelik bilgiçlerin sorguya çekilmesini dinlemekten hoşlanıyorlar, *çok defa bana özenerek kendileri de, başkalarını denemeye kalkışıyorlar; pek az bilgili ya da tamamen bilgisiz oldukları halde, kendilerini bilgin sayan bir yığın insanla karşılaşıyorlar.* Sıkıştırdıkları insanlar onlara kızacaklarına bana kızıyorlar" (*Sokrates'in Savunması,* 23 c). Atinalı gençlerin bu tutumları, onları bilge görmek isteyen çevreleri tarafından yüceltilmiş oldukları kabul edilmelidir.

Genç yaşta bilgelikte üstün olma payesinin verilmesi (*Kharmides*, 157 d) birkaç açıdan değerlendirilebilir. 1-Aldıkları eğitimin sonucu olarak gerçekten bilge olurlar. 2- Gençleri pohpohlayıp etkilemek için yapılan iltifat. 3- Bilgelik tam anlamında kullanılmamaktadır. Birincisine uyan çok az kişi vardır. Genellikle, ikinci ve üçüncü şıklardaki durumlara uygun olarak 'bilge' sıfatını kullanılmıştır.

Sofistlerin Yunan düşünce tarihinde *Yedi Bilge* olarak bilinen kişilere benzediklerini söylemek çok güç. Gerçek anlamında bilgelik, geleneksel değerlerin savunulması temeline dayanır. Sofistler, bilgeliği siyasetle özdeş-leştirmişlerdir. Siyasetteki amaçları da göz önüne alındığında, geleneksel bilge imajına uymadıkları açıkça belli olur. Geleneksel bilgelik, danışmanlık merkezi, görüş bildirme, örnek olma özelliklerine sahiptir. Bilge kabul edilen kişiler, hayatı boyunca kazandığı tecrübeleri, yerinde ve gerektiği gibi ihtiyaç duyanların hizmetine karşılıksız sunmaları, onların başta gelen erdemleridir. Özellikle Ahlâk alanında, inançların yerine getirilmesinde ve geleneklerin korunup sürdürülmesinden sorumlu olmuşlardır. Bu sorumluluk onlara başkaları tarafından verilmemiş, bilgelikleri nedeniyle üstlenmişlerdir. Bu türden davranışlarıyla toplumun gözünde büyük değerler kazanmışlardır.

Sofistler, geleneksel bilgeliğin kabuğunu kırmışlardır. Onlar büyük değişikliklere taraftar oldukları gibi, değişikliklerin gerçekleşmesinde de etkili olmuşlardır. Bireye değer verilmesi, hakim olan dinin, devletin, geçerlilikteki hukukun bağlarından kurtulmasını, her türden kültürel gelenek ve değerlerin yerine doğal

durumların getirilmesini savunmuşlardır. Savundukları bu fikirler, geleneksel bilgelikle taban tabana zıttır. Bilginin göreceliğini savunmaları ve insanın ölçü alınması gibi fikirlerle inanç ve bilgi yapıları üzerinde büyük etki yaparak, evren tasavvurundaki bunalımı artırmışlardır.

Sofistler, geleneksel bilgelikten çok uzaklaşmış olmalarına rağmen, Aristoteles'in bilge dediği tipe yaklaşmışlardır. Aristoteles'e göre, deneyin, deney halinden kurtulup bir sanat olabilmesi için ortak duyumların üstüne çıkması gerekir. Bu işi ilk başaran kişiye, yani tecrübelerini bir sanatın kurulmasında kullananlara büyük hayranlık duyulur. Bunun nedeni, faydalı bir şey bulması değil o kişinin bilgeliğidir. Bazı kişiler hayatın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için sanatlarla uğraşırken, diğer bazıları hayatı daha zevkli bir hale getirmek için uğraşan sanatları seçmişlerdir. Hayatın zevkli yanlarıyla uğraşanlar daha bilge kişiler ve daha çok hayranlık toplarlar. Bunun nedeni onların bilimlerinin faydaya yönelik olmamasıdır. Bu tür uğraşılar diğer zorunlu ihtiyaçları gideren bilimlerden daha sonra ortaya çıkmışlardır. Ayrıca hayatın zorunluluklarını aşan bir seviyeye geldiklerinden boş zamanları fazladır. Bütün bu uğraşılar da boş zamanı çok olan toplumlarda ortaya çıkar (*Metafizik* 981 b15-20). Sofistler bu tasvire hem uymaktadırlar, hem de uymamaktadırlar. Onlar ele aldıkları konularda durumun ötesine geçmeyi bilmiş, yeni bir bakış açısıyla sorunları değerlendirmeyi başarmaları, bilgelik olarak kabul edilir. Aristoteles'e göre felsefe, hayatın zevkli yanlarıyla ilgilenmek ve bu bilgelikse Sofistler bilgelik unvanını alma hakkına sahiptirler. Ancak, fayda işin içine girdiğinden dolayı, Sofistler unvanlarını kaybederler. Çünkü bütün yapıp etmelerinde amaç, kazanç sağlamak olmuştur. Bununla birlikte, geleneksel bilgelikte olsun, Platon ile Aristoteles'in bilgeliklerinde olsun, fayda söz konusudur. Bunlarınki, topluma yönelik faydayken, Sofistlerinki bireysel kalmıştır.

Aristoteles, felsefeyi hayatın zorunlu ihtiyaçları giderildikten sonra ortaya çıkan ve kendi kendisi için olan bilim olarak tasvir etmiştir. "Nasıl ki bir başkasının amacı için değil, kendi amacı için var olan insana özgür insan diyorsak, aynı şekilde bu bilimi biricik özgür bilim olarak aramaktayız. Çünkü yalnızca o, kendi amacı için vardır" (*Metafizik*, 982 b10-25). Bu tasvire göre Sofistler, kendileri için çalıştıklarından özgür, ama felsefeyi, başka amaçlar için kullandıklarından dolayı da ilke dışına çıkmışlardır. Sırf bilginin kendisi için

bilgi elde etme serüvenine atılmak gerektiği düşüncesi tatmin edici değildir. İster salt bilgelikte olsun, isterse felsefî çalışmalarda olsun toplumdaki ya da bireydeki kimi entelektüel ya da toplumsal sorunları çözme kaygısının belirleyiciliği gözardı edilemez ve bütün bunlar bir fayda için yapılır. Bu nedenle de Sofistler, bilgeliğin teorik tanımına yaklaştıklarından, onları tümüyle bilgelik dışı bırakmak imkansızdır.

Sofistler, bilgeliği, Sofistlik anlamında kullanılmışlardır. Geleneksel bilgelikten farklı olarak, toplumun her kesimine müdahale edebilen yetkilerle donatılmış olduklarını kabul ettirmişlerdir. Her türden göreve talip oldukları gibi, bu görevler için de iyi elaman yetiştirmeyi vaat etmişlerdir. Toplumun değer dizilerini savunmak yerine onları yıkıp yeni değerler, özellikle de kendi menfaatlerini önplana çıkaranları getirmişlerdir. Karşılıksız yardım değil, her türden yardımın karşılığını almışlardır. Bilge olmak istemelerinin en önemli nedenleri de devletin en üst makamlarını elde etmektir. Siyasetin toplumu ilgilendiren bütün konularla ilgili olması, yeni anlayışla gelişen bilgeliğin sınırı konusunu ortadan kaldırmıştır. Çünkü Sofist bilge, her konuda öğretme, yol gösterme ve uygulama haklarına sahip olduğunu ilan etmiştir. Bu faaliyetlerin gerçekleşeceği en iyi ortam da siyaset alanı olmuştur. Siyasî çıkarlar için siyasetçilerin ahlaki değerleri önemsememeleri, *Sofist bilgelik* için ideal bir ortam olmuştur. Sofistler ve onlardan ders alanların çoğu, geleneksel anlamda bilge olsalardı, sanırım, Yunanistan'da yaşanılan kargaşa daha az olurdu. Sofist anlamında bilge olduklarından kargaşanın önüne geçilememiştir.

Sofistlerin bilgelik anlayışlarının bulanıklığının bir nedeni de bilgeliğin geleneksel yerini felsefeye bırakmasıdır. Platon, geleneksel bilgelik anlayışına ters düştükleri, dolaysıyla erdem sayılan bütün davranışları reddettikleri ve bunları da rölativizme dayandırdıkları için Sofistleri eleştirmiştir. Sofistler ise geleneksel bilgeliği felsefe içinde eritmeye çalıştıklarından, bilgelik ile felsefeyi bir ve aynı şey olarak görmüşlerdir. Karşılıklı eleştiri sonucu, felsefe bilgelikten tamamen ayrılıp kendi kişiliğini kazanmıştır. Sofistler felsefeye yeni konular kazandırıp ve yeni yönler çizerek onun gelişmesine büyük katkılar sağlamışlardır. Bununla birlikte felsefenin bilgelikle olan yakın ilişkisinden faydalanmışlardır; felsefeyle her şeyi eleştirmiş ve yeni değerler peşinde

koşmuşlar. Bilgelikle, halkın geleneksel değerlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmışlardır.

Platon'un *Phaidon* diyalogunda tanıttığı felsefe anlayışı, sofistlerin çizdiği bilgelik anlayışından ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Söz konusu diyalogda, rüyalarında, sürekli şiir yazmasını ve güzel sanatlarla uğraşması tavsiye edildiğini söyleyen Sokrates, **felsefe** nin sanatların en yükseği olduğunu kabul etmektedir (*Phaidon* , 60e- 61a). Bu yüksek sanatım özelliklerinden biri de ölüm karşısındaki tutumudur. Sokrates, konuşmanın başlarında arkadaşı Evenos'un da vakit kaybetmeden kendisini takip etmesini (ölmesi) tavsiye etmektedir. Evenos'un bu tavsiyeye uymayacağı söylenince, Sokrates, Evenos filozof değimli? diye sorar. Evenos'un filozof olduğu bildirilir ve Sokrates'e şu soru sorulur: Filozof'un ölen adamın arkasından gitmeğe hazır olduğunu nasıl söylersin Sokrates? (*Phaidon* , 61d). Bu soruya getirilen cevaplar Platon'un felsefeye yüklediği anlamların birini daha sergilemektedir.

Sokrates, neden ölümün istenmesi gerektiğini açıklamıştır. Ona göre, öbür dünyada, öncelikle, **bilge ve iyi olan** tanrılarla ilişki kurabilmek, bu dünyada iyi olarak bilinen insanlardan daha iyilerinin bulunabilmesi ölümü istenilebilir bir şey haline getirmektedir (*Phaidon* , 63 bc). Bu gerekçeyi, konuyu tartışırken açıklamıştır. Platon'a göre, kendilerini **gerçekten felsefeye vermiş** olanların, yalnız ölmek ve ölmüş olmak için çalıştıklarını kimse bilmez görünür(*Phaidon* , 64 a). Gerçek filozofların, hangi güdüden dolayı ölümü özlediklerini, hangi sebepten ölüme layık olduklarını, nasıl bir ölümle öleceklerini halkın (Thebalılar) bilmediğini (*Phaidon* , 64b) tartışmanın devamında tekrarlamaktadır.

Platon, ölümün nasıl bir şey olduğunu, ruh beden bağlamında ele almaktadır. Ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıdır (*Phaidon* , 64c). Tartışmanın devamında filozofun hazlardan, süslerden, yeni ve pahalı giysilerden uzak durması gerektiği öne çıkarılmıştır (*Phaidon* 64d). Hazlardan uzak duran kişi, bedenden uzak durup ruha yönelmiştir. Filozof, mümkün olduğu kadar ruhunu bedenle olan ilişkiden ayırmağa çalıştığını, bunda da öteki insanlara benzemediği görülür. Halk, böyle insanları ölüme yaklaşmış olarak görmektedir (*Phaidon* , 65a). Ruha

yönelmek ve ruhun ihtiyaçlarını öne çıkarmak felsefeyle uğraşmanın ve filozofluğun şartları arasında sıralanmaktadır.

Bilimin kazanılmasında beden engel midir değil midir? sorusu bazı açıklamalarla, ruhun bedenle birlikte yaptığı araştırmalarda, beden tarafından yanıltıldığı sonucuna götürülmüştür. Platon'a göre, ruh gerçekler hakkında edindiği bilgeleri düşünerek gerçekleştirmektedir. Ruh, işitme, görme duyularınca, haz ve acılarla bulandırılmadıkça, daha iyi düşünmektedir. Kendi içine çekilen ruh, bedenle her türlü ilişkisini kestiği oranda gerçeği kavrar Dolayısıyla filozofun ruhu, bedene hiç değer vermiyor, ondan kaçıyor ve kendisiyle baş başa kalmaya çalışıyor (*Phaidon* , 65c).

Kendiliğinden doğru, güzel ve iyinin varlığını kabul etmek gerektiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde kavramsal olan diğer şeyler de, algılarla değil düşünülerek elde edilmektedirler (*Phaidon* , 65de). Bedensel duyumların yanıltıcı olmaları ve gerçeklerin ruhun kendi içine kaparak keşfedilmesi, gerçek filozofu şu düşünceye götürmektedir: Ölüm bizi amaca doğru götüren yoldur. Çünkü araştırmalarımızda ten akıl ile beraber oldukça, ruhumuz böyle kötü bir şeye bulaşmış bulundukça, hakikati hiç bir zaman elde edemeyeceğiz (*Phaidon* , 66b). Bedenin ihtiyaçları nedeniyle felsefeye ayıracak zamanımız kalmıyor. … Bir şeyi gerçek anlamda bilmemiz gerekiyorsa, bedenden ayrılmak, ruhla, nesneleri kendiliklerinde temaşa etmemiz gerekir. Bedenden kurtulduktan sonra, kendisine o kadar aşık olduğumuz **bilgeliğe** belki kavuşuruz. Hayattayken değil, öldükten sonra bilgeliğe ulaşılır (*Phaidon* , 66 de). Bu yüzden gerçek filozofların ölmeğe çalışırlar, bütün insanlar içinde de en az onlar ölümden korkarlar (*Phaidon* , 67 e).

Phaidon diyalogunda, felsefe, bedenin yanıltıcı unsurlarından kurtulup, ruhun kendi başına hakikatleri keşfetmesi, bunun da ölüm sonrasında, bilge tanrılar ve iyi insanlarla buluşup hakikati kavrama çerçevesinde ele alınmıştır. Platon, bu görüşünü sonraki çalışmalarında değiştirecektir. Sonraki derslerde görüleceği gibi, Aristoteles, felsefeyi salt bir akıl işi ve bu dünyanın bir sorunu olarak görmüştür.

Uygulama Soruları

1. Sofistik düşüncenin ortaya çıkma gerekçeleri nelerdir?

2. Atina’da yaşanılan bunalımlarda Sofistlerin etkisi nedir?

3. Platon neden Sofistlere şiddetle karşı çıkmıştır?

4. “İnsan her şeyin ölçüsüdür” düşüncesi hangi tür sorunlar ortaya çıkarmaktadır?

5. Bilgelik temelli düşünce tarzı hangi şartlarda felsefeye dönüşmektedir?

6. Felsefe bilgeliklerin cevapladıkları soruları tümünü cevaplar mı?

7. Felsefe, toplumun tamamı tarafından benimsenip toplum değer sistemlerini belirleyen bir yapıya sahip midir?

Bölüm Özeti

Sofistlerin düşünce dünyasına getirdikleri görecelilik, Sokrates, Platon ve Aristoteles tarafından ne kadar uğraşılsa da ortadan kaldırılamamış, bilginin yeniden tanımlanıp sınıflandırmasını gerektirmiştir. Önceki cümlede adları sıralanan üç büyük düşünürün ortaya çıkışları ve büyüklükleri de Sofistlerin yarattığı sorunlarla ilgilidir. Her şeye tanrıların hakim olduğu bir dönemde, *insan her şeyin ölçüsüdür* , düşüncesini temellendirip savunan bu insanlar, felsefenin kuruluşunda önemli ayaklarından birini oluşturmuşlardır.

Bilgelik tartışmaları ve bu tartışmaların sonrasında ortaya çıkan felsefe anlayışında, felsefe iki yol izlemiştir. İlk yol, ahlakı temel alan yaşayış biçiminde, bilgelik türünde öğütlerde bulunmadır. Bu anlayışta, bilgenin kullandığı bilgiler kutsal bir kaynaktan gelmektedir. Kutsal kaynak tarafından verilmiş olduklarından da hakikat kabul edilmektedirler. Bu bilgilere göre yaşandığında, insanlar gerçekten mutlu olacaklar ve öldükten sonra da bu mutlulukları sürecektir. İkinci yol, şüphe ve eleştiri temeline dayanan ve tüm bilgilerin insan tarafından üretildiğini kabul eden anlayıştır. Bu anlayış, elde bulunan bilgilerin tamamının eksik, hatalı ya da yanlış olduğu görüşünü esas alarak, hakiki bilgileri keşfetmeye çalışır. Felsefe karakterini daha çok ikinci yol üzerinden kazanılmıştır.

7. PLATON VE YÖNTEM ANLAYIŞI

Giriş

Platon, İddialar, kabuller, bilginin doğruluğu sorunları, yöntem biçimleri, yöntem unsurları, sorunlara yaklaşımı, temellendirme tarzıyla felsefenin kuruluşundaki baş mimarlardan biridir. Onun ortaya koyduğu iddialar, iddialarını açıklamada izlediği yollar ve benimsediği kabuller felsefe tarihinde etkisini sürdürmektedir.

Platon'un felsefeye kazandırdığı önemli unsurlardan biri, araştırma ve temellendirme yöntemlerini biçimlendirmenin alt yapısını oluşturmuştur. Felsefenin felsefe öncesi düşünüşlerin genel özelliği olan bilgeliklerden ayrılması, ilkeden hareketle evrenin kurulması, Trajedi yazarlarının değerleri sorgulaması ve sofistlerin bütün bilgileri görecelilik temeline oturtmaları yöntemle çok yakından ilgili gelişmelerdir. Bir bakıma, felsefeyi diğer düşünce biçimlerinden ayıran temel niteliğin yöntem olduğunu söylenebilir. Felsefe yönteminin Platon tarafından nasıl anlaşıldığı ve Sofistlerin ortaya koyduğu sorunları nasıl aştığı aşağıda anlatılmaktadır.

7.1. Platon

Felsefenin kuruluşunun ikinci aşamasını gerçekleştirenlerden biri olan Platon, Peloponnesos Savaşı başladıktan dört yıl sonra MÖ. 427 yılında doğmuştur. Çocukluk ve gençlik yılları savaş döneminde geçmiştir. Hem anne hem de baba tarafından Atina'nın önde gelen soylu alilerinden birine mensup olduğundan, Atina'daki sorunları yakından tanıyıp yaşamıştır. Hocası Sokrates MÖ.399'da idam edildiğinde Platon yirmi sekiz yaşındadır. Platon, yaşadığı ortamda içkin olan siyasi, dini, iktisadi, fikri, her türden sorunlarla boğuşarak kendini geliştirmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre, hocasının ölümünden sonra 12 yıl, büyük olasılıkla aralarında Mısır'ın da bulunduğu çok yeri gezmiştir. 357'de öldüğünde arkasında çok önemli bir miras bırakmıştır. *Sokrates'in Savunması* da dahil 26 eseri olduğu kabul edilmektedir (Robinson ve Denniston 1989, 1,2). Platon'un doğup büyüdüğü çağ, Yunan dünyasının en bunalımlı dönemlerinden biri olmuştur. Bir yanda toplumda kabul görmüş değerlerin, Sofistlerce tartışılması, diğer yanda siyasî düzen değişiklikleri nedeniyle ortaya çıkan iç

kargaşa vardır. Bunlara ek olarak Peloponnesos savaşının getirdiği yıkım, bütün Yunan dünyası hakkında genel resmin ana fikrini vermektedir. Bu kötü şartların merkez noktası Atina'dır. Bunalım o kadar etkili olmuştur ki Yunan felsefecileri, kaçınılmaz bir bozulma çağında yaşadıklarına inanmışlardır. Kaçınılmazdır, çünkü, bozulmanın evrenin yapısıyla ilgili bir yasa olduğunu kabul etmişlerdir. Böyle bir ortamda yetişen Platon, toplumun çeşitli sorunlarına çözüm aramak göreviyle karşı karşıya kalmıştır.

5.yüzyılın ikinci yarısında Atina'nın geleneksel evren tasavvurunun temelleri kökten sarsılmıştır. Bu sarsıntının iki temel nedeni vardır. İlki, siyasal sorunlardır. İkincisiyse, felsefe akımlarının, geleneksel değerleri etkisizleştirmek için ellerinden geleni yapmalarıdır (Guthrie 1988, 104). Platon, özellikle ikincisinin yarattığı sorunları tedavi etmeyi amaçlamıştır. Sokrates'in, ölümü beklerken öne sürdüğü şu soru Platon'un kaygılarını en açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *Yargı kararlarının hiçbir gücü olmaz, onlar bireyler tarafından geçersiz kılınır ve içi boş sözler haline getirilirse, bir devlet varolmaya devam edebilir ve yıkılmaktan kurtulabilir mi* ? (Guthrie 1988, 108-109). Bu sorunun önüne geçmek için Sokrates, iki önemli soru ortaya koymuştur: 1- Bireysel eylemlerde görülen doğruluk, erdem ve adaletin ötesinde, kendi başına birer değer olarak varolan unsurların kabulü. Bireysel eylemlerin dışındaki unsurlardan oluşan bu tümel gerçeklik nasıl bilinecektir? 2- İnsanın kendini sorgulayarak ruhuna dikkat etmesi gerekliliğidir (Guthrie 1988, 109-110). Platon, Herakleitos'un doğadaki her şeyin değiştiği düşüncesini, Parmenides'in Varlığın bir olduğu görüşünü, Pythagorasçılar'ın ruh öğretisini ve Sokrates'in ahlak ile idealara giden yolu açan tanımlama tarzını benimseyerek, kendi görüşlerini oluşturmuştur. Platon, ahlak ölçülerinin varlığına olduğu kadar bilimsel bilginin varlığına da güçlü bir şekilde inanmıştır. Bilginin nesnelerini, başka deyişle, tanımlanacak şeylerin varolduklarını, ancak bunların algılar dünyasında herhangi bir şeyle özdeşleştirilmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Bunlar, varoluşları zaman ve mekanın dışında, farklı bir dünyada olan idealardı (Guthrie 1988, 112).

Platon, hazır bulduğu dev gibi sorunlarla ilgili malzemeyi, bitmek tükenmek bilmeyen azmiyle, çok çeşitli tarzlarda defalarca yoğurmuş, felsefe sistemi yapacak kıvama ulaştırmıştır. Varlık, bilgi, Tanrı, ahlak, devlet, siyaset, tarih,

estetik, matematik, zanaatlar, müzik, spor gibi çok çeşitli konularda düşünce üreten Platon, felsefenin konularını, yöntemini ve nasıl yapılması gerektiğine ilişkin açıklama gücü çok yüksek bir model ortaya koymuştur. Sofistlerle birlikte felsefe yapmanın ne demek olduğunu sergileyen Platon felsefenin nasıl bir amacının olduğunu da sergilemiştir. Bu bölümde, öncelikle, Platon'un yöntem anlayışı üzerinde durulmaktadır.

Platon, sofistlerin yerle bir ettikleri evren tasavvurunu yeniden kurmak çabasındadır. Sofistik argümanları etkisizleştirerek, geleneksel değerleri yeniden tanımlayarak, evren tasavvurunu sistematik bütünlük şeklinde oluşturmaya çalışmıştır. Söz konusu uğraşısında, felsefenin temel özelliklerinden hareket ederek toplumsal sorunları analiz etmiştir. Sorunları tartışma şekli, bir düşünce şekli olarak felsefenin serpilip gelişmesine neden olmuştur. Platon, felsefeyi bilgelik çerçevesinde yapmıştır. Bilgelik temelli felsefe, ahlaki ve dini değerleri merkezde tutarak, sorunları yöntem açısından sorgulamaktır. Nihai amaç, doğruluklarından şüphe edilmeyen değerler hakkında ileri sürülen görüşleri etkisizleştirmek ve değerleri felsefi olarak temellendirmektir. Bilgelik temelli anlayışın en önde gelen özelliklerinden biri de, bilginin tanrısal kaynakla olan ilişkisidir. Hakikat anlamında bilgi verilmiştir, insanlar, hakikatleri anlayıp, hayatlarını ona göre düzenlemelidirler. Genellikle din temelli değerlerle biçimlendirilen evren tasavvuru, bilgeliğin kabul ettiği bir yapıdır. Platon'un felsefe anlayışı, dolayısıyla felsefenin kuruluşuna katkısı, sürekli üzerinde durduğu, evren, bilgi, devlet, yöntem ve felsefe anlayışları bağlamında aşağıda incelenmektedir.

7.2. Yöntem Anlayışı

Yöntem düşünce üretmek için takip edilen yoldur. Aklın çalışma tarzından üretilmekte ve her araştırma alanı kendi yöntemini özelleştirmektedir. Felsefe de bir araştırma alanı olarak kendi yöntemini geliştirmiştir. Felsefe yöntemi Platon ve Aristoteles'in çalışmalarıyla genel özelliklerine kavuşmuştur.

Platon’un yöntem anlayışı, onun bilim ve zanaat anlayışıyla yakından ilgilidir. Her zanaat ve bilimin de bir yönteme sahip olduğunu çeşitli kitaplarında ortaya koymuştur (Robinson 1953, 62). Platon, düşüncelerini tartışmalarla açıkladığı gibi, yönteme ilişkin görüşleri de tartışmalarından çıkmaktadır. Tartışma konularında, rakiplerinin görüşlerini çürüterek kendi görüşlerini kanıtlama çabasındadır. Bu tutumu ağırlıklı olarak eleştiriyi öne çıkarmaktadır. Eleştiriler, ileri sürülen görüşlerdeki tutarsızlıkların tespiti esastır. Platon, Sofistlerin düşünce dünyasında yarattıkları karmaşaya son verip, sağlam bir değerler ve bilgi sistemi kurmak için üç yol izlemiştir. Bunlar, hatırlama, diyalektik ve bölmedir. Bu üç başlık altında geliştirilen yöntemler, onun düşünce dünyasının temellerini oluşturlar.

Felsefe konularının merkezinde insan vardır. Söz konusu sorunlar, insan üzerinden hareketle, açıklanırlar. Platon, insan hakkındaki bilgilerimizin tartışmalı olduğunu kabul etmektedir. *Kritias* (107 a-e) diyalogunda, insan hakkında konuşmanın, diğer konularda konuşmaktan güç olduğunu belirtmiştir. Buna neden olarak da, insanların diğer konularda az bilgileri olduğundan, ileri sürülen düşünceleri olduğu gibi kabul etmeleri gösterilmiştir. Konu insan olunca, işler değişmektedir. Çünkü herkes, insan konusunda ve kendisi hakkında birçok şey bilmektedir. Bilen kişiye, başka birinin, kendi bilgilerini kabul ettirmesi güçtür. İnsan hakkında konuşmanın güçlüğünün bir nedeni de, bu konuda genellikle kabul edilmiş ilkelerin olmayışıdır. *Birinci Alkibiades'* te (111e -112 a), insanların ve şeylerin doğruluğu yahut yanlışlığı hakkında toplumların anlaşıp anlaşamayacakları sorulmuştur. En çok bu konularda insanların birbirinden ayrı düşünüp davrandıkları, cevap olarak verilmiştir. İnsan hakkındaki bilgilerin derlenip toparlanmasını sağlayarak bir bilim haline getirecek yöntemin olmayışı da bu güçlüğü artırmaktadır. Platon, daha ilk diyaloglarında *(Birinci Alkibiades*), sorunun farkına varmış, .son diyaloglarından olan *Kritias* 'da da sorunun çözülmediğini ortaya koymuştur.

Yöntemin önemli sorunlarından biri de, bilgilerin öğretilmesidir. Çocukların nasıl eğitilmeleri gerektiği, onun önemli uğraşılarından biri olmuştur. Ayrıca, Sofistlerin öğretim yöntemini bu bağlamda eleştirmiştir. Platon’a göre Sofistler,

bütün bu öğrendiklerine de bilim adı verip kitabını yazıyor, başlıyor bu kitaptan ders vermeye. *Verdiği öğütler, anlattığı istekler güzel mi, çirkin mi, iyi mi, kötü mü, haklı mı haksız mı, olup olmadığına bakmıyor.* Daha doğrusu bu yargıları koca hayvanın keyfine göre veriyorlar. Hayvanın hoşuna giden şeylere iyi, hayvanı huylandıran şeylere kötü diyor. Neden öyledir, neden öyle değildir, düşünmüyor. İyiyi, güzeli tabiat zorunluluklarıyla karıştırıyorlar (*Devlet* 1975, 493 ac). Sofistlere yöneltilen bu eleştirilerde de, hakikati gösteren yöntemin eksikliği vurgulanmaktadır.

Yöntemin önündeki tek sorun insan değildir. Herhangi bir alana ilişkin bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği yöntem üzerinden sağlandığı gibi, düşüncelerdeki yanlış ve hataların tespiti de yöntemle gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla Felsefenin diğer konularını da temellendirmek için de yöntemin güçlü olması gerekmektedir. Aşağıda Platon'un yöntem ne anladığı ve felsefe sorunlarıyla yöntem arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu ele alınmaktadır.

Platon, bilgelik yanı ağır basan bir düşünür olarak, tanrısal kökenden gelen bilgiyi düşünce sisteminin temeli yapmıştır. Bu bilgi anlayışında, hakikatin öğrenilmesi ruh aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu sürecin işleyişi, hatırlama (anamnesis) yöntemiyle gerçekleşmektedir. Ruhtaki hakikatleri, sanılardan ayırmak için ise, diyalektik kullanılmaktadır.

7.2.1. Hatırlama (Anamnesis)

Bilgi anlayışı başta olmak üzere, tartıştığı konulara bakıldığında, Platon'un, düşüncelerini, zorunlu, genel geçer ilklere dayandırmak çabasında olduğu görülmektedir. Tartıştığı her konuyu, kavramsal çerçevede incelediğinden, kavramların yapası onu idealar dünyasına götürmüştür. İdeaların sahip oldukları özellikler, insanlar dünyasındaki sorunların teorik çözümünün temelini oluşturmaktadır. Yeryüzünde mükemmel bir toplum kurmak için, hakikat temelli bilgilere sahip olmak gerekir. Hakikat temelli bilgilerin kaynağı da idealar dünyası olduğundan, orayla ilişkiyi yürüttüğüne inanılan ruh, merkezi bir

konuma gelmektedir. Bazı ruhların ölüm sonrasında görme imkanına kavuştuğu idealar dünyasını yeniden doğduklarında hatırlamaları, hakikatin kaynağı olarak öne çıkarılmıştır.

Platon, felsefe yöntemi olarak hatırlamayı geliştirirken, Yunanlıların geçmiş hakkındaki görüşlerini kullanmıştır. Öncelikle, inanç sistemlerinde bulunan evrene ait hakikatin Musa'ler aracılığıyla tanrılardan öğrenme imkanıdır. Başka bir deyişle Musa'ler evrensel hakikatleri insanlara anlatabilmektedirler. İkinci olarak, tekrar doğan ve ölümsüz olan ruhun, öte dünyada gördükleri hakikatleri, bu dünyada hatırlamasıdır. Platon'un ağırlıkla üzerinde durduğu bu ikinci özelliktir.

Yunan evren tasavvurunda hafızayı, Kronos ile Okeanos'un kızkardeşi olan tanrıça Mnemosyne temsil etmektedir. Mnemosyne, olmuş olanı, olmakta olanı ve olacak olanı her şeyi bilir (*Theogonia* 1977, 32,38). Yunan inanışına göre, ozan Musa'lerin etkisine girmişse, doğrudan doğruya Mnemosyne'nin bilgisiyle, yani özellikle "kökenler", "başlangıçlar", soy soplarla ilgili bilgiyle beslenir. Musa'ler anlatılarına en baştan, dünyanın oraya çıkışından, tanrıların oluşundan, insanlığın doğuşundan başlayarak anlatırlar. Bu yolla ortaya çıkarılan geçmiş, şimdinin geçmişinden de öte bir şeydir. Onun kaynağıdır. Bu kaynağa kadar uzanmakla, anımsama olayları zamansal bir çerçeve içine yerleştirmek yerine, varlığın özüne ulaşmaya çalışır. Başlangıçtan geleni, ilk gerçeği (bu gerçek, oluşu bütün içinde anlamayı sağlar, ayrıca kozmos da bu gerçekten kaynaklanır) ortaya çıkarmaya çabalar (Eliade 1993, 115-116). Musaların bilgisine güvenin iki önemli nedeni, her yerde bulanabilmeleri ve her şeyi görmeleridir (Çakmak 1996, 37). Yunan düşüncesinde bu tasvire uyan iki önemli örnek vardır. Hesiodos, *Theogonia* 'nın başında Musa'lerden, evren ve tanrılar hakkında hakikati kendisine anlatmalarını rica eder. Diğer örnek ise, hakikati kendisine Musa'ların anlattığını bildiren Parmanides'tir.

Yunan düşüncesinde baskın olan anlayış, Sofistler dışında, hakikatin geçmişte olduğudur. Yunalılar için geçmiş, öbür dünyanın (ölüm sonrası hayatın) bir boyutu gibi görünmektedir. Bu nedenle, geçmiş unutulduğu ölçüde, ölüme benzetilir (Eliade 1993, 116). Hayatı sürdürmek için hafızanın canlı tutulması

gerekmektedir. Bu yaklaşım tarzı, mükemmel toplum oluşturma gayretinde olan Platon için de geçerlidir.

Eliade'ye göre, "akılda tutma ve unutmanın", insanın evren tasavvurundaki yeri açısından hayati bir öneme sahiptir. Özellikle yeniden doğumla ilgili inançlarda, insanın kendisi hakkındaki bilgisi ve hakikati keşfetme yeteneği, ruhun geçmişiyle ilgi içine sokulmuştur. Yeniden doğum inancı, hem insana ilişkin görüşleri hem de öte dünyaya ilgili inançları zenginleştirerek değiştirmiştir. Yeniden doğum inancıyla birlikte, en eski geçmişi öğrenmek önemli olmaktan çıkmış, önceki kişisel hayatlar ve varoluşlar dizisini öğrenmek önemsenmiştir. Bu anlayışa bağlı olarak Lethe'nin[1] görevi de tersine dönmüştür: Onun suları artık, dünyadaki yaşamı unutturmak amacıyla bedenden ayrılan ruhu karşılamaz. Tersine, Lethe gökyüzü aleminin anısını, yeniden dirilmek üzere yeryüzüne dönen ruhtan silip atar. Artık unutma, ölümü değil, hayata dönüşü simgeler (Eliade 1993, 116-117). Lethe, yani **unutma** , bu iki hafıza türünde de olumsuz bir rol oynar. Lethe'yi aşan iki öbek insan vardır: 1- Musa'lerden esinlenen ya da geçmişe ilişkin bir kehanette bulunma becerisini gösterip en eski olayları hafızalarında keşfedenler. 2- Pythagoras ve Empedokles gibi kimi kişilerin önceki hayatlarını hatırlama becerisini gösterenler (Eliade 1993, 118). Bu iki tip insanın dışında kimse Lathe'nin belirlenimlerinden kurtulamaz. Platon bu düşüncelerden hareket ederek anamnesisi bir yöntem olarak kullanmıştır.

Platon bilgi öğretisinde, önce anamnesis sonra da **diyalektik** , yöntem olarak kullanılmıştır. Her iki yöntem de çalışmalarında yer almaktadır. Anamnesis (hatırlama), ruhta saklı duran bilgilerin hatırlanması ve hayata geçirilmesidir (*Menon* , 80e-86c; *Devlet* , 510 d; *Phaedon* , 72e-77a). Ölümsüz olan insan ruhunun önceki hayatlarında hem bu dünyadaki hem de öte dünyadaki gördüklerini hatırlaması, Platon için güvenilir bilginin kaynağıdır (Guthrie 1975/ IV, 249). Hatırlama, şeylere bakılarak ruhtaki asıllarına ulaşma çabası şeklinde tarif olunmuştur.

Platon, hatırlama yöntemiyle, hakikat türünden bilgilere ulaştığını düşünmüştür. Hatırlamayla elde edilen en önemli bilgi öbeği idealardır. Diğer bilgi türlerinin ilkeler bağlamında temellendirilmesi de idealar üzerinden yapılmıştır. Hakikat

türünden bilgilerin, ahlaklılığın özellikleri ve devletin olması gereken özelliklerine ilişkin bilgilerin kaynağı, ruhun öte dünyada gördükleridir. Ölüm sonrasında ruh, her şeyin hakikate uygun gerçekleşen öte dünyadaki gerçekleri görerek öğrenmektedir. Yeniden doğarken Lethe'nin suyundan içtiklerinden öğrendiklerini unutmaktadırlar. Doğduktan sonra, bu dünyadaki kopyalar, zihnin eğitimi, öte dünyada gördüklerine hatırlamasının yolunu açmaktadır. Böylelikle, kişi hakikate yaklaşmakta ya da hakikati yeniden keşfetmektedir.

Platon, ruhun gördüklerini hatırlaması yanında, hatırlamanın bir başka yönünü de kullanmıştır. Evrenin ve insanın kökenine ilişkin bilgiler de efsaneler üzerinden hatırlamalarla gerçekleşmiştir. Evrenin yapılışını ile insanın dünyada nasıl oluştuğu ve varoluşunu sürdürmek için ilk kazandığı niteliklerin verilişini efsane temelinden anlatılmıştır. Efsanelerle anlattıkları, köken sorunları olduklarından, haklarında tarihsel bilgi yoktur. Ayrıca, köken sorunları doğrudan inançla ilişkili olduklarından, tanrılarla bağlantılıdırlar. Köken sorunlarında hatırlama, toplumsal hafızada içkin olan hakikate ulaşmanın yoludur. Platon, ister ruh üzerinden olsun isterse toplumsal hafıza üzerinden olsun, hatırlamayı yöntem olarak tanımlamış ve kullanmıştır. Hakikatin kökende olduğu ve insanlara verildiğini kabul eden bilgelikte, en uygun açıklama tarzı hatırlamadır. Uğraştığı diğer konular da göz önüne alınarak hatırlama yöntemine bakıldığında, Platon'un bilgeliğin en önemli filozofu olduğu, kolaylıkla görülmektedir.

7.2.2. Diyalektik

Platon'un kullandığı diğer yöntem diyalektiktir. *Phaidros*'da, bir konunun incelenmesinin iki yoldan yapılacağını bildirmiştir. İlki, incelenmesi istenen konuyu tanımlama ve aydınlatabilmek amacıyla, konuyla ilgili dağınık kavramları bir düşünce etrafında toplamaktır. İkincisi, düşünceleri etrafında toplayan fikrin analizi, ayrılması uygun yerlerinden bölünerek incelenmesi gerekmektedir (*Phaidros*, 265 d). Konuşabilmek ve düşünebilmek için tanımlama ile bölümlemenin yapılmasına, *diyalektik* adını vermiştir (*Phaidros*, 265 d -266 d). Diyalektiğin öne çıkarılan özellikleri, ileri sürülen düşüncelerin yapısında ve denetlenmesinde de kullanılmaktadır.

Platon için diyalektik, şeylerin aslını bilme anlamında da bir bilim teorisidir. Hakikati araştırma yöntemi olan diyalektiğe büyük önem verişinin nedenlerini *Devlet* 'te açıklamıştır. "Hangi konuda olursa olsun, her şeyin özünü yöntemle kavramayı deneyen bir başka bilim yoktur. Genel olarak zanaatlar, insanların inanışları ve zevkleri üzerinde durmazlar. Yalnız, tabîî ve yapma nesneleri üretme, çoğaltma ve kullanmayla yetinirler. Geometri ve benzeri bilimlerse, gerçek varlığın bir yanını yakalar ve bilebilirler" (*Devlet* **,** 533 b). Bilimler, varlığın tümünü kuşatamadıklarından, varsayımlar geliştirmişlerdir. Varsayımlar, varlıktaki ilkelere ulaşamadıklarından asıl gerçekliği de ortaya koyamamışlardır. Yalnızca Diyalektik yöntemi, varsayımları birer birer atarak **ilkenin kendisine** yükselebilir (*Devlet* , 533 c-d). Platon'a göre, diyalektiği felsefeden ayırmanın imkanı yoktur. Çünkü felsefenin en temel kaygısı olan özlere ulaşmak ancak diyalektikle mümkün olmaktadır (*Devlet* , 532a; Robinson 1953, 71).

Platon *Devlet* 'te, gözlem tabanından kalkarak en üst Biçim'e, iyi ideasına, ulaşma çabasını diyalektik yolla anlatmıştır. *Mağara* örneğindeki insanın iyi'ye ulaşma şeklini şöyle özetlemiştir. "Zincirlerinden kurtulmuş, gölgelerden kuklalara ve ışığa dönüyor; sonra dışarı, gün ışığına çıkıyor. Orada henüz canlıları, bitkileri değil, onların sudaki yansılarını, gerçek varlıkların gölgelerini görmektedir. Daha önce gördükleriyse, güneşin benzeri olan ışığın yarattığı gölgelerdi. Bizim gözden geçirdiğimiz bilimlerin varacağı sonuç da budur. Bahsi geçen bilimler içimizin en üstün yanını, bütün varlıkların en üstün yanlarını seyre götürür" (*Devlet* **,** 532 c). Platon bu sürece diyalektik yürüyüş adını vermiştir (*Devlet* 1975, 532b). Ona göre, diyalektikle, duyuların hiç birine başvurmadan, yalnız **aklı kullanarak, her şeyin özüne varılır. İyinin özüne varmadıkça durulmadığından, görülen dünyanın da kavranan dünyanın da sonuna ulaşılır** (*Devlet* 1975, 532 a). Diyalektikle ilgili düşünceleri, bu yönteme verdiği değeri göstermektedir. Hakikatler dünyasının en üstüne yer alan iyiye ulaşmak, evrensel hakikati kavramaktır. Evrensel hakikati kavramak için diyalektikten başka bir yolun olmadığı izlenimi vermektedir.

Diyalektiğin kullanılma alanı çok geniş olması nedeniyle, gençlerin eğitiminde önemli bir yer tutmuştur. Ancak Platon herkese Diyalektik öğretilmemesi

gerektiği düşüncesindedir. Yirmi yaşına gelmiş kişiler arasından en iyi gelişmiş olanları, zihin güçleri imtihan edilerek yeni bir seçime tabiî tutulurlar. Başarılı olanlara Diyalektik öğretilir. Seçilenlerde aranılan özellikler, diyalektiğin uygulama alanlarına göre belirlenir. Uygulama alanları, bilimler, savaş ve kanunların gerektirdiği bütün işlerdir (*Devlet*, 537 a - d). Diyalektiğin uygulama alanı içine ahlâk ile tarih sorunları da girmektedir. Platon'a göre, genç yaştakilere Diyalektik öğretilirse, toplumun çeşitli değerlerini tartışır ve onları yıpratırlar. Yıprattıkları değerlere kendileri de inanamayarak inançsız kişiler haline gelirler. Bundan kurtulmak amacıyla belli bir olgunluk aşamasında Diyalektik öğretilmelidir (*Devlet*, 538 a- 539 e). Böylelikle, diyalektik, belli bir öğrenim aşamasından itibaren sorumlulukları yerine getirebilme becerisine bağlı olarak, aşamalı bir şekilde öğretilmesi gerekmektedir.

Sofist diyalogunda, diyalektik, sınıflama yöntemi olarak tanımlanmıştır. Platon sınıflama yöntemini iki ayrı nesne alanı için kullanmıştır: “1- Genel bir tabloda bütün türleri bir cinsin altına koymak için, 2- Sadece tek tek türleri tanımlamak için. Platon bazen birini, bazen diğerini kullanır” (Cornford 1979, 171). “Bu bilim (diyalektik) felsefi konuşmalarda yer alan türler ve formlara göre varlığın yapısını doğru olarak bölümleyen, dolayısıyla filozofa yardımcı olan bir bilim olarak tanımlanıyor” (Cornford 1979, 262). Diyalektik, bağımsız şeylerdeki farklılık ile bir cins içinde bulunan aynı ve benzer olanları keşfeder. Sınıflama süreci, varlığın unsurlarını yahut ilkelerini bulmayı mümkün kılmaktadır. Gerçekte aynı sınıfa ait olup farklı görünen şeylerin özce de aynı olduklarını gösterir (Lutoslawski 1905, 449). *Sofist* 'te kabul edildiği gibi, felsefenin ana görevleri analitiktir. Bu özelliği onu bölümleme yöntemi kullanarak biçimlerin bütün bağlantılarının haritasını çıkarmada yardımcı olur (Cornford 1979, 183). Platon, diyalektiğin yöntemle ilişkisini, *Sofist'* de şöyle belirtmiştir: "Türleri doğru biçimde ayırmayı, hem bir ve aynı türlere aynı anlamı vermeyi hem de ayrı türlere aynı anlamı vermemeyi, Diyalektik biliminin ödevleri olarak açıklamayacak mıyız?" (*Sofist*, 253 d). Platon'a göre, Diyalektik uzmanı olan kişi, bir biçimi diğeriyle karıştırmayacak, cinslerin nasıl bölüneceğine ilişkin bilgisiyle felsefî tartışmanın gidişine yol gösterecek ve onu denetleyecektir. O gerçekliği oluşturan biçimlerin sıradüzenini açık ve seçik olarak anlayacaktır.

Platon ilk diyalogların iki temel yöntem uygulamıştır “1- Katartik (arındırıcı, söktürücü) 2- İddiaların eleştirilmesi ve buna bağlı olarak yeni düşünceler ortaya koymak” (Cornford 1979, 184). Sokratik döneme zıt bir şekilde yeni bir yöntem geliştirmektedir. “ **Toplama ve bölme** yöntemi geliştirilen yeni yöntemdir. Öncelikle toplama bölünebilen cinsler üzerine kurulmuştur. Bölme ise yukardan aşağıya cinsten tanımlanabilen bir türe kadar iner” (Cornford 1979, 184). Sokratik anlayışta, form, yukarıya doğru olan bir seride bir amaç ya da daha üst bir amaca varmada araçtır. Bunun tersine “Toplama ve bölmede amaç ise aşağıya doğru olan sürecin sonuna varmaktır. Sürecin sonunda varılan bölünemeyen tür ya özel nitelikleriyle ya da cinsin özellikleriyle tanımlanır” (Cornford 1979, 185). Sınıflama diyebileceğimiz yeni yöntem toplama ve bölme, sofist diyalogunda açıkça uygulanmaktadır. Platon, toplama ve bölme yönteminin tüm formları içinde toplandığını belirtir ve bu yöntem bir olanın çok sayıda tanımı yapılabileceğini ortaya koyarak Parmanides’in varlık tanımını eleştirmektedir.

Cornford, **diyalektik** ile Aristoteles mantığı arasında bir karşılaştırma yaparak aralarındaki farkı ortaya koymuştur. “Platon semboller kullanmıyor ve önermeler kurmuyor. Platon’un kabul ettiği faktörler şunlar: 1-Formların ve türlerin değişmez yapısı. Bu yapılar varlıkta ve doğruluk sisteminde kesin olarak ya birleşirler ya ayrılırlar. Form ve türlerin anlamları genel isimlere geleneksel olarak bağlanırlar.2-Bu objeler hakkında düşüncelerimiz onlarla ilgili malumatımız, çıkarlarımız zihinsel varoluşlardır. Dolayısıyla bu çıkarıma dayalı yargılarımızda zihinsel varoluşlardır. 3- İfadeler, düşüncelerin ve yargıların sesli ifadesi fiillerin ve isimlerin dile getirilmesinden oluşurlar. Genel isimler ve fiillerin anlamları farklıdır. İfadeler önerme formunda değillerdir, ama onları temellendirdiğimiz sürece vardırlar; ve gerçek anlamlıdırlar. Diyalektik bilimi, ne biçimsel sembolik kalıpları bizim ifadelerimize uydurmak ne de ifadeleri kendine uydurmak için çalışır. Bizim üzerinde düşündüğümüz objeleri düşüncelerimizden ve çıkarım yöntemimizden ayırmayı yapar. **Diyalektik, mantık değildir** ” (Cornford 1979, 265) .

Cornford’un belirttiğine göre diyalektik, “formların gerçek dünyasının yapısını çalışma konusu yapar. Toplama ve Bölme tekniği ile yapı üzerinde eylemde

bulunur” (Cornford 1979, 265). Diyalektik formal mantık değildir; ama varlık yapısını inceleyen ontolojidir. Çünkü formlar gerçektirler. Formların yapısı cinslerin ve türlerin bir hiyerarşisi gibi düşünülür ve bu yapıya bölme ve toplama yöntemi uygulanır. Platon diyalektiği, Aristoteles’in mantığı gibi önerme formlarıyla ilgilenmez, diyalektik varlıklar üzerinde çalışır. Ayrıca Platon’un realite anlayışı Aristoteles’inkinden oldukça farklıdır. “Diyalektiğin amacı, bir sınıfa dahil olan her bir şey hakkında önerme kurmak değil, bölünemeyen türlerin veya bir formu cins farklılıkları ile tanımlamaktır” (Cornford 1979, 269).

Dimitriu, Platon'un Diyalektik bölümlemesinde, alçalan ve yükselen olmak üzere, iki yönün olduğunu göstermiştir. Bu iki yön, en yüksek idea ile bölünemeyen en alt tür arasında gerçekleşmektedir. Platon'a göre, idealar dünyasına zihinle varabilmek için hem ideaların açık bir şekilde tanımlanması hem de idealar arası ilişkileri açık bir şekilde bilmek gerekmektedir. Bu nedenle Diyalektik iki yönlü olarak ele alınır. Yükseliş: Genel ideaların incelenmesine götürür. İniş: Bölümleme yöntemiyle idealar arasındaki ayrımı görmemizde bize yardımcı olur. inişte cinste bulunan türlerin analizi yapılır, onun doğal içerikleri daha geniş bir topluluğa katmaksızın mantık birliği içinde gösterilmesi amaçlanır. Yâni, Yükselişteki diyalektik, bireysel olaylardaki geneli keşfet-mektir. İnişteyse, bölümlemeyi analiz edilerek, türlerin analizi yapılır (Dimitriu 1977/ I, 114). Yukardan aşağıya yapılan sınıflamada en yüksek noktada 'varlık', 'birlik', 'iyi' formları yer alırlar. Hiyerarşide en altta yer alan Biçimler, bölünemeyen olanlardır. Aşağıdaki biçime ulaştıktan sonra, bölme yöntemi daha fazla ilerleyemez. Örneğin, insan biçimine ulaşıldıktan sonra, insan türü içinde bir başka tür olamayacağından, bir başkası söz konusu edilemez. En üstte yer alan karmaşık biçimler şu özellikleri gösterirler: 1- Tümel biçim, parçaları olan özel biçimlerin bir bütünü olmalı. 2- En yüksek biçim, bölme tablosunda, içerik açısından en zengin olmalıdır (Cornford 1979, 272). Diyalektiğin özelliklerinin felsefe sorunlarıyla örtüşmesi, Platon’un felsefe anlayışını da ortaya koymaktadır.

Platon, yöntem sorunuyla yakından ilgilenmesinin önemli nedeni, düşünce dünyasında yaşanılan karmaşanın önüne geçmektir. Ayrıca, Sofistlerin yaptığı eleştirilere geleneksel düşünce tarzıyla cevap verilememiştir. Platon, bir yandan Sofistlerin ileri sürdükleri düşünceleri, yöntem açısından yanlışlıklarına dikkati

çekerek etkisizleştirmek, diğer yandan, kendi düşüncelerinin güçlü olduklarını da yöntemle göstermek durumundadır. Bu kaygılar çerçevesinde, düşünce yöntemlerini sürekli tartışarak kendi yöntemlerini geliştirmiştir. Hatırlama yöntemi, düşüncelerini kökene bağlı olarak açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Basit gözükmekle birlikte, açıklama gücü yüksektir. Diyalektik, hem Sofistlerin düşüncelerini etkisizleştirmek, hem de kendi düşüncelerini sağlam bir şekilde kurmak için başvurulan yöntemdir. Bütün çalışmalarında belirgin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Platon, bir yandan düşüncelerini geliştirmek ve sağlam bir şekilde temellendirmek için, diğer yandan da Sofistlerin ileri sürdükleri argümanlarla başa çıkmak için, yöntemle çok uğraşmıştır. Sofistlerin yarattıkları sorunları çözmek için, yine büyük ölçüde sofistler tarafından üretilen malzemeyle, yöntemin sistemleştirilmesinde çok büyük rol oynamıştır. Sofistlerin ve Platon'un çalışmaları, yöntemin felsefenin omurgası olması sürecinde, en önemli aşamalardan birini gerçekleştirdiklerini teslim etmek gerekir.

Uygulama Soruları

1. Bilginin güvenilir olması hangi yolla sağlanmaktadır?

2. Bilgi farklarının başlıca nedenleri nelerdir?

3. Bilgi türleri ile yöntem arasında ne türden bağlantılar vardır?

4. Tarih yöntemi felsefi bir yöntem midir?

Bölüm Özeti

Platon, felsefe sorunlarını ağırlıklı olarak iki yolla ele almıştır. Bunlardan ilki, hatırlama olarak bilinen yöntemdir. Bu anlayışta, hakikat türünden bilgilerin ruhta içkin oldukları ve ruha yönelik uygun araştırmalarla, hakikat türünden bilgiye ulaşılmaktadır. İkinci yol, diyalektik olarak tanımladığı, tümüyle aklın bir ürünü olarak hakikate varma yöntemidir. Diyalektik içinde şüphe ve eleştiri yoğun olarak kullanılmakta ve yöntemin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Rakiplerinin görüşlerini çürüterek genel geçer ilkelere varmak, diyalektikle mümkün olmaktadır. Platon'un tartışmalarda sıklıkla kullandığı yöntem, diyalektiktir.

8. PLATON'UN EVREN ALAYIŞI

Giriş

Platon'un Evren Anlayışı başlıklı bu derste, Platon'a göre evrenin nasıl kurulduğu, evrenin kaç katmanının olduğu, değişmelerin nedenlerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Evren anlayışı, evren tasavvurunun temel sorunlarının felsefi bağlamda temellendirilmesidir. Amaç, evrenin yapısını ortaya koyarak hakikatin nasıl olduğunu keşfetmektir. Evrenin temelini oluşturan ilkeler ve Tanrı'nın evreni yapış tarzı hakikati vermektedir.

8.1. İdealar Öğretisi

Platon, Atina'da yaşanan çöküşü engellemek ve düşünce bunalımını ortadan kaldırmak için sağlam bir temel aramıştır. Evren tasavvurundaki bunalımları çözmek için kullanılabilecek en önemli temel, varlığın yapısını yeniden tanımlamaktır. Yeniden tanımlanan varlık, mükemmel, değişmeyen ve ebedilik özelliklerine sahip olmak durumundadır. Çünkü kültürel dünyada iyi bir sistem kurabilmek için varlık dünyasının mükemmelliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Platon'a göre, toplumdaki bozulmanın başlıca nedenlerinden biri, efsane temelli evren tasavvurunun temel belirleyicileri olan tanrıların, birbirleriyle çekişmeleri, kıskançlıkları, savaşlarıdır. Evrenin belirleyicisi olan tanrılar insanlar gibi davrandıkları sürece, insanlar için iyi bir model olamazlar ve bu nedenle kültürel dünyada sürekli bir bunalım yaşanır. Evrenin yapısı mükemmellikle tanımlanırsa ve onun mükemmel bir model olduğu gösterilirse, evren modeline uygun bir yapıyı kültürel dünyada da kurmak mümkün hale gelir. Bu kaygılarla yola çıkan Platon, idealar dünyasını mükemmel model örneği olarak ortaya koymuştur.

İdealar, tanrıların dünya üzerindeki etkisine benzer bir etkiye sahiptirler. Evrende varolan her şeyin tanrılarda bağlantılı olduğu gibi, aynı şeyler, ya doğrudan ya da dolaylı olarak idealarla bağlantılıdır. İdeaların salt iyi ve mükemmel olmaları, onları zamansız dolaysıyla da değişme ve bozulmalardan uzak oldukları anlamına gelmektedir. Evren tasavvurunun temel sorunu olan insanla idealar arasındaki ilişki nasıl kurulmaktadır ve insanların oluşturduğu kurumların yeniden yapılanmasına nasıl katkı sağlayacaklardır? İdealar dünyası ile insanlar arasındaki bağlantıyı ruh sağlamaktadır. Platon, idealar dünyasıyla kültürel dünya arasındaki ilişkiyi ruh kavramı çerçevesinde *Phaidros* kitabında açıklamıştır.

Platon *Phaidros* , kitabında, idealar dünyasını şöyle tasvir etmiştir: Renksiz, şekilsiz, dokunmak istendiğinde varlığı ile yokluğu belirsiz, ancak ruhu idare

eden aklın görebileceği hakikat, asıl bilginin yurdu olan yer (*Phaidros* , 247). Görülemeyen, dokunulamayan ancak akılla fark edilebilen (Guthrie 1975, IV. 403) renksiz, şekilsiz yapı, mükemmel model olarak ortaya çıkmaktadır.

Platon *Phaidros* kitabında, Zeus'un öncülüğünde ruhların gökte dolaştıklarını tasvir eder. Göğün en üst katına geldiklerinde Tanrılar ve onlara en yakın olan ruhlar gök kubbenin üstüne çıkarak, hakikatler dünyasını (idealar dünyası) seyrederler. Ancak yapılarında bozukluk olan, iyi terbiye almamış diğer ruhlar bunu gerçekleştiremezler. Yapılarındaki olumlu özellikler kubbenin üstüne çıkmak isterken, olumsuz özellikler yere inmeye çalışır. Bu çekişmelerden ve kalabalıktan çok büyük kargaşa ortaya çıkar ve tanrıları takip eden ruhların çok büyük bir bölümü, Gök kubbenin üstüne çıkamadıklarından hakikatler dünyasını göremezler. Bazı ruhlar da sadece başlarını çıkarıp hakikatler dünyasına bir bakar sonra göğün içine düşerken bazı ruhlar da başlarını bir çıkarıp bir aşağı düşerken hakikatlere göz atmış olurlar (*Phaidros* , 247a –248b). Gök kubbesinin ötesini görenler hakikatle beslenirken göremeyenler sanılarla beslenirler. Bu tasviriyle Platon, göğün ötesinde bir hakikatler dünyasının olduğunu ve tanrılar buradan beslenerek olumlu özelliklere sahip olup ve bu özelliklerini koruduklarını belirtmektedir. Ancak hakikatler dünyasını her ruh görmeyi başaramamaktadır. Çünkü hakikatler dünyasını görmeyi belirleyen, *Adrasteia* yasasıdır.

Adrasteia yasasına göre, gök yüzünde tanrıları takip etmiş ve hakikatlerin bazılarını görmüş ruhlar, iyi olmalarını sürdürüp tanrıları takip edebilirlerse, iyi olma konumlarını korurlar. Eğer ruh, tanrıları takip edemeyip bahtsızlık nedeniyle de sahip olduğu hakikatleri unutup ve kötülüğe eğilim gösterirse, ağırlaşır, kanatlarını kaybeder ve yer yüzüne düşer. Hakikatleri görme ölçüsüne göre ruhların dünyadaki konumları belirlenir. Hakikatlerin çoğunu gören ruhlar, güzelin, Musalar'ın ve aşkın dostu olan filozoflar olarak doğarlar. İkinci sırada yer alanlar, yasalara saygılı, iyi bir savaşçı, usta bir komutan olan kral olarak doğarlar. Üçüncü sıradakiler, devlet adamı, idareci ya da iş adamı olurlar. Dördüncü sıradakiler, yorulmak bilmez bir idmancı ya da hekim olarak doğarlar. Beşinci sıradakiler, kahin ya da mistik bilgileri tanıyanlar, altıncı sıradakiler, şair ya da taklitle uğraşanlar, yedinci sıradakiler, zanaatkar ya da çiftçi, sekizinci sıradakiler, sofistler ve demagoglar, dokuzuncu sıradakiler, tiran olarak doğarlar

(*Phaidros,* 248 c-e; Guthrie 1975, IV. 403-404). Bu kişilerin ruhlarının süreçleri, davranışlarına bağlı olarak iyileşmekte ya da kötüleşmektedir. Ancak hakikatler dünyasını hiç görmeyen ruhlar, insan olamazlar (*Phaidros,* 249c). İnsan olmak için, duyumların çokluğunu, adına **idea** denilen birliğe indirme becerisini göstermek gerekir. Bu beceri, tanrıların peşinden giderek, gök kubbenin ötesinde olan hakikatler alemini görenlerin bedenlenerek insan haline geldiğinde, gördüklerini hatırlamasıyla mümkün olmaktadır (*Phaidros,* 249c). Hatırlama gücü en yüksek olan filozoftur; çünkü o tanrıyı en iyi takip edebilendir.

Platon, ruhların hakikatle ilişkisinin, bu dünyadaki konumlarını da belirlediğini kabul etmektedir. Böylelikle hem genel olarak insanın hem de bireyin konumu, ruhun evrenle ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Devlet 'teki mağara benzetmesi, idealar dünyası ile bu dünya arasındaki zıtlığı göstermesi açısından önemlidir. Platon, mağara benzetmesinde, çocukluklarından itibaren ayaklarından ve boyunlarından bağlı olarak bir ateşin yanında oturtulan ve nesneleri, nesnelerin kuklalarının duvara yansıyan gölgelerinden tanıyan insanlardan bahseder. Bunlardan birinin zincirlerinden kurtulup mağaranın dışına çıktığında, o ana kadar gerçek olarak kabul ettikleri şeylerin gölgeler olduğunu ve asıl gerçeklikle hiç karşılaşmadıklarını fark eder. Mağaradan çıkarken gördüklerinden gözleri kamaşacağından, daha önce bakmaya alışık olduklarına yönelecektir. Gün ışığına çıktığında, gölge ve yansımalardan başlayarak aşama aşama gözlerini alıştırarak en sonunda güneşe bakabilecek duruma geldiğinde, her şeyin güneş tarafından düzenlendiğini anlayacaktır. (*Devlet* , 514a- 516c). Gerçekliği gördükten sonra, eski haline ve orda edindiklere değeri artık ciddiye almayacaktır. Mağaradan çıkarılan kişi, geri döndürülüp eski yerine yeniden oturtulduğunda ve arkadaşlarına gördüklerini anlattığında, arkadaşları ona inanmayacak ve onunla alay edeceklerdir. Arkadaşlarını zincirlerden kurtarıp dışarı çakmaya çalışmaya kalkışsa, onu öldürürler (*Devlet* , 516d- 517a).

Platon'un mağara benzetmesi, idealar dünyasıyla insanların yaşadığı dünya arasında ne kadar derin uçurumların olduğunu göstermektedir. *İyi ideası*

açısından soruna bakıldığında, insanların yaşadığı dünyayı, yarı karanlık mağara, mağarayı aydınlatan ateş de güneşi, mağaradan çıkışına giden yokuş yol, seyredilen güzellikler ve ruhun idealar dünyasına yükselişini temsil etmektedir (*Devlet* , 517b) Yaşanılan dünya bir mağara olarak yorumlandığında, mağaradan çıkışın biricik yolu, akıl aracılığıyla *iyi* nin kavranmasıdır. Platon'a göre, kavranan dünyanın sınırlarında *iyi* ideası vardır. İnsan onu kolay kolay göremez. Görebilmek için de dünyada iyi ve güzel ne varsa, hepsinin ondan geldiğini anlamış olması gerekir. Görülen dünyada ışığı yaratan ve dağıtan odur ve kavranan dünyada da doğruluk ve kavrayış ondan gelir. İnsan ancak onu gördükten sonra iç ve dış hayatında bilgece davranabilir (*Devlet* , 517bc). Ortaya çıkan model, hakikat temeline oturtulmuştur. Ancak bu model, herkes tarafından kavranılamamaktadır. Çünkü insanların büyük bir çoğunluğu, mağarada zincire vurulmuş insanlar gibi, gölgeleri gerçek sanmaktadırlar. Ancak hakikati bilen filozoflar, hakikati kavrayabilmektedirler. Hakikati kavrayanlar da, insan işlerinden uzaklaşmaktadırlar.

Mağara benzetmesiyle ortaya çıkan durum, insanların hakikatlerden ne kadar uzak olduğunu göstermektir. Mağarada yaşayanlar, hakikati görenlerin davranışlarındaki iyiliğine şaşırır ve düşüncelerinin üstünlüğünü yadırgarlar (*Devlet* , 517d). Platon yadırgamanın nedenini, görme bulanıklığıyla açıklar. Görmedeki bulanıklık, ya aydınlıktan karanlığa geçişte ya da kanarlıktan aydınlığa çıkışta olmak üzere iki nedene bağlıdır. Genellikle insanlar bu iki nedeni birbirinden ayıramazlar. Halbuki aydınlıktan karanlığa gelenlerin gözlerinin bulanması övülmeli ve karanlıktan aydınlığa çıkanların gözlerinin kamaşmasına acınmalıdır. Eğitim yoluyla ruhlarında bulunan iyiye yöneltmek şartıyla, insanları bu acınası durumdan kurtulabilir (*Devlet* , 518 ab). Platon'a göre, değişmelerin belirleyici olduğu ortam, gölgeler dünyası yani kültürel dünya bir mağarayı temsil etmektedir. Mağarada bağlı kalanların sahip oldukları bilgilerden hiç şüphe etmemeleri gibi, kültür dünyasının ilkelerini, kökenini araştırmayanlar ve başka kültürlerle karşılaştırmayanlar da içinde yaşadıkları durumu hakikat olarak kabul ederler. Mağaranın dışına çıkıp, gördükleri hakikati çevresine anlatanların karşılaşacağı duruma iyi bir örnek, Sokrates'in idamıdır.

Platon'un idealar öğretisi, uğraştığı sorunları çözmek için geliştirilen bir modeldir. Platonun uğraştığı sorunlardan biri de, bu modelin içerdiği hakikatleri,

insanların nasıl bilebilecekleri ve nasıl kullanacaklarıdır. Platon bu sorunu çözmek için, Orfeusçu ve Phytagorasçı ruh öğretilerinin, ruhun tekrar doğumu ve yeniden hatırlaması gibi bazı özelliklerini benimsemiştir. Platon'a göre en değerli şey hayat değil, ruhtur; çünkü ruh, ideal, ezeli ve ebedi dünyaya aittir (Eliade 2003/3, 229-230). Platon Orfeusçu ve Phytagorasçı ruh öğretisini doğu kaynaklarıyla birleştirerek, kişisel bir görüş olarak, tutarlı bir şekilde temellendirmiş, Homeros ve Hesiodos'a dayalı mitolojiyi önemsememiştir (Eliade 2003/3, 231). Bu tavrın başlıca nedenlerinden biri de, ruhun ebedi ve efendi oluşuyla bedenin köle olması, Homeros ile Hesiodos'un kitaplarında ve Milet okulu düşünürlerinde yer almamış olmasıdır (Thomson 1988/1, 288). Platon'un insanın ruhunu göksel bir kökenle açıklaması, idealar dünyası ile kültürel dünya arasındaki bağlantıyı temellendirmektedir.

İdea öğretisi, evrenin ve evrendeki her şeyin yapılışına model olmuştur. Modelin temel özeliği, hiç değişmeyen, değişmelerden etkilenmeyen, mükemmel, kendi kendilerine yeterli olmalarıdır. Dünyadaki sorunların kaynağı olan, değişme ve bozulmanın dışında kalan idealar, değişme ve bozulma için çareler aranırken aklıda tutulmuştur. Evrenin kuruluşu, toplumun biçimlendirilişi, devlet adamı tipi, söz konusu model çerçevesinde geliştirilmiştir.

8.2. Evrenin Kuruluşu: Timaios

Platon'un evren hakkındaki düşüncelerinin çıkış aksiyomu, "Bütün şeyler karışık bir haldeyken, akıl gelip onları düzene sokmuştur", şeklindedir. Bu kabul, önemli bir felsefe sorununu ortaya çıkarmaktadır: Varlıkla düşünce ya da doğa ile ruh arasında ne türden bir ilişki vardır? *Timaios* 'ta bu sorunun çözümü aranmıştır (Guthrie 1978, V. 247).

Timaios 'da anlatılan evrenin yaratılışı ve yapısı hakkındaki efsanenin gerçek olduğuna inanılmıştır (*Timaios*, 26 e). Evrenin yaratılışını ve yapısını ele

almalarındaki temel kaygı, ideal insan tipi ve devlet şeklinin temellendirilmesi olarak görülebilir. Diyalogda, Kritias ele alınacak konunun planını söyle açıklamıştır: "İçimizde en iyi astronomi bilen ve dünyanın özüne varmak için en çok uğraşmış olan Timaios ilk olarak söz alacaktır. Evrenin nasıl meydana geldiğinden başlayarak, insanın doğasını da anlatarak konusunu bitirecek. Sonra, onun elinden yarattığı insanları, senin elinden de dikkatle yetiştirdiğin bazı kimseleri alıp onları hikâyeye ve Solon'un yasasına uygun olarak, hâkimler karşısında çıkarır gibi, karşınıza çıkaracağım. Onları, kutsal yazıların geleneğinden kaybolduklarını öğrendiğimiz o eski Atinalıların yerine koyarak, devletimize yurttaş kılacağım; bundan sonra da onlardan gerçek Atinalılar gibi söz edeceğim" (*Timaios* , 27 a b). Çizilen bu resimde, evrenin yapısıyla insanın yapısı ve insanın ortaya koyduğu kültürel dünya arasındaki ilişkinin tartışıldığı görülmektedir.

Timaios ’taki tartışma, hiç doğmadığı halde her zaman varolan nedir? Hep geliştiği halde hiç varolmayan nedir? sorularıyla başlamıştır. Birinci sorunun, cevabı akıl tarafından sezilir. İkincisi soru, doğum ve ölümü içerdiğinden dolayı, algılar tarafından değerlendirilebilir (*Timaios* , 27d-28a). Platon’un kaygısı, evren modelini değişmez olarak tanımlayarak, bu modele göre kurmak istediği toplumsal yapının değişmelerden kaynaklanan sorunların önüne geçmektir. Ona göre değişmez olanı örnek alarak yapılan iş güzel olur, değişen şeyleri örnek alanlar bu sonuca varamazlar (*Timaios* , 28b). Değişmezi model almak, Tanrı için de geçerlidir.

Evrenin nasıl olduğu ve nasıl ortaya çıktığı açıklamak için, evrenin bir başlangıcının olup olmadığı sorulmuştur. Evrenin başlangıcı varsa doğmuştur, başlangıcı yoksa, ebedidir (*Timaios* , 28b). Platon epistemoloji ve epistemoloji üzerine oturttuğu ahlak ile siyaset anlayışının dayandığı ontolojiyi bu sorular çerçevesinde kurmak kaygısındadır. Ontolojinin temel sorunu, varlığın yapısın ve evrenin oluşumu ile dayandığı ilkeleri açıklamaktır. Ayrıca ontolojinin temel sorunları arasına, insanın evrendeki yeri ve insanın oluşturduğu değer dizilerinin dayandığı ilkeler de girmektedir. Dolaysıyla Platon, evrenin nasıl oluştuğunu açıklarken kendi ontolojisini de oluşturmuştur.

Platon’a göre, Tanrı, evreni, bir modele göre *yapmıştır* . Örnek aldığı model, ezeli ebedi, değişmeyen, saflık özelliklerine sahiptir. Bu çıkarımı, evrenin güzelliğine ve yapıcısının iyiliğine dayandırmıştır. Yapıcının iyiliği ve evrenin güzelliği kabul edildiğinde, modelin de yaratılmamış olması gerekir. Çünkü, yaratılmış bir şey model olarak alınmış olursa, evrenin güzelliği ve mükemmelliği ortaya çıkmaz. Evren ne kadar mükemmel olsa da, sonuçta bir modelin kopyasıdır (*Timaios* , 29ab). Yapıcı iyi idi, iyi olanda da hiçbir şeye karşı hırs uyanmaz. Hırs duymadığından, her şeyin elden geldiği kadar kendine benzemesini ister. Yapıcının bu tavrı, evren düzeninin en temel ilkesidir. Tanrı, her şeyin iyi olmasını istediğinden, kuralsız, düzensiz olan ve gözle görülen şeyleri, iyi olmaları için düzene sokmuştur (Timaios, 30a).

Platon’un evreni, canlılık esasına dayanır. Platon’un anlattığına göre, Tanrı, varlıkta **ruh** bulunmayınca aklın da bulunmayacağını anlayarak, aklı ruha, ruhu da bedene koyarak, evreni, akıllı , ruhlu bir varlık olarak gerçekleştirmiştir (*Timaios* , 30a-b). Tanrı, ruhu bedenden önce yaratmış ve bedene üstün kılmıştır. Ruh, emretmek, hükmetmek için, beden de boyun eğmek için yaratılmışlardır (*Timaios* , 34c). Ruh, bölünmez ve her zaman aynı kalan tözle cisimlerde bulunan bölünebilen tözü birleştirerek bir üçüncü töz meydana getirilerek oluşturulmuştur (*Timaios* , 35a).

Platon’a göre, evren tektir ve başka bir evren de doğmayacaktır (*Timaios* , 31b). Ateş, su, hava ve toprak gibi dört öğeden oluşturulan (Timaios, 31b-32d) evren, kendi kendine yeten yani yetkin olan bir düzene sahiptir (*Timaios* , 33d). Tanrı evrene, evrenin yapısına uygun en yetkin hareket olan, dairesel hareketi vermiştir (Timaios, 34a).

Evrenin kuruluşunda, kurucu olan Tanrı, evreni mümkün olduğunca ölümsüz olana benzemesi için gökle birlikte **zaman** ı yaratmıştır. Matematik ilkelere göre sürekli benzer hareketleri yapan, birlik içinde kalarak ebedileşen göğü düzenlemiştir. Gökteki bu düzenliliğin adına, *zaman* demiştir (*Timaios, 1948.* 37 d). Zaman, üç boyutuyla tanımlanmış ve bu boyutlar ebedi ilkeler olarak

kabul edilmişlerdir. Zaman boyutu içinde yer alan unsurlar değişmektedirler. Değişmeyen bir şeyden söz edildiğinde, orada zaman yoktur ve o şey zaman dışı olarak tanımlanır. Geçmiş ile gelecek gibi zaman boyutları ezeli ve **ebedi varlık** için kullanılması yanlışlık göstergesidir. Aynı kalan, değişmeyen şey, zamanla ne ihtiyarlar, ne gençleşir. Ne de, onun için, vardı, şimdi olmaktadır veya gelecekte olacaktır denebilir. Bu türden şeylerin hiçbirisi, ebedi olana ait değildir; bu nitelemeler, oluş halindeki varlıklara aittirler (*Timaios, 1948* , 37 e - 38 b). Tanrı, evren, ruh, gök ve zaman, zaman dışıdır. Platon'un düşünülebilir dünyasının `bölünemez' varlığı, bütünlük içinde hareketsiz bir ortamı gerektirir. Bu anlamda, Parmanides'de olduğu gibi, *Bir Olan* zamansızdır. Çünkü, zaman, özce üç boyuta ayrılır, geçmiş, şimdi, gelecek. Zamanın bu formları, sayılara göre hareket eder ve sayılarca ölçülüp değerlendirilirler. Varlıktaki ölçüm ve değerlendirmeler tekrar eden parçalardan oluşan bir çoklukla yapılır. Bu ölçüm periyotlarına gün, ay, yıl denir. Adı geçen ölçü birimleri olmaksızın zaman dediğimiz şey de olmazdı (*Cornford, 1948* 102).

Platon'a göre, evrendeki bütün canlılar ve tanrısal özellik gösterenler zamana bağlı bir hayat sürerler. Zaman içinde ve bütün zaman süresince hareket ederler. Fakat bu ebedi ve değişmez olan modelin sürecine uymaz (*Cornford, 1948* 102). Evrenin temel unsurları ve gök cisimleri, hareket ederek hem zamanı oluştururlar hem de zaman içinde varlıklarını sürdürürler. Bunların zamanla ilişkileri, yeryüzü cisimlerinin zamanla ilişkileri gibi değildir. Yeryüzü cisimleri zamana bağlı olarak değişip yok olurken, gök cisimlerinde bu türden değişeler söz konusu değildir.

Gök oluşturulmadan önce, günler, geceler, aylar, yıllar yoktu. Bunları göğü kurarken yaratmayı düşündü. Onların hepsi zamanın birer parçasıdır. Geçmiş ile gelecek de zamanın parçalarıdır (*Timaios* , 37e). Evreni kuşatan mihvere bağlı duran **dünyayı** , Tanrı, gece ve gündüzün bekçisi, göğün içinde doğan tanrıların ilki ve en eskisi olarak düzenledi (*Timaios* , 40c). Takvimin temel unsurları olan gece ve gündüz ile mevsimlerin gök cisimleriyle bağlantısına işaret etmiştir. Takvim, doğan, ölen ve değişen varlıkları anlamak için kullanılan unsurlardan biridir. Değişen varlıklar için, vardı, var ve olacak ifadeleri kullanılır, yani onlar için zamanın üç boyutu geçerlidir. Zaman boyutu içinde yer alanlar da bozulmaya, çürümeye, yok olmaya yazgılıdırlar. Oluş, duyum dünyasının

değişken şeylerinin birleştiricisidir. Geçmiş, şimdi ve gelecek oluş halindeki varlıkta zamanın formları olarak ortaya çıkarlar. Bu formlar matematik ilkelere göre hareket ederler ve ebediliği yansıtırlar (*Timaios* , 38ab).

"Sözün kısası, zamanla gök, yok olmaları gerekiyorsa, beraber yaratıldıkları gibi beraber yok olacaklardır. Zaman, mümkün olduğu kadar ölümsüz olana benzemesi için, ölmez tözün örneğine göre kurulmuştur. Çünkü, gök bütün zaman boyunca vardı, vardır ve var olacaktır, örneği ise ebedi olandır. İşte tanrı bu düşünceye dayanarak, zamanı yaratmak isteğiyle güneşi ve ayı oluşturdu. Zaman sayısını ayırt etmek ve korumak için de gezegenler denen öteki beş gök cismini yarattı" (*Timaios,* 37 d- 38 e) ve zaman için gök cisimleri zorunludur (*Timaios* , 38e).

Zaman yaratılmadan önce, evrenin modele göre yapılışı bitirilmişti ama eksikti. Evrenin mükemmelliği zaman ve zamanla birlikte ortaya çıkan dört soyla tamamlanacaktır. (*Timaios* , 39c) Tanrı dört soy yarattı: 1- Tanrıların göksel soyu, 2- havalarda dolaşın kanatlı soy. 3- Suda yaşayanlar. 4- Toprak üstünde yürüyenler (*Timaios* , 40a) Birinci soy, görünüşü mümkün olduğu kadar parlak, güzel olsun diye ateşten yaratılmıştır. Evrene benzeterek bu soya küresel bir şekil verdi. Evrenin hareketini takip edebilmesi için, zeka verdi. Bu soyu gerçek bir kozmosun süsü olarak, kozmosun her yerine yerleştirdi. Bunlara iki hareket verdi: Biri, Tanrı aynı şeyler üzerinde aynı şeyi düşündüğünden, değişmeksizin aynı yerde; öbürü de, aynı kalan ve benzer tözün devrine bağlı olduğu için ileriye doğru olur (*Timaios* , 40 ab). Platon, göksel soy olarak, yaratılmış tanrıları gösterir ve yaratıcı tanrıların yaratılışını bilinemeyeceğini kabul etmiştir. Yaratılmış tanrılar hakkında, Timaios, geleneğe bağlı gözükmekle birlikte, tanrı soyundan geldiklerini söyleyenlere karşı birlikte şüpheci bir tavır sergiler (*Timaios* , 40dc). Platon'a göre, yaratılmış tanrılar, ölümsüz ve parçalanmaz değil, yaratıcı tanrının iradesine bağlıdırlar (*Timaios* , 41 a-d).

Yaratıcı tanrı, göksel soyu yarattıktan sonra, diğer üç soyun yaratılmasını yaratılmış tanrılara bırakmıştır. Nedeni ise, eğer yaratıcı tanrı diğer üç soyu da yaratmış olursa, onlarda ölümsüzlük özelliğine sahip olacaklarıdır. Üç soyun ölümsüz olması durumu, evrenin mükemmelliğine uygun olmadığı gibi, varolan

durumu da açıklamaz (*Timaios* , 41bc). Yaratılmış tanrılar, canlılar üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olmuşlardır. Çünkü, tanrılar, onları bu dünyaya getirmek, yiyecek vermek, üremelerini sağlamak ve öldükleri zaman yanlarına almakla görevlendirilmişlerdir (*Timaios* , 41 c d). Yaratılmış olduklarından dolayı bozulma yasasına uyacak olan bu tanrıların yarattıkları insanlar, üçüncü seviyede bir yaratık olduklarından, daha kolay bozulacakları işin başında belirtilmiştir. İnsandaki bozulmanın nedeni de Büyük Tanrı olmaktan çıkarılmış ve ona sağlam bir yer verilmiştir. Ayrıca, yaratılmış tanrılar görevlerini de mükemmel yapmadıkları hem *Timaios* hem de *Devlet Adamı* diyaloglarında gösterilmiştir.

Platon'a göre, i **nsan ruh** unun yaratılışında değişmeyen saf öz kullanılmadığından, değişmez değildir. Daha yaratılış aşamasında, ebedi olan ruhlarla karşılaştırıldığında, insan ruhu eksiktir. Bütün ruhları yarattıktan sonra onları gök cisimlerinin üstüne oturtarak, evrenin özünü onlara gösterdi ve sonra onları bedenlere yerleştirdi. Haz, acı ve tutkulara sahip oldular. Tutkuları kontrol edenler, doğruluk; onların etkisene girenler de eğrilik içinde yaşayacaklardır. Kendisine bağışlanan zamanı iyi kullanan, bağlı olduğu gök cismine dönecek, orada bahtlı bir ömür sürecektir. Buna aykırı davrananlar, ikinci doğuşlarında kadın olacaklardır. Kötü yaşamaya devam ettikçe, bu dünyaya her gelişinde yaşayış tarzına en çok benzeyen hayvan biçimine gireceklerdir. Tanrı, gelecekte işleyecekleri kötülüklerden kendisini sorumlu tutmasınlar diye, bütün bu yasaları, ruhlara öğretmiştir (*Timaios* , 41e-42e).

Ölümlü varlık olarak insanların, kendi bahtsızlıklarına kendilerinin sebep olmamaları için elden geldiğince bilgeliğe yöneltme işini tanrılara bırakmıştır (*Timaios* , 42 d e). İnsanın eksikliği yaratılışında ortaya çıkmıştır. Her ne kadar tanrıları takip etme ve onlara inanma yeteneği verilmişse de, bu yetersiz kalmıştır. Ancak, eksikliği gidermek için onlara evrenin sırları gösterilmiştir. İnsanlar, yaptıkları hatalardan tanrıları sorumlu tutmamaları için evrenin sırları kendilerine açıklanmıştır. Bu aşamada sorumluluklarını yüklendiklerinden, insan olma özelliğine kavuşmuşlardır

Platon evrenin yaratılışında üç ana unsur kullanmıştır: Yapıcı (Tanrı), model ve malzeme (Guthrie 1978, V. 253). Her üç unsur da ideal özelliklere sahiptir.

Başlıca neden, evrenin ideal olduğunu kanıtlamaktır. Bu kanıtlamanın en iyi yolu, evrenin oluşturulmasında belirleyici olan unsurların mükemmel olduğunun kabulüdür. Tanrı, model ve malzeme (evrenin ham maddesini oluşturan unsurlar) mükemmel olduklarından, mükemmel bir evren ortaya çıkmıştır. Evrenin mükemmelliği, iki nedenden ötürü canlıların yaratılışına tam olarak yansımamıştır. Birincisi, yaratma işlemini Tanrı yapmamış, bu işe yaratılmış tanrıları koşmuştur. İkincisi, tanrısal özü oluşturan unsurun yapılmasında değişmezliği ve mükemmelliği içeren saf cevherin eksikliğidir. Bu anlayışa *Devlet'* deki "Yaratılmış her şey bozulmaya mahkumdur" ilkesi de eklenirse, bozulmanın, daha evrenin oluşma aşamasında programlanmış olduğu ortaya çıkar. Platon'un böyle düşünmesinde yadırganacak bir şey yoktur. İnsan mükemmel olarak yaratılmış olsaydı, bozulmayı açıklamak çok güç olacaktı. Kargaşa ve düzensizlik, mükemmel olarak yaratılmış insanlarca yapılmış olamazdı. Platon, canlıların eksik yaratılmasından Tanrı'yı sorumlu tutmamıştır. Yaratılmış tanrılarca meydana getirilen insan, zaten bozulmayı başından beri içinde taşımıştır. Bunun yanında bozulmadan kurtulmanın veya bozulmaya karşı koymanın yolu da gösterilmiştir. Tanrı'nın verdiği inanma ve öğrenme yeteneği, bozulmaya karşı kullanılan tek dayanak olmuştur. Ancak bilgeliğe yönelme işinde tanrılar da görevlendirilmiştir.

Uygulama Soruları

1. İdealar ne tür sorunları açıklamak için kullanılmaktadırlar?

2. Platon hangi felsefe sorunlarında yoğunlaşmaktadır?

3. Felsefe sorunları arasındaki ilişkileri platon hangi kavramlarla kurmaktadır?

4. Evren sorunu felsefedeki hangi sorunla örtüşmektedir?

Bölüm Özeti

Platon, varlık sorunu çerçevesinde evrenin yapısını, varlık türlerini, evrenin nasıl yönetildiğini incelemiş, idealar öğretisini bir model olarak kullanmıştır. İdealar öğretisi, varlık, bilgi ve ahlak alanlarını tutarlı bir şekilde açıklamak için iyi bir model olmuştur. *Timaios* diyalogunda açıklanan evrenin kuruluşu, çok tanrılı ve efsane temelli Yunan evren tasavvurunda çok önemli düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Önemi, Tanrı Demirguos'un yapıcı Tanrı olarak Yunan düşünce dünyasında yer almasıdır.

9. PLATON'UN DEVLET ANLAYIŞI

Giriş

Platon, başta, devletin kökeni, yapısı ve amacı olmak üzere, devlet felsefesi konusunda bütün sorunları ele almış ve onları felsefi bir temelde tartışmıştır. Ayrıca bir ideal devletin nasıl olması gerektiği konusunda da bir model ortaya çıkarmıştır.

9.1. Doğruluk ya da Adalet Anlayışı

Platon, insanlara mutluluğu sağlayan ahlâkın, devlet aşamasına ulaşmış sosyal ve siyasi teşkilâtlarda ortaya çıktığını öne sürmüştür. Ancak, her devlet düzeni, mutluluk için gerekli şartlara sahip değildir. Bu nedenle, insanların huzurlu yaşayıp, mutlu olabilmeleri için gerekli ortamın nasıl olması gerektiğini araştırmıştır. İlk diyaloglarında görülen mutluluğun ne olduğu sorusu, orta dönem, özellikle de yaşlılık döneminde, mutluluğun elde edileceği şartların neler olabileceği sorusuna dönüşmüştür. Şartların başında düzen ve uyum gelmektedir. Mutlu yahut iyi yaşamak için gerekli olan düzen ve uyum iki kaynakta aranmıştır: 1- İnsan ruhunun bölümleri arasındaki ilişkide, 2- Devlet düzeninde. Ruhun bölümleri arasındaki uyum ile düzen, bireysel mutluluğun kaynağı olarak görülmüştür. Bu alandaki düzen ile uyumun kaybı esnasında ortaya çıkan sorunları siyasi sistemlerin insan tipleriyle örneklendirilmiştir. Devlet içindeki uyum ile düzense, bütün toplumun mutluluğu için gerekli görülmüştür.

Platon *Devlet* kitabında ileri sürdüğü devlet modelini, doğruluk ve adalet sorunundan kalkarak oluşturmuştur. Söz konusu model, bilgi ile ahlâk ilişkisini bilen ve yaşayan filozofların devletin başına gelmesini önermektedir. Filozoflar tarafından yönetilecek devlet, ideal yönetim olarak kabul ettiği Tanrı yönetimine de uygun düşmektedir. Platon'a göre geçmişte Tanrıların yönettiği devletlerde, insanlar altın çağlarını yaşamıştır. Tanrılar yönetimi bırakınca, çöküş başlamış ve devam etmektedir (*Devlet Adamı*, 269d-272b) Çöküşten kurtulmanın yolu, Tanrı'ya en çok yaklaşanlar olan, filozofların yönetimi ele almalarıdır.

Devlet kitabı, doğruluk üzerine başlayan tartışmanın derinleştirip, genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kitabın başlarında, d **oğruluk,** yönetenin işine gelendir; ya da *doğruluk güçlünün işine gelendir* (*Devlet* 1975, 339a), şeklinde tanımlanması, Platon'u yeni bir devlet modeli geliştirmeye götürmüştür. *Doğruluk güçlünün işine gelendir* , anlayışının yaygınlaşarak benimsenmesi, toplumu anarşiye, dolaysıyla yok olmaya götürebileceğini Platon görmüştür. Toplumsal düzenin yapısı ve sürekliliğini, devletin yapısıyla yakından ilişkili

olduğunun farkında olan Platon, devleti sağlam ayaklar üzerine oturtmak çabasında olmuştur.

Platon'un çıkış noktası şudur: *Doğruluk* türünden bir değer varsa, bireyde olduğu kadar, toplumda da olması gerekir. Ayrıca, bireyde görülmesi zorken, bireyden çok daha büyük olan toplumda, doğruluk, daha büyük ölçülerde görülebilir (Devlet 1975, 368e-369a) Doğruluk, bireysel nitelik göstermekle birlikte, toplumdaki düzenin temellerinden biri olması nedeniyle devleti de çok yakından ilgilendirmektedir. Devlet, toplumdaki düzeni sağlayabilmek için, temel değerlerden biri olan doğruluğu, herkesin kabul edeceği bir ilkeye oturtmak durumundadır. Platon, toplumsal düzenin temeli olan ahlâkî doğruluğu, insanın amacı olan mutluluğa erişmek için esas yol kabul etmiştir. Doğruluk, siyasi alanda, adalet kavramına dönüşmüş ve bu kavram çerçevesinde, devletin de temeline yerleştirilmiştir. Platon'un, *adalet'i,* en iyi devletin çıkarına gelendir; anlamında kullandığı düşünülse de (Popper 1967, 96), devletin görevlerinin başında, toplumun tümünün mutlu kılınmasının geldiği açıktır. Toplum üyeleri, konumları ne olursa olsun, mutluluktan pay alarak yaşadıkları sürece, devlet adaleti sağlamış olur.

Toplumlaşma süreci devletleşmeyle birlikte tamamlanmıştır. Devletin nasıl yapılandırılacağı ve nasıl idare edileceği temel sorunu da bu noktada başlamaktadır. Bu sorunun çözümlenmesinde, **devletin amacının** belirlenmesi büyük rol oynamaktadır. Platon'a göre devlet, bir bütün olarak toplumla birlikte **mutlu olma** yı sağlamak için kurulmuştur (*Devlet* 1975, 420b). Bütün yurttaşlara mutluluk vermek, devletin birinci dereceden görevidir. Bunu gerçekleştirmek için, devleti kendine göre biçimlendirmeyi düşünmüştür. Özellikle koruyucuların yetiştirilmesi, görevlerinin belirlenmesi ve haklarının sınırlandırılmasında çok katı bir tutum izlemiştir (*Devlet* 1975, 374 e; 416 d - 417 b). Aşağıda, devletin kökeni, yönetim tarzları ve ideal devlet başlıkları çerçevesinde, Platon’un devlet anlayışının özellikleri tartışılmaktadır.

9.2. Devletin Kökeni

Platon, **devletin kökenine** ilişkin çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Bunlardan biri tanrısal bir kökene işaret etmektedir. *Devlet* ’te, ilk kanunların Apollan tarafından konduğunu bildirmektedir: İlk kanunlar, en önemli ve en güzel olanları, Tanrı Apollon tarafından konmuştur. Apollon’un koyduğu kanunlar, tapınakların kuruluşu; kurbanlar; büyük küçük tanrılara yapılan törenler; ölülerin gömülmesi, saygı gösterilmesiyle ilgili kanunlar; çünkü bu türlü işleri biz bilemeyiz. Bir devlet kurarken, aklımız varsa, biz de ataların başvurduğu varlığa başvur, yalnız onun sözünü dinleriz. Dünyanın göbeğinde olan Tanrı, hiç şüphesiz atalarımıza ve bütün insanlara yol gösteren Tanrı’dır (*Devlet* 427 a-c). Bu devletin din temelinde geliştiği kabulünü göstermektedir. Guhtrie’ye göre, Atinalılar için devlet ile din özdeşleşmiş iki kurumdur. Yunan dünyasında tapınağın devlete bağımlı görmek ya da devlet karşısında bir güç olarak yorumlamak mümkün değildir. Tapınağın devlet hakkında söyleyeceği bir sözü olmamakla birlikte, devletten de bağımsız olmamıştır. Tanrılara devletin resmi törenleri olan festivallerle tapınılırdı. Bu tapınma, her vatandaşın katıldığı sıradan bir işti. Atinalılar şehre adını veren ve şehrin koruyucu tanrısı olan Athena’ya ibadet ederler. Athena’yla Atina özdeş kabul edildiğinden, dindarlık ve yurtseverlik bir ve aynı şeydi (Guthrie 1988, 104), On Emrin Musa’ya verilmesi gibi, Atina’nın geleneksel yasaları da ilk yasa koyuculara, Zeus’un sözcüsü, Appollon tarafından verilmiştir (Guthrie 1988, 105) Dolaysıyla devletin temel kanunları tanrıdan geldiğine inanıldığından devlet de dini bir temele sahiptir. Platon, devletin kökeninin başka yollarla da açıklamıştır.

Platon için devlet, **ne gökten inmiştir ne de zayıf bir toplumsal anlaşmadır. Devletin kaynağı insan ihtiyaçlardır** (*Devlet* 1975, 369 a-c). Bu kabul çerçevesinde devlet sorunlarını ele alan Platon'a göre, toplum, insanların kendi başlarına yetersiz kalışları ve birbirlerine ihtiyaç duymaları nedeniyle bir araya gelişlerinden oluşmuştur (*Devlet* 1975, 369c). Temel ihtiyaçların, öncelikle, giderilmesi esastır. Ancak, toplum büyüdükçe, ürettikleri yetmez olup, komşu

toplumlara saldırma durumuna gelinmiştir. Karşılıklı mal yığma hırsı da buna eklenince, savaş ortaya çıkmıştır (*Devlet* 1975, 373e). Savaşla birlikte askerlik bir kurum olarak toplumdaki yerini almıştır. Toplumun bir bütün olarak teşkilatlanmış hali, en üstte bir idareciye ihtiyacı da birlikte getirmiştir. Platon, yöneticileri, tartışmasız, devlet kurmasını ve yönetim işini en iyi bilenler (*Devlet* 1975, 412c) ve doğruluktan yana olanlar olarak görmek eğilimindedir (*Devlet* 1975, 413a). Toplumun oluşumunu da sağlayan iş bölümü, öylesine idealleştirilmiştir ki, sorunların çözümü ve amaca varmanın yollarından biri sayılmıştır. İş bölümüne katı yaklaşım, kast sistemi gibi, değişmez bir sınıf sisteminin ortaya çıktığı izlenimi vermektedir. Bu katı tutumun, bir tür adaletsizlik olarak ortaya çıktığı iddia edilmiştir (Popper 1967, 97)

Platon, devletin kökeni hakkında bir açıklama da *Yasalar* kitabında yapmıştır. Söz konusu kitapta şöyle denmektedir: "Tanrının değil de bir ölümlünün yönettiği bütün devletlerde insanlar için acı ve felâketten kurtulmak, imkansızdır. Bununla birlikte, Kronos çağındaki yönetimi örnek alarak iyi işleyen yönetim sistemi oluşturabiliriz. Örnek sistemi, ruhumuzda saklı duran ölümsüz unsurları değerlendirerek elde edebiliriz. **Aklın** yardımıyla yapılan bu değerlendirmelere dayalı olarak *yasa* lar yaparız. Evimizi ve kentimizi bu yasalarla yönettiğimizde mutlu oluruz" (*Yasalar,* 713 e-714 a). Platon'a göre, insanlar, tanrıların bıraktığı yerden, yönetimi üstlenerek geçmiş çağlardaki gibi tanrı örneklerine ve doğal düzene bakarak siyasî düzen ve anlayışlarını geliştir-mişlerdir. Ne var ki, insanların oluşturduğu bütün yönetimlerde acıdan ve felâketten kurtulmak zordur. Bunun nedeni olarak da **insanların yaptığı yasaların kötülüğü gösterilmiştir** . İnsanlar iyi yasalar yaparlarsa, bu sıkıntılardan kurtulacaklardır. *Yasalar* kitabında, iyi yasalarla oluşturulan siyasî düzeni insan mutluluğu için tek çıkar yol kabul ettiğinden, bunların gerçekleştirme şartlarını araştırmıştır. **Siyasî düzeni insanın dünyadaki güvenilir evi olarak görmüş olması nedeniyle evin ilkelerinin iyi tesbit edilmesi gerektiğini bildirmiştir.** Yasaların niteliğine bağlı olarak siyasî düzen, zamanın yıkıcı güçlerine ya karşı durur ya da yenik düşer. Sistem yıkıcı güçlere yenik düştüğünde, eksiklikleri araştırılarak, ilk kuruluş şartlarının ve ilkelerinin neler olduğu ortaya konarak yeniden düzenlenebilir.

Platon, insanların idare etme sanatını nasıl geliştirdiklerini *Yasalar* 'da sorduğu soruyla araştırma alanı içine almıştır. **"Siyasî düzenin nasıl başladığını söyleyebilir miyiz?** Devletlerin değişimlerini gözlemleyen biri için değişmenin erdem yönünde ilerlemeye mi yoksa kötüye mi doğru gittiğine bakmak gerekir" (*Yasalar,* 676a). Devletlerin ne kadar zaman önce kurulduğunu ve insanların devlet düzeni içinde ne kadar zamandan beri yaşadıkları sorununu gündeme getirmiştir. Ancak bu zamanın hesaplanamayacak kadar uzak bir geçmişte yattığını söyleyerek soruya kısa bir cevap getirmiştir. "Bu süre içinde binlerce devlet kurulmuş, sayıca daha az olmayan binlercesi de yıkılmıştır, değil mi? Yine her yerde devlet kuranlar da her türlü siyasî yönetimi denememişler midir? Küçük devletler büyümüş, büyük olanlar küçülmüş, iyi devletler bozulmuş, kötü olanlar ise düzelmiştir, öyle değil mi?" (*Yasalar* , 676 c). Sorulan sorular, devletin kökenini, yapısını, büyüme ve çökme şartlarını, yönetim tarzlarını kapsamaktadır.

Platon, *Yasalar* 'ın 3.kitabını, tarih sorunu olarak ortaya koyduğu devletlerin geçirdiği değişikliklerin nedenlerini açıklamaya ayırmıştır. Platon, bu sorunu açıklamak için, *Timaios* 'da Demiurgos'a kurdurduğu evrene benzer sosyal bir evreni *Yasalar* 'da kendi kurmuştur (Gunnell 1968, 188). "Becerebilirsek, işte bu değişikliğin nedenini anlamaya çalışalım. Belki bu bize siyasî düzenlerin ilk oluşumunu ve gelişimini gösterir"(*Yasalar* , 676 c). Bu kurguyu, dağlarda yaşadıklarından sel felaketinden kurtuldukları çobanlar üzerinden yapmıştır.

Ele alınan efsane, bütün insanları, şehirleri ve köyleri sellerin yıkıp telef etmesiyle ilgilidir. Platon'a göre, sel felâketinden, sadece dağlarda sürülerini otlatan çobanlar kurtulmuştur. Çobanların seçimi iki nedenden dolayı anlamlıdır. Birincisi: Hayvanlarını yüksek tepeler ile dağlarda otlattıklarından dolayı selden kurtulmuşlardır. İkincisi: "Bunların (çobanların) medeniyet araçlarından, kentlerde insanların kazanç ve üstünlük hırslarıyla birbirlerine karşı çevirdikleri dolaplardan ve kentlilerin kurdukları ne kadar düzen varsa, hepsinden habersiz olmalarıdır" (*Yasalar* , 677 b). Çobanların köy ve şehirlerden uzak olmaları, yeni yapılanma için bir avantaj olarak kullanılmaktadır. Sel felaketiyle sonuçlanan sosyal teşkilâtlanmanın bütünüyle yok oluşunu, bir nevi *sosyal*

tabula rasa olarak tasvir etmiştir. "Peki, bütün araçların ortadan kalktığını, siyasete yahut başka bilgi alanlarına ilişkin olarak çalışarak, çabalayarak bulunmuş olan her şeyin bu sırada yok olup gittiğini söyleyemez miyiz?" (*Yasalar*, 677 c). Sosyal *tabula rasa* nın özellikleri kurulacak yeni teşkilâtlar için güvence olarak kabul edilmiştir. Platon'a göre, tufandan kurtulan çobanlar çok temiz karakterdedirler. Çünkü şehrin düzenbazlıklarından ve kötülüklerinden uzak kalmışlardır. Saf olan çobanların kuracağı sistem de saf ve güvenilir olacaktır. Ayrıca, ellerinde, önceki sisteme ait hiçbir şey bulunmadığından, kuracakları sisteme kötü örnek teşkil edecek şeylerden de kurtulmuş olurlar. Çobanların yaşadığı ortam da *tabula rasa* şartlarına uygun tasvir edilmiştir.

"Ürkütücü, sonsuz bir sessizlik, alabildiğine ıssız bir toprak kalmıştır. Birkaç sığır dışında bütün hayvanlar yok olmuştur. Bir yerlerde birkaç keçi sürüsüne belki rastlanabilirdi. Bunlar da çobanların yaşayışına ancak yetmiş olmalı" (*Yasalar*, 677 e). Platon, kentleri, siyasî düzenleri, zanaatları, sanatları, yasaları, her tür kötülük ile erdemin tufan sonunda sağ kalan çobanların kurdukları ve sonraki soyların geliştirdiği kurumlar ve değerler olarak görmüştür (*Yasalar*, 678 a). Yeni yapılanma, gene ihtiyaçlar esas alınarak yapılmıştır. İlk gelişen zanaatlar, insanın hayatını sürdürmesi için zorunlu olan ve demir kullanılmadan elde edilenlerdir. Bu zanaatların gelişmesinde kullanılan araç ile gereç de insan hayatının vazgeçilmez unsurlardır. "Bol bol giyim, kuşam, yatak, barınak, ateş üzerinde ve başka amaçlarla kullanılacak kap kacak vardı. Nitekim, çömlekçilik ile dokumacılık gibi sanatlar demir gerektirmez. Tanrı, bu iki sanatı, insanlara, bütün bunları edinsinler ve tufanın getirdiği çaresizlik gibi durumlara düştüklerinde, tekrar canlanıp gelişebilsinler diye vermiştir" (*Yasalar*, 679 ab). Zanaatların bu şekilde sıralanması, onların geliştirilmelerindeki mantıksal seyri ortaya koymaktadır.

Çobanların sosyal hayatına ilişkin ileri sürdükleri, bize bozulmanın nedenleri hakkında da ipuçları vermiştir. "Aralarında yoksullar yoktu. Yoksulluk nedeniyle birbirlerine düşman olmaları da ortadan kalkmıştı. Altın ve gümüşleri olmadığından, zengin de olamıyorlardı. En soylu karakterler, zenginliğin ve yoksulluğun olmadığı toplumlarda yetişirler. Çünkü, böyle toplumlarda, ne küstahlık ne haksızlık ne rekabet ne de kıskançlık görülür. Bu toplumsal şartlar ve kendilerinin saf oluşları nedeniyle, iyi insandılar. Saf olduklarından, güzel ve

çirkin olduğu söylenen şeylerin gerçekten de öyle olduklarını düşünüyorlar ve inanıyorlardı. Hiçbiri, şimdiki gibi, söylenenlerin yalan olabileceğinden kuşkulanacak kadar uyanık olmayı öğrenememiştir. Tanrılar ile insanlar hakkında söylenen her şeyi doğru kabul ediyor ve bunlara göre yaşıyorlardı" (*Yasalar*, 679 b c). Çobanlar, kültür açısından, tufandan öncekilerden de bugünkü insanlardan da daha geriymişler. Karada ve denizde yapılan savaş hakkında hiç fikirleri yokmuş. Şehir hayatında sürekli görülen insanların söz ve hareketleriyle birbirlerine haksızlık etmeleri sonucu mahkemelerde dava açma konusunda gerekli kurumları olmadığı gibi, böyle bir şeye zaten ihtiyaç duymazlarmış. Haksızlığa karşı koymak için ayaklanmalar konusunda da bilgisizmişler. Medeniyet ve teknikçe geri olmalarına karşılık, ahlâkça üstünlükleri varmış. Çünkü, bu dönem insanları daha saf, mert, ve ölçülü, üstelik de her bakımdan daha âdilmişler (*Yasalar*, 679 d e). Bütün bunlar, insanların, özce, bu tür sorunlarla karşı karşıya olmadıklarının göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Platon'a göre, bilinen kötülüklerin hiçbiri tufan sonrasında yokmuş. Sözü edilen dönemde, bir bakıma kötülüklerin kaynağı olan savaşlar da ortadan kalkmıştır. Bunun nedeni olarak, nüfusun azlığı gösterilmiştir. Nüfus az olunca, insan ilişkileri üstünde baskılar da zayıflamıştır. Birbirleriyle ilişki kuracak ve savaşacak teknik araçlar da ortadan kalkmıştır. Yiyecek sıkıntıları dahi olmadığından ayaklanma gibi bir sorun da kalmamıştır.

Platon'a göre devlet, bütünlüğünü korumak zorundadır. Bütünlük bozulmadığı sürece, büyümeğe izin verilmeli, bütünlük bozulacaksa büyümemeli (*Devlet* 1975, 423b). Nasıl insan, kendi bedenindeki en ufak rahatsızlığı hissedip gerekli tedbirleri alıyorsa, devlette yurttaşlarının her birinin memnuniyetsizliğini gidermeli, sorunlarına canla başla koşmalıdır (*Devlet* 1975, 462 de). Böylelikle, hem toplum hem de devlet, gözetim altında tutulmuş olur. Bütünlük içindeki devlette en önemli olanlar, **bilgelik, yiğitlik, ölçülülük** ve **doğruluk** gibi (*Devlet* 1975, 427 e) ahlâkî değerlerdir. Devlet bu değerleri toplumuna kazandırmak için çalışmalıdır. Sözü edilen değerler büyük ölçüde benimsenip hayata geçirildiğinde de, amaç olan mutluluk da gerçekleşmiş olur.

9.3. Filozof Yönetimi

Platon'un çizdiği devletin sorumluluklarını yerine getirebilmesi için, devleti yönetenlerin filozof olmaları gerekir. Çünkü hem bütünlüğü kavrayacak, hem toplumun sorunlarını adaletle çözebilecek, hem dürüst olacak, hem de geleceği görebilecek bir yapıya ancak filozof ulaşabilmektedir. Ayrıca filozof, baş olmaktan daha üstün değerlerin olduğunu bilir ve onları yaşarlar. Devlet yönetimine geldiklerinde de, iyi yönetimin nasıl olduğunu gösterirler (*Devlet* 1975, 520a-e). Devletin çürümesine neden olan, kısa vadeli, günlük ve bencilce çıkarların peşine koşmazlar. Onlar, altın zengini değil, akıl ve erdem zengini olduklarından (*Devlet* 1975, 521a), sorumluluklarını üstlendikleri toplumunun huzuru için, uzun vadeli planlar geliştirmenin bilincindedirler.

Filozof olmak da kolay değildir. *Devlet* kitabında sergilenen eğitim sistemine göre, hangi yaşta ne öğretileceği belirlenmiş olan çocuk, doğduğu andan itibaren eğitime alınacaktır. Devleti yönetecek kadroların, koruyucular içinden seçileceğinden, onların eğitimine özel bir önem verilmiştir. Dinleyeceği müzik (*Devlet* 1975, 377a) ve masalların (*Devlet* 1975, 377 c- 379a) seçiminden başlayarak her türlü eğitimin nasıl yapılacağı kararı devlete bırakılmıştır. Koruyucu olma niteliği, beden eğitimine ağırlık verilmesini gerektirmiştir (403c-404e). Kırk yaşına kadar koruyucu kalacaklar ve bu yaşa kadar sürekli eğitileceklerdir.

Korucular, hem savaşçı olduklarından hem de filozof olabileceklerinden (*Devlet* 1975, 525b), hayatları boyunca eğitimlere devam ederler. Çünkü, filozofların uğraştığı bilimler, günlük menfaatlerin ötesinde, ruh gözünü açması, ışıklandırması, onu körleştiren, bozan türlü kaygıları da silmektedir. Belli bir yaştan sonra, aldıkları eğitimin başında, düzen ve uyumu gösteren ve insanı gerçek varlığa götürecek aritmatik gelir (*Devlet* 1975, 523a -525a). Aritmatik kadar geometri de, komutanların savaş yeteneklerini geliştirmesinde birinci

dereceden rol oynaması (*Devlet* 1975, 526c) yanında, geometriye, değişmeyenin bilgisi olarak, hakikate varmada, bilim sevgisinin geliştirilmesinde de önemli görevler yüklenmiştir (*Devlet* 1975, 527 bc). Platon'a göre diyalektik, akılla her şeyin özüne varmak, iyiyi, görünen ve kavranan dünyayı kavramanın yoludur (*Devlet* 1975, 532a). Bu nedenle öğretilmesi elzemdir. Kırk yaşana kadar eğitilen korucu, kırk ile elli yaşları arasında serbest bırakılır ve felsefeyle uğraşmasına izin verilir. Elli yaşında eğitimini tamamladıktan sonra, filozof olmak ve devleti yönetme hakkına kavuşur (*Devlet* 1975, 540a).

Platon'un kurmağa çalıştığı devletin temel niteliği, iyi eğitimdir. Çünkü kötülüğün kaynağı bilgisizliktir. Elli yaşına kadar eğitimini sürdüren kişi hakikati öğrenir. Bunu toplumla paylaşmak için, devletin başına geçer. Hakikati, özü bildiği için, taklit ve kopyalardan, çıkarlardan uzak durur; devleti amaç olarak koyduğu mutluluk şartlarına göre yönetir. Bu işi kolay yapacağı kanaatindedir; çünkü çıkabilecek engelleri, insanların eğilimlerini, ve olumsuz eğilimlerin düzeltilmesini, gayelerini bilmesi onun işlerini kolaylaştırıcı niteliklerdir.

Yine de bunun o kadar kolay olmadığını belirtmiştir. Kolay olmama nedeni, devleti destekleyen eğitim sisteminin ve kurumların tasvir edildiği gibi olmayışıdır. Filozof, rastlantı sonucu, devletin başına geçse de, çok çabuk bozulabilir. Çünkü, filozofların sahip olduğu, doğruluk, bilgelik, ölçülülük, aile ve devlete bağlılık gibi değerler, yaşamalarını sürdürecekleri toplum ve devlet ortamında yeterince sahiplenilmediklerinden, bu erdemlere sahip olanlar da çabucak bozulacaklardır. Dahası, iyi yaratılışlılar kendilerine uygun ortamlarda yetişip, beslenmezlerse, ortalama yaratılışlılardan daha tehlikeli olma (*Devlet* 1975, 491a-492a) riskini de birlikte getirmektedirler. İyi yaratılışlılar, kötünün iyiye vereceği zarardan daha çok zarar vereceğine ileri sürülmüştür. Platon'a göre **halk filozof olamaz** , ve **filozofları da beğenmez** ; ayrıca, halkın hoşuna gitmek isteyenler de filozofları sevmezler. **Filozof yaratılışlılar** , hem akıl hem de beden becerilerini ortaya koyduklarında, çevresindekiler bundan faydalanmak isterler. Zengin, soylu ve yakışıklıysa, çevrenin abartılı övgüleriyle, kendini herkesi yönetecek baş olarak görmeye başlar (*Devlet* 1975, 494a-495b). Toplumsal yapı içinde filozof yaratılışlıların bile bozulması, durumun çıkmazlarından biridir.

Platon, devlet yönetimini, birbirleriyle örtüştürdüğü iki ilke, **bilgi** ve **ahlâk** , üzerine kurmuştur. Fikirlerini bu yönde geliştirmesinin başlıca nedenlerinden biri Sofistler'in tutumudur. Onların halkla olan ilişkilerini şiddetle eleştirmiştir. Bu eleştirilerden biri de Sofist, bilgi ve halk ilişkisidir: Sofistleri, bir hayvan terbiyecisine benzetmiştir. Terbiyeci, hayvanı gözlemlemiş, hangi sesten hoşlandığını, hangisinden ürktüğünü, neresinden yaklaşıp tutulabileceğini tespit eder. Sofist, bu tespitlerden hareketle, güzel mi, çirkin mi, iyi mi, kötü mü, haklı mı haksız mı türünden değerlendirmeler yapmadan, hayvanın hoşuna gidenlere iyi, gitmeyenlere kötü diyerek ders veren biridir. Nedenler üzerinde durmadan, iyi ve güzel doğal zorunluluklardan ayırmadan halka karşı konuşmalarını sürdürürler (*Devlet* 1975, 493a-c). Platon için, bu kötüdür; çünkü, her hoşa giden iyi, ve hoşa gitmeyen kötü değildir. Burada bakılması gereken şey, doğrudur. Doğru olan iyidir; isterse kimsenin hoşuna gitmesin. Sofistlerin tutumu sallantılı bir yönetim getirirken, Platon, hakikat temellerine oturtulmuş bir devlet modeli arzulamıştır.

Platon, Polisi yeniden kurmak için *Devlet* kitabında önerdiği, toplumu yücelterek bireyi yok saymak, özel mülkiyet ve aileyi kaldırmak, çocukları aileden alıp devlete vermek, hak ve ödevlerin sınıf temeline dayandırılması, şok etkisi yapmaktadır. Ancak tüm toplumu mutlu etmek amaç olduğunda, böyle bir yol kaçınılmaz görünmüştür (Guthrie 1988, 107-108). Platon'un vardığı sonuçlar mantıksaldır. Ya Polisin yıkılmasına seyirci kalınacak ya da mantıksal sonuçların katılığını kabul edecektir (Guthrie 1988, 108). Platon'un amacı, hakikat türünden bilgiden hareket ederek, Atina devletini yıkılmaktan kurtaracak siyaseti, ideal ve ebedi bir evreni kurmak olmuştur (Eliade 2003/3, 230). İdeal devlet kurmak isteğine sahip olan Platon, hiçbir zaman **devlet ideası** ndan söz etmemiştir; böyle bir kavram onun siyaset felsefesine girmemiştir (von Fritz Kapp1977, 115). Böylelikle hem devleti hem de dini inanışı felsefe aracılığıyla sağlam temellere oturmayı denemiştir.

Devlet kitabında geliştirdiği sistem, *Devlet Adamı'* ndaki evren yönetimi, *Epinomis'* deki Atlantis Devleti, *Yasalar* 'daki Isparta yönetimi göz önüne alınarak incelendiğinde, yönetim şeklinin sağlam temeller üzerine oturtulması

gerektiği ortaya çıkmaktadır. İlk iki konuda Tanrılar yönetimi bıraktıkça kaos ortaya çıkmaktadır. Düzen mutlu yaşamak için şarttır. Bu Tanrı idaresinde de öyledir. Isparta'daki olumlu durum da düzenin sarsılmadan devam etmesine bağlanmıştır. Bunun da krallıkla yapılması, ve en eski geleneklerle yönetimin sürdürülmesi, Platon için, devlet yönetimindeki iyi ilkeler olmuştur.

Platon, devlet ve toplum sorunlarını tartışırken, felsefenin önemli ayaklarından biri olan siyaset felsefesinin ana hatlarını ortaya koymuştur. Siyaset felsefesinde, toplumlaşma sürecini, devletin ortaya çıkışını, kanunların özelliklerini, yöneticilinin niteliklerini, siyasal sistemlerin özelliklerini, çok çeşitli yönleriyle tartışmıştır. Devletin amacının, insanlarını mutlu etmek olduğu görüşünden hareketle, mutluluk şartlarını, ahlakın özelliklerini çeşitli yönleriyle temellendirmiştir. Devletin amacını gerçekleştirebilmesinin, devleti evrenin bir parçası olarak yapılandırmayla mümkün olacağı görüşünü esas alarak çalışmıştır. Bilgi ve ahlak anlayışlarının amacı, insanın toplumsal düzen içinde nasıl mutlu olacağını açıklamak olmuştur.

Uygulama Soruları

1. Devlet yönetimi neden çok zordur?

2. Felsefede geliştirilen devlet düşüncelerinin uygulamada başarılı olabilmelerinin şartları nelerdir?

3. Platon ile Aristoteles’in devlet anlayışları neden birbirlerinden çok farklıdır?

4. Pers devletiyle Atina devleti arasında ne türden farklar vardır?

Bölüm Özeti

Platon, toplumun gerçek sorunlarını ortaya koyduktan sonra, devletin nasıl bir yapıya sahip olması ve nasıl yönetilmesi gerektiğini tartışmıştır. Devletin kökenlerine ilişkin yaptığı açıklamalar, bir yandan devletin iyi olma şartlarını açıklarken, diğer yandan da devlette ortaya çıkan kötülüklerin nasıl gerçekleştiğini açıklamaktadır. İlk ideal devlet modelini geliştirdiği düşünülen Platon, ideal devletini filozofla örtüştürerek açıklamıştır. Bunun başlıca nedeni, filozofun hakikati bilmesi nedeniyle, ahlaklı

10. ARİSTOTELES VE YÖNTEM ANLAYIŞI

Giriş

Aristoteles’in hayatı kısaca değerlendirilmektedir. Aristoteles’in felsefe yapmak için geliştirdiği yöntemlerin neler oldukları konu edinilmektedir. Yöntemlerin birbirlerinden farkları üzerinde durulmaktadır. Aristoteles’in yönteme ilişkin yaptığı temellendirmeler açıklanmaktadır.

10.1. Aristoteles

Felsefenin kuruluşunu tamamlayan ve felsefenin sahip olduğu yapıyı ortaya çıkaran Aristoteles'tir. Aristoteles'in (MÖ 384- 322) babası hekim Nikhomakhos, Makedonya kralı II.Amnytas'ın arkadaşıdır. Dolayısıyla, Aristoteles'in saray çevrelerinde yetiştiği tahmin edilmektedir. Aristoteles'in biyoloji araştırmalarına merakı, babasının hekim olmasıyla ilişkilendirilmektedir. 18 yaşında Platon okuluna giren Aristoteles, Platon ölünceye kadar 19 yıl orada kalmıştır (Ross 1993. 1-2). Hekim babası, saray çevreleri ve özellikle de Platon'un akademisindeki eğitim süreçleri, sürekli çalışma tutkusu, merakları ve verdiği eserler, Aristoteles'i, düşünce tarihinin en büyüklerinden biri yapmaktadır. Aristoteles'in güçlü bir düşünür olarak ortaya çıkmasının önemli bir nedeni de Atina'nın entelektüel ortamıdır. Felsefeyi felsefe yapan unsurların neler oldukları, bu unsurların nasıl geliştirildikleri ve nasıl bir bütünlük oluşturdukları Aristoteles'in çalışmalarında görülmektedir. Temel felsefe disiplinlerini biçimlendirişi, sorunları işleyiş tarzı, yöntemi felsefenin merkezine yerleştirmesi, düşüncelerini sistemleştirmesi onun felsefeye katkılarının başlıklarını vermektedir.

Aristoteles'in felsefeye katkısını iyi anlamak için onun yöntem hakkında ileri sürdüğü düşünceleri tanımak gerekir. Aristoteles, felsefenin şüphe yöntemini çok iyi kullanıp, geleneksel bütün değerleri tartışmaya açan Sofistleri durdurmak ve onların yarattığı tahribatı gidermek için yöntemle uğraşması gerektiğini görmüştür. Öte yandan, Hocası Platon dahil, kendinden önceki tüm düşünürlerin ine sürdükleri görüşlerin yöntem açısından sorunlu olduğunu da görmüştür.

10.2. Yöntem Anlayışı

10.2.1. Mantık

Aristoteles'in bilim anlayışında uyguladığı yöntem, ilkeler doğrultusunda gözlem ve kanıtlara dayalı verilerin açık bir şekilde sınıflandırılmasıdır (Mc Keon 1940, 74-75) Ele alınan konunun temellendirilmesi için belli bir yolun izlenmesi gerekliliği, yöntemi ortaya çıkarmıştır. Aristoteles, araştırma konusu ile araştırma yöntemi arasındaki ilişkiyi görmüş, t **emellendirme** yi, temellendirecek **bilimin araştırılması** (Ritter 1955**,** 4), şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca, yöntem (metodos) terimini, **yol** karşılığı kullanmıştır. Önemli olan, araştırılan konuya uygun yolu bulup, yönünü ve özelliklerini tespit etmektir. Bunun için de öncelikle yapılması gereken, çalışma alanının yapısı ortaya konmalıdır. Aristoteles'e göre, tek bir yöntem fikri, incelenecek nesneyle temasa dahi gelinmeden belirlenmiş bir yöntem fikri, tehlikeli bir soyutlamadır; çünkü nesneye ulaşacak yöntemi belirleyen, nesnenin kendisi olmalıdır (Gadamer 1990/1, 85). Dolayısıyla da nesne farklılıkları, bir yanda bilgi farklılığını ortaya çıkarırken aynı zamanda da çeşitli yöntemlerin oluşmasını sağlamıştır.

Aristoteles'e göre, bir **sorunu çözmek isteyen kimse** önce **onu her yönüyle incelemelidir** . Çünkü, hakkında herhangi bir şey bilinmeyen bir düğümü çözmek, mümkün değildir. Ayrıca, düşüncelerin sonraki aşamalarda eriştikleri kolaylıklar, önceki sorunların çözümünü gerektirmektedir. Nesneden kaynaklanan sorun, geliştirilmek istenen düşüncenin geliştirilmesini engeller. Dolayısıyla sorunları her yönden incelemeksizin araştırmaya girişmek, nereye gitmek gerektiğini bilmeksizin yürümek gibidir. Hatta belli bir anda insanın aradığı şeyi bulup bulmadığını bilmemek anlamındadır. Tartışmanın sonunu açık olarak görmek, sorunları daha önce bütün yönleriyle inceleyenler için mümkündür. Birbirine karşıt bütün kanıtları dinleyen bir insan, zorunlu olarak, daha doğru yargıda bulunma imkanını sahiptir (*Metafizik* 1985, 995 a25-b5). Öte yandan, araştırmacının alışkanlıklarını da bir yana bırakması yöntem gereğidir. Ona göre, hepimizin bir **alışkanlığı** var; **araştırmayı nesne ne ise ona göre değil** , karşıt söylenen ne ise ona göre yapıyoruz. Kişinin kendisi de, kendine artık karşıt söyleyeceği bir şey kalmayana değin araştırır. Bunun için de

doğru araştırma yapmak isteyen kişinin, cinsce nesneye özgü itirazlarla karşı çıkmak gerekir; bir de bütün ayırıcı özelliklere bakmaya bağlıdır (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 294 b5-12). Aristoteles'e göre, hakikatin araştırılmasında kullanılacak yol, alışkanlıklara bağımlılığın kuvvetli olması nedeniyle zordur. Buna rağmen, **felsefeyle uğraşan kişilerin tercihi** hakikati araştırmak olmalı ve alışkanlıklar bir kenara bırakılmalıdır (*Nikomakhos'a Etik,* 1096 a15). Dikkat çekilen noktalardan biri de, bazı düşünürlerin kuramlarını ve açıklamalarını görünenlere değil, görünenleri kuramlarına ve sanılarına uydurmaya çalışmalarıdır (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 293 a23-26). Bazıları, görünenler üzerine konuşuyorlar, ama söyledikleri görünenlere uymuyor. Bunun nedeni, ilk ilkeleri yerinde almamaları, her şeyi önceden belirlenmiş sanılara bağlı olarak akıl yürütmeye çalışmalarıdır. **Oysa duyumlanan cisimlerin ilkeleri ebedidir. Yok olan nesnelerin ilkeleri de yok olma zorundadır. Kısacası, ilkeler taşıyıcılarla eş cinste olmalıdırlar** (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 306 a6-13). Görünenlerden hareket etmenin yöntem açısından önemli olduğu öne çıkarılmıştır.

Aristoteles, düşünce üretiminde ya da hakikat araştırılmasında emeği geçen herkese saygı gösterilmesi gerektiğini de bildirmiştir. Ona göre, sadece görüşlerini paylaştığımız kişiler değil, daha yüzeysel görüşler ileri sürmüş olan insanlara da minnettar olmamız gerekir (*Metafizik* 1985, 993 b12-19). Hakikat üzerine görüş ileri sürmüş olan insanlarla ilgili olarak da aynı durum söz konusudur. Görüşlerinden faydalanılan **filozofların ortaya çıkmalarının nedeni, başka filozoflar olmuştur** (*Metafizik* 1985, 993 b11-19).

Aristoteles’e göre yöntem bilgisi, bilimsel bilgiden önce gelir (Tricot 1985, 156, not 3). Metafizik’te, herhangi bir bilimsel incelemeye girişmeden önce analitikleri bilmek gerektiğini, kişi henüz öğrenme safhasındaysa, ciddi konularda araştırmaya girişmemesini tavsiye etmiştir (*Metafizik* 1985, 1005 b3-5). Bu tavrıyla yöntemin, düşünce araştırmalardaki merkezi önemini ortaya koymuştur.

Felsefede yöntem, esas olarak şüphe, eleştiri, karşılaştırma, tutarlılık, sınıflama, tanımlama, gibi unsurların süreç içinde yapılanmalarıyla oluşmuştur. Bu

yapılanma, Aristoteles'in *Organon* adlı çalışmasıyla birlikte, felsefe çalışmaları için hazırlık çalışması olarak sistematik bir hale getirilmiştir. *Organon* 'da ortaya konulduğu şekliyle yöntem, önermeler, öncüller, kıyas türleri ve kıyas çerçevesinde gerçekleştirilen kanıtlamalardan oluşmaktadır. Aşağıda Aristoteles'in kurduğu kabul edilen mantıkta önemli bir yere sahip olan kıyas ve kanıtlama üzerinde durulmaktadır.

Aristoteles, döneminde yapılan tartışmaları bir düzene koymak ve kendi düşünce yapısının nasıl bir temele oturduğunu göstermek için, *Organon* adı verilen ve mantık adı verilen çalışmaları ortaya koymuştur.

Araştırma disiplini olarak mantığın kurcusu Aristoteles, döneminde mantık (logic) terimi bilinmediğinden, akıl yürütmenin, kıyasın şekillerinin araştırılması anlamında *analitik* terimini kullanmıştır. Cicero döneminde, *logica* , diyalektik anlamındadır. İlkin Alexendros, *logikhei* mantık anlamında kullanmıştır (Ross 1993, 27). Mantık, kelimelerin değil, kelimelerin işaretleri oldukları düşüncelerin incelenmesidir. Mantık, şeylerin doğasını meydana getiren değil, kavrayan düşüncelerin incelenmesidir (Ross 1993, 28).

Mantık, geniş anlamıyla insan aklının kendisi hakkında bilgisi, Logos'un bilimi, her şeyde bulunan aklın bir bilimi anlamında da kullanılır. Hegel, mantığı her şeyde bulunan aklın araştırılması anlamıyla kullanmıştır (Heimsoeth 1986, 36-37). Dar anlamıyla mantık, Aristoteles'in *Analitikler* de dile getirdiği gibi, düşünen, kavram kuran, tanımlayan, yargılar saptayan, sillogizmle bilgiden bilgiye ulaşmaya çalışan, düşünmemizin eylem alanıdır (Heimsoeth 1986, 37). Aristoteles, mantıkla ilk felsefe arasında bir ilişki kurmamış, mantığı felsefeye hazırlık için en başta öğrenilmesini gerektiğini bildirmiştir (Heimsoeth 1986, 37-38). Mantığın ilkeleri, her bilimsel yöntemi yönetir ve düşünmeye dayanan bilginin ilk koşulunu oluşturur. Bu ilkelerin kendileri bir ilk koşula dayanmazlar (Heimsoeth 1986, 38).

Aristoteles, mantığı yapısını oluşturan çalışmalarına genel olarak *Organon* (araç) adını vermiştir. Organon, *Kategoriler* , *Önermeler* , *Birici Analitikler* ,

İkinci Analitikler , *Topiklar* ve *Sofistik Delillerin Çürütülmesi* adlı kitaplardan oluşmaktadır. Ross, *Kategoriler* ve *Önerme Üzerine* adlı bölümleri Organon'a giriş olarak kabul ettiğinden, mantık kitaplarını üç ana bölüme ayrıldığını belirtmiştir. 1- *Birinci Analitikler* ; Bütün akıl yürütmelerdeki ortak olan yapı diye göz önüne aldığı şey, yani kıyas temellendirilir. Konuların özel doğaları gözönüne alınmadan, kıyasın bütün değişik formel biçimlerini gösterir. Bu kısım **formel mantık** ya da **tutarlılık mantığı** olarak adlandırılır. 2- *İkinci Analitikler* ; Sadece tutarlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda, kelimenin tam anlamıyla bilimsel olmak isteyen bir akıl yürütmenin sahip olması gereken diğer özellikler ele alınmıştır. Sadece tutarlılıkla ilgili değil, doğruluk da temel konu olarak işlenir. 3- ***Topikler ve Sofistik Delillerin Çürütülmesi*** ; Kıyas bakımından doğru olan, ancak bilimsel düşüncenin bir veya daha fazla şartını yerine getirmeyen akıl yürütme biçimleri (Ross 1993, 28).

Kısaca tanıtılan Organon'daki amaç, güvenilir bilginin mantıksal yapısını ortaya koymaktadır. Bu amaçla, kategoriler, önermeler, kıyas, diyalektik, yöntem unsurları olarak incelenmişlerdir. Organon'un omurgasını oluşturan analitikler, Aristoteles tarafından çok önemsenmiştir. O, doğa filozoflarının eksikliklerinin analitikleri bilmemeleri olduğun bildirmiş ve ciddi konuları araştırmaya girişmeden önce, analitikleri öğrenmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Kıyasın ilkelerinin incelemeyi de filozofun öncelikli görevleri arasında saymıştır (*Metafizik* 1985, 1005 b3-5).

10.2.2. Kıyas

Güvenilir bilgilinin elde edilmesini sağlamak için kullanılan kıyas, şöyle tanımlanmıştır: Kıyas, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkmasıdır (*Birinci Analitikler* 1950, kitap 1, bölüm 1, 5). Aristoteles, mümkün kıyasın bütün özelliklerini *Birinci Analitikler'*de sergilemiştir. Bilimsel bilginin ne türden bir yaklaşımla ele alınacağını da *İkinci Analitikler'*de göstermiştir. *İkinci Analitikler'de* (II.1) bilimsel araştırmanın mümkün bütün konularını ortaya koymuştur: "Olduğu", "niçin olduğu", "var olup olmadığı", "ne olduğu" şekilleriyle bir nesne

hakkındaki bütün durumları dile getirmiştir (Ross 1993,55). Bilimsel kıyasta olması gereken özellikler: 1- Öncüller doğru olmalı, eğer doğru değilseler, bilmek mümkün olmaz. 2- Öncüller, kanıtlanmayan öncülden önce olmalı, çünkü biz, bilinen öncüllere dayanmadıkça yeni bilgiler elde edemeyiz. 3- a) Neden olmalılar, çünkü bilimsel bilgiye ancak nedenleri bilince sahip oluruz. b) Önce olmalılar, çünkü nedendirler. c) Olgu olarak onları bilmeliyiz (*Analytica Post.* 71 b25-30; Ross, *Commenter* **,** 507).

Aristoteles bilginin güvenilirliğini, kıyas yoluyla kanıtlamaya bağlamıştır. Bilimsel bilginin temeli olan kanıtlamanın üç şekli vardır: 1- Zorunlu kanıtlama, apodiktik (değişmez) özlerin bilgisi hakkındadır. 2- Olasılıkları kanıtlama (diyalektik), zorunlu doğrular olmayan genellikler ve görünüşler hakkındadır. 3- Rastlantıları kanıtlama (eristik), tesadüf sonucu ortaya çıkan ve genel kuralı koyma teşebbüsü tümüyle yanlış olan şeyler hakkındadır. Rastlantıların bilimi olmaz, ancak genellik özelliği kazanabilir (Dimitriu 1977/ I, 190). Birinci kanıtlama şekli, bilimsel **kıyastır** ; yani tümüyle bilim olan, sanı olmayan kıyastır.

10.2.3. Kanıtlama

İkinci Analitikler ’de, kanıtlama aracılığıyla bilme konu edinilmiş ve kanıtlama şöyle açıklanmıştır: K **anıtlama** , bilgi veren kıyastır. Bilgi verense, ona göre bilgi edinilen kıyas. Kanıtlama esaslı bilginin öncülleri şu özellikleri içermelidirler: Doğru ve ilk olmalıdırlar; doğrudan ifade edilmelidir; sonuçtan daha iyi bilinmelidirler, daha önce gelmeli ve sonucun nedeni olmalıdırlar. Böylece ilkeler de kanıtlamaya uygun olurlar. Bu böyle olmadan da kıyas olabilecek, ama bilgi vermediğinden kanıtlama olmayacaktır (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/II; 71b; 10-11). Öncülün gerçekten doğru olması gerekir; doğru olmayanın bilgisi de olmaz. İlk ve kanıtlamaz olması gerekir; yoksa kanıtlaması olmadan bilgi de olmayacak. kanıtlanabileni ilineksel olmayarak bilmek, kanıtlamasını bilmek demektir. Sonuçtan daha iyi bilinmesi, daha önce gelmesi ve neden olması gerekir. Bir şeyi nedenleri bilindiğinde bilinir. (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/II; 71b; 11). Daha önce gelen ile daha iyi bilinen ikili

anlam taşırlar: Doğası gereği daha önce gelen ve daha iyi bilinen nesne ile bize göre daha önce gelen ve daha iyi bilinen nesne aynı değillerdir. Duyuma daha yakın nesneler bize göre daha önce gelip daha iyi bilinir; duyuma daha uzak nesneler saltık anlamda daha önce gelip daha iyi bilinirler. En genel olanlar, duyumdan en uzak olanlardır. Tikeller ise duyuma en yakın olanlardır; bunlar birbirlerine karşıttır (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/II; 71b-72a; 11). Doğrudan kıyasın başlangıcında, tanımlanamayana ve bir şeyin öğrenilmesi için bilinmesi zorunlu olmayan **sav** ; herhangi bir şeyin öğrenilmesi için bilinmesi zorunlu olana **aksiyom** (belit) diyorum. Savlar arasında çelişmenin parçalarından –bir şeyin var olmasından veya var olmamasından- herhangi birini alan **varsayım** , bundan bağımsız olan ise **tanımdır** . Tanım bir savdır (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/II; 72a; 11-12). İlk öncülleri, yalnızca önceden bilmek değil, sonuçtan daha iyi bilmek zorunludur (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/II; 72a; 12).

Kanıtlanabilirlik, bilimsel bilginin temel özelliklerinden biri olmakla birlikte, Aristoteles'e göre, her bilgi kanıtlanamaz. Ayrıca, bilimlerdeki bütün kanıtlanabilir ifadelerin taşıyıcısı olan ilk ilkeler, kendi kendilerine bilindiklerinden, kanıtlanmazlar. İlk ilkelere dayanmadan da bilim yapılamaz. Bu ilke, sadece bilimsel bilgi için değil, ayrıca her başlangıç noktası ve çalışma alanı için de geçerlidir (*Analytica Post.,* 72 b18). Mutlak anlamdaki bilgi nesnesinin başkaca olması olanaksızsa, kanıtlanan bilgilerden oluşan bilinenler zorunludur. Kanıtlamalı bilgiyi bilmemiz, kanıtlamayı bilmeye bağlıdır. Öyleyse kanıtlama, zorunlu öncüllerden oluşan kıyastır (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/IV; 73a; 14).

Aristoteles'e göre, kanıtlamayla ya da tümevarımla bilimsel bilgi elde edilir. Kanıtlama tümellere dayanır. Fakat tikellere başvurmadan tümeller bilinmez. Çünkü soyut hakikatler bile tümevarım yoluyla bilinebilirler. Algısız, sadece tümevarımla da tümellere varılmaz. Tek tek olgular algılarla kavranır, fakat tek tek şeylerin bilimsel bilgisi olmaz. Önceki bir bilgi olmaksızın da sadece tümevarımla ne yeni bilgiler tümel olgulardan türetilir ne de algısız tümevarımla onları öğrenilebilir (*Analytica Post.,* 81 a38) Kanıtlama ve tümevarımla elde edilmek istenen bilgi, genel olandır. Çünkü kanıtlamanın amacı genel bilgilere ulaşmaktır. Aristoteles'in deyişiyle; "En iyi kanıtlama bize daha genel şeyler bildiren kanıtlamadır. Kanıtlamanın özü işte budur. Biz bir şeyi, başka bir şeyle

değil de, kendi kendisiyle bildiğimiz zaman daha iyi biliriz" (*Analytica Post.*, 85 a20; Ross, *Commenter,* 588). İlk İlkeler veya öncüller, bilgi değerleri açısından en üstün olanlardır. Çünkü ancak onlar, kendi kendileriyle bilinebilirler.

Kanıtlandığı düşünüldüğü anlamda kanıtlamanın ilk ve tümel olarak bulunmaması çoğu kez yanılmaya yol açar. …. İlk olanı kanıtlamak dediğim, ilk ve tümel olanı böyle olması bakımından kanıtlamaktır. (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/V; 74a; 16). Ne zaman tümel anlamda bilgi edinilmez ve ne zaman saltık anlamda bilgi edinilir? Yüklemin bulunduğu nesne ne zaman ilktir? Yani hangi nesnede tümel olarak bulunduğu tanıtlanabilir? (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/V; 74a; 17). Kanıtlamalı bilgi zorunlu ilkelerden çıkıyorsa, kendi başına bulananlar da nesnelerde zorunlu olarak varsalar, açıktır ki kanıtlamalı kıyası oluşturan öncüller de böyle olmalıdırlar. Her yüklenen ya kendi başına ya da ilineksel olarak bulunur, ama ilineklerin bulunması zorunlu değildir (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/VI; 74b; 18). Kanıtlamanın sonucu zorunlu olduğundan, kanıtlanan sonuç başka türlü olamaz; dolaysıyla kıyas zorunlu öncüllerden oluşmalıdır. Doğru öncüllerden kanıtlamaksızın çıkarım yapılabilir, zorunlu öncüllerden kanıtlamaksızın çıkarım yapılamaz (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/VI; 74b; 18). Bir cinsten bir başkasına geçilerek kanıtlama yapılamaz. Örneğin, geometrik verilerle aritmetik sorunlar tanıtlanamaz (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/VII; 75b; 20).

Her kanıtlamalı bilim üç şeye ilişkindir: 1- varlığını savladığı nesne, 2- Ortak belitler denilen ve ilk öncüller olarak kanıtlamayı oluşturanlar; 3- Her birini imlediği kabul edilen etkilenimler (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/X;76b; 23). Doğası gereği kanıtlamanın üç öğesi: Kanıtlama konusu, kanıtlananlar ve kanıtlamayı oluşturanlar (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/X;76b; 23). Varlığı kendisinden ötürü zorunlu olanı dile getirip zorunlu olarak düşünülen önerme, ne varsayımdır ne de koyut (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/X; 76b; 23).

Kanıtlama nın her bilimde mutlak görev yapmayacağını düşüncesini şöyle temellendirmiştir: Kıyasın başladığı öncüller tümel iseler bu kanıtlama, yani mutlak manada alınan kanıtlamanın sonucu da zorunlu bir şekilde tümel ve ebedi

olacaktır. Değişen nesnelerden (mutlak olmayanların) ne genel özelliği içeren bilgiler elde edilir ne de onlara bilimsel kanıtlama uygulanır. Çünkü bu tür nesnelerde özneyle yüklemin ilişkisi sürekli olmadığından genel bilgiler elde edilmezler. Elde edilen bilgi ilinti özelliğindedir. Böyle bir ispat yapıldığı zaman, öncüllerin biri bütüncül olmayan ve yok olabilen niteliktedir. Çünkü değişken nesneye ait öncüller yok olabileceğinden sonuç da yok olabilecektir; bütüncül olmayan, yüklem, konuda bulunan bütün hallere yüklenmeyip birtakım hallere yüklenmiş olacaktır. Böyle durumlarda genel bir sonuç değil, sadece doğruluğu geçici olarak kabul edilen bir sonuç elde edilebilir (*Analytica Post.,* 75 b 27-35).

Her konunun kendine özgü ilkeleri kanıtlanamaz niteliktedirler. Eğer böyle olmasaydı yani ilkeler kanıtlanabilseydi bu ilkeler her şeyin ilkesi ve onların bilgisi de en üstün bilgi olacaktı. İlk ilkeleri bilen biri, nedensiz nedenleri takip ederek bilir. Böyle bir bilgi daha doğru, gerçekte, en doğru bilgi olur. Bunun sınırlılıkları da vardır. Geometrik kanıtlamanın mekanik ve optiğe, aritmatiğin teoremlerinin armonik önermelere uygulanması dışında kanıtlama başka cinslere uygulanmaz (*Ross Commenter,* 536*; Analytica Post.,* 76 a16)**.**

10.2.4. Diyalektik

Aristoteles, pratik bilimlerin değişken bilgilerini temellendirmede kullandığı başlıca yöntemlerden biri **diyalektik** tir. *Organon* 'un 5.kitabı olan *Topikler* pratik bilimlerin bilgi öğretilerini temellendirmede kullanılabilecek yönteme i-lişkin ipuçları vermektedir. *Topikler* 'in amacını şöyle açıklamıştır; Sanı öncüllerinden hareket ederek, tartışılan her konu hakkında bir kanıt ileri sürme imkanı verecek ve bununla çelişen yeni bir kanıt ileri sürmeyi engelleyecek bir yöntem bulmaktır (*Topica***,** 100 a 18-24). Bu yöntem diyalektiktir.

Aristoteles'e göre kıyas, doğru ve ilk olan öncüllerden veya kendilerinden edindiğimiz bilginin kendisinin de kaynağı ilk ve doğru olan öncüllerde bulunan öncüllerden hareket ettiği zaman bir kanıtlamadır. Olası öncüllerden netice

çıkaran kıyas ise **diyalektiktir** (*Topikler* 1952, kitap1, bölüm1, 3-4). Diyalektiğin bir başka faydası, her bir bilimin ilk ilkeleri hakkında olmasıdır. Gerçekte adı geçen bilime has olan bir takım ilkelere dayanarak onlar üzerinde kıyas yapmak imkansızdır. Çünkü ilkeler, bütün geri kalanın ilk unsurlarıdırlar. Yalnız onlardan her birine taalluk eden olası sanılar vasıtasıyladır ki bunları gerekli bir şekilde açıklamak lazımdır. O halde, diyalektiğin öz işi veya en münasip işi buradadır. Çünkü araştırıcı tabiatı gereğince diyalektik, bütün araştırmaların ilkelerine yolu açar (*Topikler* 1952, kitap 1, bölü2, 7). Aristoteles için diyalektik, konulmuş olan bir soruna, evet ya da hayır cevapları vermek, ve akla uygun görünen kanaatler ve öncüllerden hareketle akıl yürütme sanatıdır. Güçlükten kurtulmak ve çelişkiden kaçınmak için kullanılır. Kıyas, Analitik'in olduğu gibi, Diyalektik'in de aracıdır. O (kıyas), akıl yürütmenin düzgün olmasını sağlar. Ancak diyalektik akıl yürütmenin öncülleri, sadece akla uygun ve muhtemel olanlardır. Onlar, nesnel ilişkiler değil, "ortak yerler" altında toplanan kanıları ifade ederler. Dolayısıyla, bunlar retorik akıl yürütmenin kaynağı ve ilkesi olurlar. Bu bağlamda diyalektik, biliminin meydana gelişinde, özellikle de, ilkelerin ortaya konmasında, önemli bir rol üstlenmiştir (Tricot 1985 **,** 118 not 4).

Aristoteles, *Metafizik'* te, diyalektik ve sofistliğin konularının, varlık olmak bakımından varlıklar değil, varlıkların ilinekleri olduğunu belirtmiştir (*Metafizik* 1993, 1061 b9). Bu tanımlama, diyalektik akıl yürütmelerin değerinin ikincil olduğunu yeniden göstermektedir. İlineklerin kendi başlarına kanıtlanabilirlikleri olmadığından, zorunlu sonuçlara varılamamaktadır.

Diyalektik kıyas, bilimsel olandan, öncüllerinin doğru olmayışı ya da tartışmalı olmaları nedeniyle ayrılır; çünkü, diyalektik kıyasın öncülleri, muhtemel olanları konu alır (Ross 1960, 56; Dimitriu 1970/I, 190). Aristoteles'in diyalektiğe yüklediği görevlerden biri de, sorunları anlamaya ya da keşfe yarayan araç olmaktır (Mc Keon 1940, 78). İlkelerin açıklanmasında, diyalektik, sadece başlangıç bilimi değildir, o aynı zamanda uygulanabilir yöntemdir. Diyalektik yöntemin kullanım alanları arasında, ilkelerin kurulmasında ya da formüle edilmesinde, yardımcı olmak da vardır (Mc Keon 1940, 75).

Aristoteles için, mantığın bir kolu olan diyalektiğin üç görevi vardır. Diyalektik çalışmanın faydaları da bu üç görev alanlarında gösterilmiştir. 1- Zihinsel jimnastik yapmak. 2- Kendi işlerimiz için geliştirdiğimiz düşünceleri, başkalarının düşünceleri karşısında savunmak. 3- Bilim açısından. a) Bir sorun hakkında tartışıyorsak diyalektik onların doğru veya yanlış olmalarını göstermemize yardımcı olur. b) Bilimin ilk ilkeleri, bilimsel olarak kanıtlanamazlar, onlara en iyi yaklaşım yolu, diyalektikle kanıtlanmış genel sanılardır (Ross 1960, 56-57; *Topikler* 1952, kitap1, bölüm 2, 6) Ross'a göre, ilk iki madde *Topikler* 'in asıl amacıdır. Çünkü, Aristoteles, *Topikler* 'de çok az bilimsel yöntem kaygısı gütmüştür. Bununla birlikte, pratik bilimlerin dayanağı bireysellikler olduğuna göre, ikinci madde bilimsel kaygılar için de kullanılır. Özellikle siyaset alanındaki tartışmalarda çok sık başvurulan yöntemdir. Üçüncü madde de, hem ele alınan konun hakkında ileri sürülen düşüncelerini doğruluğunu ve yanlışlığın göstermesi açısından hem de çalışma alanlarının ilkelerini keşfetme açısından kültür bilimlerine uygulanacak niteliktedirler.

Diyalektik teknikte üç ana terim vardır: Öncül, sorun ve tez. Diyalektik öncül bir sorudur (aynı zamanda cevaptır da) Öncüldeki soru veya cevap hem bütün hem de bilge kişiler için tavsiye niteliğindedir. Her sorun, özellikle birinin karşı çıkması için hazırlanmamış olabilir. Sadece tartışmak için de sorun geliştirilebilinir, ve her sorun da bir tez değildir. Tez, yüceltilen bazı filozofların paradoksal sanıları ya da argumanca desteklenen ama kimseye ait olmayan bir görüştür. Ayrıcı bütün problemler ve tezler tartışmaya değer olmakla birlikte, ihtiyaç duyanlar tarafından geliştirilirler (Ross 1960, 58). Bu özelliklerin uygulanmasında, sorun, sık sık saçma sonuçlara varsa da, sorun ya da sorunu çözümlemeye aday tezlerin, analizleri, karşılaştırılmaları ve eleştirileri güvenilir sonuçları da ortaya çıkarabilmişlerdir.

Aristoteles, diyalektiği kendi çalışmalarında uygulamıştır. Filozofların ele alınış tarzı, *Topikler'* de gösterildiği gibi, diyalektik olmuştur. Bu yöntem, ilkelerin kuruluşu ve savunulmasından veya kanıtların eleştirilerek düzenlenmesinden çok, sorunun formülasyonuna, önermenin savunulmasına veya çürütülmesine uygulanmıştır (Mc Keon 1940, 73). *De Anima* 'da (403 b 20), ruh konusundaki

görüşlerden faydalanmayı bu amaçla ele almıştır. *De Caelo* 'da (279 b5), başka düşünürlerin fikrilerini ele almanın gerekçesi olarak, bir teorinin kanıtlarını, karşıt teoriye zorluk çıkarmak şeklinde göstermiştir. Doğruya yaklaşmak için, karşıt fikirlerdeki doğrulukları kullanmak gerekir. Bunların tespiti de diyalektik yöntemle mümkün olmaktadır.

Aristoteles, kendine konu edindiği diğer öğretileri, diyalektik açıdan ele almıştır. Elde ettiği verileri, diyalektiğin bir fonksiyonu olarak değerlendirmiştir (Mc Keon 1940, 78). Aristoteles'in çalışmalarında, salt olgusal sorunların, diyalektik farklılıklarla belirlendiği görülmüştür. Zıtlıklar, verilere referans gösterme gerekliliği veya yanlış anlamanın düzeltilmesi veya perspektiflerin tanzimi, terimlerin yeniden tanımlanmasıyla çözülmüştür. Tarihin felsefeye ve diyalektik problemlere girişi, Platon ve Aristoteles'çe tespit edilen, tarihi verilerin her birinde ki zıtlıkların çözüm tarzı ele alındığında (Mc Keon 1940, 82), diyalektiğin oynadığı rol daha açık görülür.

Diyalektik şüpheci (aporetic) bir yöntemdir. Aporetik yöntem, daha önce ileri sürülen düşüncedeki bozuklukları, **deneme** yöntemiyle gidermeye yönelik çalışma olarak, tanımlanmıştır. Şüpheci deneme yöntemi, ileri sürülen bir tezdeki zorlukları ve hataları ortaya koyar ve onları çözmeye çalışır (Barker 1959, 254).

Mc Keon göre Platon, diyalektiği, bir filozofun görüşlerinin nasıl tanımlanacağını ve onun düşüncelerinin ne anlama geldiği ya da gelebileceğini keşfetmek için kullanmıştır. Aristoteles ise, diyalektiği, önceki bütün öğretileri göz önüne alarak ve yeni bir görüş olarak temellendirilen öğretinin yapısını oluşturmak için kullanmıştır. Aristoteles, özellikle, önceki öğretiler döneminin erdemlerini ve sakınılması gereken hatalarını tespit etmek için, diyalektiği kullanmıştır (Mc Keon 1940, 70).

Uygulama Soruları

1. Felsefede yöntemin önemini Aristoteles nasıl açıklamaktadır?

2. Aristoteles yöntem açısından felsefeye ne katmıştır?

3. Aristoteles'in *Organon* kitabı hangi konuları içermektedir?

4. Aristoteles yöntem düşüncelerini geliştirirken kimlerle hesaplaşmıştır?

5. Aristotesel Retoriği hangi amaçlar için geliştirmiştir?

Bölüm Özeti

Aristoteles'in felsefeye katlarının başında, yöntem konusunda yaptığı çalışmalar geldiği söylenebilir. Bilgi türlerini, bilim konularını, bilginin güvenilirlik derecelerini, yöntem üzerinden açıklamıştır. Yöntemi (Organon veya mantık) bilim kabul etmeyen Aristoteles, onu, bilim yapmanın aracı olarak tanımlayarak yöntemin yapısını da temellendirmiştir. Kıyas ve kanıtlamayla kesin bilgiler elde edileceği düşüncesinde olan Aristoteles'e göre, diyalektiğin sanı türünden bilgilerin temellendirilmesinde kullanılması gerektiğini göstermiştir.

EK KAYNAKLAR

11. ARİSTOTELES'İN BİLGİ - BİLİM VE TANRI - EVREN ANLAYIŞLARI

Giriş

Aristoteles'in felsefeye katkılarının başta gelenlerden bir de, bilimlerin tanımlayıp ve sınıflamasıdır. Bilimleri, bilgi türleri üzerinden sınıfladığından, bilginin nasıl elde edildiği onun uğraştığı konular arasındadır. Zihnin bilgileri hangi aşamalardan geçerek ortaya koyduğu, ortaya konulan bilgilerin kesinlik değerleri, en yüksek bilginin ne olduğu sorunları bilgi çerçevesinde incelenen sorunlardan bazılarıdır. Bilimler de bu bilgi anlayışına uygun olarak açıklanmışlardır.

11.1. Bilgi

11.1.1. Bilme Süreci

Aristoteles'e göre, *bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.* Bunun gerekçesi olarak duyulardan alınan zevk gösterilmiştir (*Metafizik* 1985, 980 a20). Her ne kadar Aristoteles, doğal bilme isteğini, zevke bağlamış olsa da, temelde, insanın olmanın şartları arasında bilme sürecini gerçekleştiren düşünme yeteneğini de saymıştır (*De Anima*, 427 a20). Her öğretim ve öğrenim, **önceden bulunan**

bilgiden yola çıktığı (*İkinci Çözümlemeler* 2005, I/I; 71 a), düşüncesi, hazır bulunan bilgilerin önemine de gönderme yapmaktadır. Onun için felsefenin hedefi, varlığın bilgisi, genel olarak geçerli olanın bilimidir (Vorlander 2004, 141). Aristoteles'in bilgi anlayışının çeşitli ayakları vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1- Varlık anlayışındaki töz, kuvve –fiil bağlamlarında ortaya çıkan veriler. 2- Yöntem (Organon, kıyas ve kanıtlama, diyalektik, retorik) bağlamında ortaya çıkan unsurlar. 3- Bilim anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan veriler. 4- Bilme süreci ve aklın ilkeleri bağlamında gerçekleşen bilgi anlayışı. Sıralanan bu unsurların bütünlüğü bağlamında Aristoteles'in bilgi anlayışı anlaşılabilmektedir. Elinizdeki çalışmada bulunan Aristoteles'in, varlık, bilim ve yöntem anlayışları bilgi anlayışı bağlamında da okunabilmektedir. Aristoteles'in Bilgi Anlayışı başlığı altında, bilme süreci, tanım, ilke, üç ilke ve nedenler üzerinde durulmaktadır.

İnsani bir özellik olan bilme, canlı olarak insanın, diğer canlılardan ayrılması ve kendine özgü nitelikleriyle yakından ilgilidir. Aristoteles, insana özgü bu niteliğin nasıl gerçekleştiğine ilişkin görüşlerini çeşitli bağlamlarda ele almıştır.

Aristoteles'in bildirdiğine göre, hayvanlar **duyum yetisine** sahiptirler. Ancak duyum bazı hayvanlarda **hafıza** yı meydana getirdiği halde, diğerlerinde meydana getirmez. Bundan dolayı bu birinciler, **hatırlama yeteneği** ne sahip olmayan sonunculardan daha **zeki** ve **öğrenme** ye daha yeteneklidir. Hafızanın yanında, sesleri işitme yetisine de sahip olan hayvanlar ise, öğrenme yeteneğine de sahip olurlar (*Metafizik* 1985, 980 a27-b5). Bilmenin temel unsurları olan, duyum, hafıza ve öğrenmenin hayvanlarda da bulunduğunu, ancak türlere bağlı olarak farklı derecelerde gerçekleştiği belirtilmektedir. Hayvan cinsinin bir üyesi olan insan türü de bilmenin zemini olan bu özelliklere sahiptir. Aristoteles'e göre insan dışında hayvan türleri, ancak **tasavvur ve hatıralara** sahip olurlar. Onların deneysel bilgilerden çok az bir pay almalarına karşılık, insan, **sanatlara** ve **akıl yürütme** ye kadar yükselir. İ **nsanlarda bilginin dayandığı *deney, hafızadan* çıkar** (*Metafizik* , 980 b 25). "Aynı şeye ilişkin birkaç hatıra, sonunda, tek bir **deney** meydana getirir. Ve deney, sanat ve bilimle hemen hemen aynı yapıda bir şey gibi görünmektedir. Ancak aralarında şu fark vardır; **insanlar, bilim ve sanata deney aracılığıyla ulaşırlar** . Çünkü, Polos'un haklı olarak dediği gibi, ' **deney, sanatı; deneysizlik ise rastlantıyı yaratmıştır** '.

Deneyle kazanılmış bir dizi kavramdan belli bir nesneler sınıfına ilişkin tümel bir yargı oluşturulduğunda sanat ortaya çıkar" (*Metafizik* , 981 a5). İlacın hastalarda denenmesi deneyin, sonucun çeşitli hastalık alanlarında kullanılması yargısı da zanaatın alanına girmektedir (*Metafizik* , 981 a10). Aristoteles'e göre, bilginin ilk unsurları duyumlardan bilime geçiş üç aşamada gerçekleşmektedir: 1- Duyumun devamı olan hafıza.2- Genel kavramın hareket noktasını sağlayan deney (tecrübe). 3- Özel hallerin çokluğundan kurtulmuş olan, meydana getirme ve eylem söz konusu olduğunda epistemenin ilkesi olan kavramdan oluşmaktadır (Tricot 1985 , 81, not 1; *İkinci Çözümlemeler* II, Bölüm 19, 100a). Bilme şartları ve bilmenin aşamalarından hareketle bilgiyle ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Çizilen bu çerçevede, duyum, hafıza ve öğrenme merkezde yer almaktadırlar. Öğrenmenin diğer unsurları ise tasavvur ve hatıralardır. İnsanın akıl yürütme ve sanatlara ulaşması, onları hayvanlardan ayıran unsalar olarak öne çıkarılmıştır. Bu ayrıcalığın temelini oluşturan deney de, aynı konuyla ilgili hatırlardan meydana gelmektedir. Böylelikle, bilme süreci, duyum, hafıza, hatıra, deney, akıl yürütme ve sanat şeklinde gerçekleşmektedir.

Bilme sürecinde esas bir görev üstlenen deney, Aristoteles'e göre, pratikle ilgili olarak, hiçbir bakımdan, sanattan daha aşağı bir şey değildir. Hatta deney sahibi insanların, deney olmaksızın kavrama sahip insanlardan daha fazla başarılı oldukları görülmektedir. Bunun nedeni, deneyin, bireysel olanın, sanatın ise tümel olanın bilgisi olmasıdır. Her türlü **eylem ve meydana getirme ise bireysel olanı konu alır.** Çünkü tedavi eden hekimin iyileştirdiği, ilineksel olarak alınması dışında 'insan' değil, Kallias veya Sokrates 'tir. Tedavi edilmesi gereken birey olduğundan, deney olmaksızın kavrama sahip olan ve tümeli bilen, ancak onda içerilmiş bulunan bireyseli bilmeyen bir insan, sıkça tedavi yanlışları yapacaktır (*Metafizik* 981 a14-19). İnsan, diğer canlılardan ayrı olarak, deneyi bilgi haline dönüştürebilmektedir. Çünkü deney, uzun bir pratiğin, belli bir konuya ilişkin gözlemlerin birikimi sonucu ortaya çıkar (Tricot 1985 , 80, not 4). Bunu da ancak insan gerçekleştirebilmektedir. Deney, tikelle ilgili olduğundan, bilmenin, özellikle de doğru bilmenin temelini oluşturmaktadır. Çok geniş anlamda kullanılan deney, bilim, teknik ve sanatlar için benzer görevler içermektedir. Fakat bu yeterli değildir; deneyin üstüne çıkarak tümellere, genele, nedenler bilgisine ulaşılması gerekir. Çünkü Aristoteles'e göre, bilim adamının, zanaatkarın ve sanatçının sıradan deney sahibine üstünlüğü, deneyin ötesinde, genelin bilgisine ulaşma isteklerinde yatmaktadır.

Aristoteles'e göre, duyum yoluyla, kesin ve doğru anlamında bilimsel bilgi kazanmak mümkün değildir. Gerçekte duyumun konusu sadece tikel bir nesne değil, filan nitelikli bir nesne olsa bile, hiç değilse belli bir yerde ve belli bir anda, belli bir nesneyi algılamak gereklidir. Ayrıca, duyumlar bize, hiçbir şeyin nedenini de bildirmezler (*Metafizik* 981 b10). Bilim için gereken, genel olanı algılamak imkansızdır; çünkü genel ne şimdidir ne de buradadır; böyle olmasaydı genel olamazdı. Zira genel, her zaman ve her yerde olana denir. Bilimin, tümele dayalı olarak gerçekleşmesi ve tümelin de algılanamaması, bilimde algının azlığını ya da yokluğunu gösteren (*Analytics Post.*, 87 b 20), ölçü kabul edilmiştir. Tümele varma sorunu, aklın kendini gösterme aracı olan, akıl yürütmeyle gerçekleşen bir durumdur.

Aristoteles'e göre akıl, ruhun düşünme ve yargılamasıdır. Öncelikle düşünendir; gerçek bir şey değildir (*De Anima*, 429 a22). Aklın, bir zaman bilmesi, bir zaman da bilmemesi söz konusu olamaz. Akıl, hazır şartlarda özgür olarak kurulduğunda, o ne ise o şekilde gözükür: bu da onun ölümsüzlüğü ve sonsuzluğudur (*De Anima*, 430 a20). Eğer düşünme (thinking) algılamaya benziyorsa, ya o, düşünen varlığın yeteneğiyle eylemde bulunan ruhtaki bir süreçtir ya da ondan farklı, fakat benzer yanlarını alan bir süreçtir. Dolaysıyla akıl düşünebilir, duyumlanabilir olanla ilgili olmalıdır. Kısaca akıl, ruhun düşünmesi ve yargıda bulunmasıdır (*De Anima*, 429 a15-25). Aklın düşünme ve yargıda bulunma özelliği, akıl yürütmenin bir sonucu ortaya çıkmaktadır.

Aklın ruhtaki konumu Aristoteles tarafından ele alınmıştır. Ona göre, insanda ruh, irrasyonel ve rasyonel yan olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Rasyonel yanda da iki ana bölüm vardır: Bunlardan birincisi, şeylerin türlerini, onların oluşunun değişmeyen nedenlerini; ikincisi, değişken şeyleri kavramamızı sağlar. Bu nedenle ruh, farklı türden nesnelere farklı cevaplar vermektedir (*Ethica Nicomachea*, 1139 a5). Ayrıca, ruhun rasyonel kısmında yer alan formlardan birisi erdemlerle, diğeri sanılarla ilgilidir. Sanının değişken olması, onun pratik bilgelik kısmında yer almasına neden olur. Erdemlerle ilgili olansa bilimsel bilgidir. Bu bilgi türü tümel, zorunlu, kanıtlanabilen sonuçlar hakkındadır. Bu özellikler ilk ilkelere çok benzerler (*Ethica Nicomachea*, 1140 b25-30). Ruhun

verdiği cevaplara göre ayrılan iki ana dal, iki bilgi öbeğine karşılık geldiği görülmektedir. Ando'nun belirttiğine göre, bu bilgilerden birine **bilimsel bilgi** diğerine **sanı** denir. Birincisi teorik, ikincisi pratik zihnin konularını oluştururlar. İdeal olan ve istenen teorik olandır (Ando 1965, 176).

Aristoteles, belli alanlara ilişkin keşiflerin, hakikate ulaşma yollarından biriyle yapıldığını bildirmektedir. Ona göre, ruh (akıl) ya da bilme süreci, mümkün bilme şekilleriyle ve evetleme ile hayırlama tekniğini kullanarak hakikate ulaşır. Hakikate ulaşmak beş yolla mümkün olur; bunlar, sanat (techne), bilimsel bilgi (episteme), pratik bilgelik (phronesis), felsefi bilgelik (sophia), ve sezgisel akıldır (nous). Sanı ve yargılar bu gruba alınmamıştır, çünkü onların yanıltma payları vardır (*Ethica Nicomachea,* 1139 b15). Hakikate varma yolları olarak tanıtılan unsurlar, bilgi dalları ve kurumsallaşmış yapılardır. İnsanın, insan olarak sahip olduğu, tanrısal nitelik taşıyan ve onu diğer canlılardan ayıran şey logos (akıl)dur (*De Anima,* 415 a1-10; *Ethica Nicomachea*, 1098 a1-15; Zeller 1897, 93). Bu yeteneğiyle bilgi elde eder, doğru, yanlış ve iyi, kötü yargılarda bulunma gücüne sahip olur (Baldry 1965, 89 -90). Aklın teorik ve pratik bölümleri, her şeyi üretir ve her şey haline gelirler. Teorik olan, **bedenden farklı ve bağımsızdır; imkansız, ebedi, ölümsüz, kesinlikle salt ve mükemmel gerçeklik gibi özelliklere sahiptir** . Pratik akıl, bedenle doğar ve ölür; dolaysıyla beden davranışlarının bir bölümünü oluşturur (Zeller 1897, 97-98). Teorik aklın daha önceki varoluşunu toparlayamayacağımızı Aristoteles belirtmiştir. Ancak pratik akıl, mümkün olan her türlü düşünceyi üretmekle birlikte kolay bozulan bir yapıya sahiptir (Zeller 1897, 101).

Bilme süreci, Aristoteles'in bilgi anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bilgi türlerinin nasıl oluştuğu ve ne türden özellikler kazandıkları, bilim anlayışı ile yöntem anlayışlarında incelenmektedir.

11.1.2. Nedenler

Aristoteles'e göre, bir nesneyi bilmek için, onu var kılan nedeni bilmek gerekir. Nesnenin oluş nedeni onun başka türlü olmasına izin vermez. Nedenler bilindiği ölçüde, o nesne hakkında bilgi ya da nesnenin dahil olduğu türe ait bilim elde edilir (*Analytica Posterior* 1950, 90 a31). Böylelikle, farklı nesnelerin farklı nedenlere sahip olmaları, çeşitli bilimlerin ortaya çıkmalarını da açıklar (*Metaphysica* 1928, 996 b25). Aristoteles, eylemler, değişmeler ve hareketlerin oluşmasını sağlayan şeyin de neden olduğunu belirtmiştir. Akıl veya dostluk gibi şeylerin neden oldukları, ve varlıkların onlara ulaşmak için varoldukları iddia etmiştir (*Metafizik* 1985, 988 b5-10)

Aristoteles'e göre, bir nesnenin **ne için** olduğu kavranmadıkça o nesne bilinemez. Çünkü, ilk, önde gelen nedeni anlamak gerekmektedir (*Fizik* 2005, 194b19-20). Neden, bir nesnenin onda içkin olup da, ondan oluştuğu şeydir. Sözgelişi, bronz, heykelin, gümüş kadehin nedenidir. Bir başka anlamda biçim (eidos) ile ilk örnek (paradeigma) nedendirler. Bir nesnenin ne olduğunun tanımı bunun cinsleri ve kavramdaki parçalar. Bir başka anlamda neden, değişmenin ya da durağanlığın ilk başlangıcının kaynağı; babanın çocuğun nedeni olması gibi. Genel anlamda yapılan şeyi yapan ve değişen şeyi değiştiren nedendir. Amaç (telos), da bir nedendir. Ayrıca devindiren bir başka nesneyle amaç arasındaki şeyler de ereksel neden kapsamına girer (*Fizik* 2005, 194b24-36). Dört neden olduğuna göre, doğabilimcisine düşen, bunların hepsi hakkında bilgi edinmektir. Ne içini bütün bunlara indirgerse, yani maddeye, biçime, devindiriciye ve ereksel nedene indirgerse, doğaya uygun olarak açıklama yapmış olacaktır. Ama çoğu kez üçü tek nedene indirgeniyor; nedir ile ereksel neden tek şey; ilk hareketin kaynağı da bunlarla biçimce aynı şeydir. Doğa konusunda üç araştırma konusu, devinmeyenler, devinen değişen ama yok olmayanlar, yok olanlar, bu bağlamda araştırılırlar. "Ne için" sorusu, hem maddeye, hem nedire (kavrama) hem de ilk devindiriciye bakarak açıklanabilir. Nitekim **oluş** üzerine araştırma şu şekilde yapılır: Ne neden sonra oluşuyor; ilk etkileyen ya da etkilenen ne. Devindirilmediği halde devinen nesne bu tür bir şey. Tıpkı tümüyle "hareketsiz olan" her şeyin ilk hareket ettiricisi nedir, ve şekil gibi; nitekim bu zaten amaç ve ereksel neden. Dolayısıyla doğa "bir şey için" olduğuna göre, bunu (doğayı) bilmek gerekiyor ve "ne için"ini bütünüyle açıklamak gerekiyor (*Fizik* 2005, 198a22-b5). *Ne için* sorusu, sonunda ya *nedir* sorusuna indirgenir ya da *ilk hareket ettiriciye* indirgenir (*Fizik* 2005, 198a14-19).

Aristoteles, nedenler biliminin kurulması için kaç tür nedenin olduğunu belirleyerek bu nedenlerin İlk Filozoflar tarafından nasıl değerlendirildiğini incelemiştir. Ona göre, kazanılması gereken bilim ilk nedenlerin (prote aitia) bilimidir. Neden ise, dört anlamda kullanılır (Tricot 1985, 91 not 1,2). Bir anlamda nedenden, *formel* töz, yani öz anlaşılır. Çünkü bir şeyin "niçin"i, sonuçta onun tanımına (kavramına) indirgenir. Bir diğer anlamda neden, *madde* veya dayanaktır. Üçüncü bir anlamda o, değişmenin kendisinden ileri geldiği hareket ettiricidir. Üçüncünü karşıtı olan dördüncü, *ereksel neden* veya iyi olandır. Çünkü İyi olan, her türlü oluş ve değişmenin ereğidir (Metafizik 1985, 983a25- b5). Aristoteles, nedenleri şöyle tanımlamıştır: 1- Bir şeyi, bu şeyin bir parçası olarak meydana getirdiği içkin madde: Tunç heykelin, gümüş bardağın nedenidir (Maddi neden). 2- Form ya da model; özün tanımı cinsleri özün içinde bulunan kısımlar (Formal Neden). 3-Değişmenin veya sükunetin kendisinden başladığı ilk ilke: Örneğin, bir karar veren eylemin; baba, çocuğun bir nedenidir. Genel olarak yapan, yapılan şeyin; değiştiren, değişmeye uğrayan şeyin nedenidir (Hareket ettirici Neden). 4- Gaye neden; bir şeyin kendisi için olduğu şeydir. Bu, kendisinden bir başkası tarafından hararet ettirilip, hararet ettirici ile gaye arasında bir aracı rolü oynayan her şey için de geçerlidir (Metafizik 1985, 1013a23-b5). Aristoteles nedenleri çeşitli bağlamlarda açıklamıştır.

Madde , doğası bakımından bilinemezdir. Madde ya duyusal ya da akılsaldır. Duyusal madde, örneğin tuncun, tahtanın maddesi veya değişmeye elverişli olan maddedir. Akli madde duyusal varlıklar olarak ele alınmamaları bakımından duyusal varlıklarda, örneğin matematiksel varlıklarda var olan maddedir (Metafizik 1985, 1036a9-11). Duyusal olmayan varlıklarda da madde olabilir. Çünkü mahiyet ve salt form olmayan, bununla birlikte, bireysel bir varlığa sahip olan her şeyin maddesi vardır. O halde yarım daireler, genel olarak dairenin değil, bireysel dairelerin kısımlarıdırlar. Çünkü biri duyusal diğeri akılsal olmak üzere iki tür madde vardır (Metafizik 1985, 1036 b35-1037a4). Değişen her şey, bir şey tarafından, bir şey olmaya doğru değişmektedir. Değişmenin kendisi tarafından meydana getirildiği şey, yakın hareket ettiricidir. Değişen şey maddedir. Maddenin kendisi olmaya doğru değiştiği şey formdur. Her töz, kendisiyle aynı adı taşıyan bir failden meydana gelir (gerek doğal nesneler, gerekse diğer şeyler, tözlerdir). Çünkü varlıklar ya sanattan, ya doğadan, ya şanstan veya tesadüften doğarlar. Sanat, bir başka varlıkta bulunan bir hareket

ilkesidir. Buna karşılık doğa, şeyin kendisinde bulunan bir ilkedir. Çünkü insanı meydana getiren insandır. Geri kalan nedenler (şans ve tesadüf Tricot 1993, 147 not 2), yalnızca bu iki ilkenin yoksunluklarıdırlar (*Metafizik* 1993, 1069b39-1070a9). Varolanlar, madde form ilişkisiyle açıklanmaktadırlar.

Formun kısımları ile birleşik varlıkların kısımlarını tartışırken ele alınan insan bedeni örneği konuya açıklık getirmektedir. İnsan formu, her zaman et ve kemiklerden oluşan beden olarak görünür. Bundan dolayı onlar formun, dolayısıyla da tanımın mı kısımları yoksa maddenin mi kısımlarıdırlar. Ancak insan formu, başka maddelerle birlikte görünmediğinden, bu ayrımı yapma gücüne sahip değiliz (*Metafizik* 1985, 1036b1-7). Form veya töz denen şeyin meydana gelmemiş olduğu, meydana gelen şeyin adını formdan alan, form ve maddenin birleşmesinden meydana gelen bütün olduğu, her meydana gelen şeyin, bir parçasının madde olmasından dolayı, madde ve bu madde yanında diğer bir şey, yani form içerdiği açıktır (*Metafizik* 1985, 1033b16-19). Aristoteles'e göre, şeylerin doğası ve özü anlamında form (*Metafizik*, 1985, 1035 b32), kendisi bireysel ve belli bir varlık olmamakla birlikte, belirli niteliklere sahip, bir varlığa işaret eder. Formun bir şey üzerine gelmesi, belli bir varlıktan hareketle, belli bir varlığı meydana getirmektedir. Meydana gelmeden sonra bu varlık, belli bir niteliğe sahip olan bir varlık olmaktadır. İnsan ve hayvanının durumu da, bireysel tunç kürenin durumu gibidir (*Metafizik* 1985, 1033b20-25). Yeni oluşumlarda yer alan hem madde hem de form, yeni anlamlar kazanarak değişmektedirler. Yani formun kendisi meydana getirilirse, form da bir başka şeyden meydana getirilmiş olacaktır (*Metafizik* 1985, 1033a30). Aristoteles, doğa tarafından meydana getirilen şeylerin durumu da sanat tarafından meydana getirilen şeylerin durumunun aynı olduğunu bildirerek şu örneği vermiştir: Sperma, özetle, sanatkarın rolünü oynar. Çünkü o, bilkuvve forma sahiptir ve spermanın kendisinden çıktığı varlık, bir anlamda, meydana gelen varlıkla, aynı adı taşır (*Metafizik* 1985, 1033a30-1034 b). Doğal varlıklar için bir modelin bir form sağlamasına kesinlikle ihtiyaç yoktur (*Metafizik* 1985, 1034a3-7). Formla hareket ettirici neden arasında önemli bir ilişki vardır. Kültürel dünyada hareket ettirici formu vermektedir.

Hareket Ettirici Neden , eserlerden önce gelmektedir. Hareket ettirici formun nasıl olacağını belirlemektedir. Formal neden ortaya çıkan eserle eş zamanlıdır.

İnsan sağlıklı olduğunda sağlık da vardır. Tunç kürenin formu tunç küre ile aynı zamanda vardır (*Metafizik* 1993, 1070a23-30). Hareket ettirici neden formu yükleyerek nesneyi gerçekleştirmektedir. Heykeltıraş mermeri yapmak istediği forma göre biçimlendirerek onu var kıldığından hareket ettirici neden olmaktadır.

Nedenler, ilkeler olarak bilgiye kaynaklık yaptığı gibi, asıl önemli kısımları, bilginin dört neden üzerine kurulmasıdır. Sıralanan dört neden, Aristoteles'e göre, bilginin yapısını anlamak için kaçınılmazdırlar. Her birinin yüklendiği görevler, hem varlığın yapısını anlamak açısından, hem de bilginin sahip olduğu özellikleri kavramak için gereklidirler. Bir şeyi bilmek için, onun maddesini, formunu, form vericisini ve gayesini bilmek gerekmektedir.

11.2. Bilim

11.2.1. Konu

Aristoteles, bilimi, bir yandan bilgi öğretisi çerçevesinde tanımlarken diğer yandan varlık alanlarıyla ilişkilendirmiştir. Aşağıda, Aristoteles'in bilim anlayışı çerçevesinde, bilimin yapısı ve türleri üzerinde durulmaktadır.

Aristoteles, bilimlerin konularını tözler olarak belirlemiş ve tözlerin tek bir bilimin mi yoksa çeşitli bilimlerin mi konusu oldukları sorgulanmıştır. Bu açıdan töz ile aksiyom arasındaki ilişki ele alınmıştır. Şu sorularla sorunu ortaya koymuştur: Aksiyomlarla uğraşan bilim, tözün biliminden farklı ise, onlardan hangisi doğası bakımından hakim ve ilk bilim olacaktır? Çünkü aksiyomlar, en evrensel şeylerdir ve her şeyin ilkeleridirler. Filozofun alanına girmediği takdirde, onların doğruluk veya yanlışlığını araştırma işi, kimin alanına ait

olacaktır? Genel olarak bütün tözler tek bir bilimin mi, yoksa birden çok bilimin mi konusunu teşkil ederler? Eğer birden çok bilimin konusunu teşkil ederlerse araştırdığımız bilimin (İlk Felsefe) konusu hangi tözler olacaktır? Varlıkların bütün nitelikleriyle meşgul olan tek bir kanıtlayıcı bilim olacağından, tözlerin tümünü tek bir bilimin incelemesi de akla uygun değildir. Çünkü her kanıtlayıcı bilim, belli bir konu ile ilgili olarak aksiyomlardan hareket edip, bu konunun öz niteliklerini incelemek, aynı aksiyomlardan hareket eden bir tek bilimin konusu olacaktır (*Metafizik* 1985, 997 a1-24). Bu sorular, Aristoteles'in bilime ilişkin kaygılarını göstermektedir. Bilimin konusu ve hangi tür bir bilimin bu konuyu inceleyeceği, bilimler hakkındaki düşüncelerin kaynağını oluşturur.

Aristoteles, araştırma konusunu, **varlıkların ilkeleri ve nedenleri** olduğunu belirttikten sonra, varlık olmak bakımından varlıkların olduğunu dile getirmektedir. Örneğin, sağlık, matematik gibi alanlar, kendi nesnelerinin ilkeleri, öğeleri ve nedenlerini araştırırlar. Ona göre, genel olarak, çıkarsamaya dayanan ve herhangi bir biçimde akıl yürütmeden pay alan her bilim, çok ya da az kesin, neden ve ilkeleri konu edinmektedirler (*Metafizik* 1985, 1025 b1-5). Tek bilimin olmadığı, bilimlerin çok olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bilimler, elde ettikleri sonuçlarla, kendi belirleyici özelliklerini de tanımlamaktadırlar. Aristoteles, İlk Felsefe dışındaki bilimlerin genel durumlarını şu şekilde dile getirmiştir: **Bütün bilimler** , dikkatlerini belli bir nesne, belli bir cisim üzerinde yoğunlaştırırlar, ve bu nesne ile meşgul olurlar. Onlar ne mutlak anlamda varlıkla, ne de varlık olmak bakımından varlıkla ilgilenirler. Ele aldıkları varlıkların özlerine ilişkin herhangi bir kanıtlama da getiremezler. Onlar, özü hareket noktası alarak, ya duyuların yardımıyla açıklığa kavuştururlar ya da onu bir hipotez olarak benimserler. Sonra da ele aldıkları özel cinsin öz niteliklerini kanıtlarlar. Böyle bir tümevarımdan çıkan şey, tözün veya özün bir kanıtlaması değil, tözün başka bir biçimde sergilenmesidir (*Metafizik* 1985, 1025 b5-17). Bilimlerin bu özellikleri, onları ilk ilkelerin biliminden ayırmakta ve farklı alanlarda yapılanmalarını gerektirmektedir.

Aristoteles'e göre, ilineğin biliminin olamayacağı açıktır. Çünkü her bilim ya her zaman olana ya da çoğu zaman olana yönelir. Bilime konu olan şey, ya her zaman veya çoğu zaman meydana gelen bir şey olarak belirlenmelidir. Bu nedenle ilinek ve rastlantıların bilimi olmaz (*Metafizik*, 1027 a 20-30). Ayrıca,

rastlantılı olan şeyler kanıtlanamayacağından, bilimin konusu olamazlar. Dolaysıyla rastlantıya bağlı olan şeyin kanıtlama yolu ile bilme imkanı yoktur. Çünkü kıyaslama yoluyla elde edilen bilgilerin zorunlu ve genel olmak zorunlulukları varken, rastlantı olarak ortaya çıkan olgularda ve onların bilgisinde bilimsel kıyasın gerek gördüğü özellikler yoktur (*Analytica Post.*, 87 b19).

Aristoteles, **bilimlerin amacını** , özellikle de teorik olanların, ilk ilkeleri bulup çıkarmak ve onları anlamak şeklinde göstermiştir. Diğer çalışma alanlarında da bu amaca uygun araştırmalar yapılabilir. Bilimlerin, bazı ilkeleri, ortak kullandıklarını belirtmekle beraber, kanıtlama ilkeleri arasında farkı kabul etmiş ve her bilimin kendine ait özel ilkelere sahip olduğunu ileri sürmüştür (*Analytica Post.*, 76 a). Aristoteles, bilimin amacının kesin bilgiye varmak olduğu belirtmekle birlikte, kesinliği, her şeyde aynı ölçüde aramamak gerektiğini, her konunun, kendine özgü, yapısına uygun bilgilerin elde edileceği düşüncesini ileri sürmüştür (*Ethica Nicomachea*, 1098 a25). Farklı bilim alanlarının ve bunların ürettikleri bilgilerin de farklı olacağını kabul eden Aristoteles, diğer bilgi alanlarını da tanımlamıştır.

Ross'un bildirdiğine göre, Aristoteles'in bilim anlayışında nihai hareket noktaları şunlardır: 1- Aksiyomlar veya herhangi bir şey bilinmek istendiğinde bilinmesi zorunlu olan önermeler. Aralarında bir ayrım yapmadan, a- özdeşlik ve üçüncü halin imkansızlığı gibi doğası ne olursa olsun her şey hakkında geçerli olan önermelerle; b- bir eşitliğin her iki yanından eşit miktarlar çıkarıldığında eşitliğin değişmeyeceği türünden birçok bilimde ortak olan, ancak gene de sınırlı bir kapsamları olan önermeler. 2- Çeşitli bilimlere özgü olan "tezler". Bunlar da a- "filanca şeyin varolduğu veya olmadığını söyleyen öncüller olan "hipotezler, b- filanca şeyin ne olduğunu söyleyen "tanımlar" olarak ikiye ayrılırlar (Ross 1993, 56-57). Bilimin üç konusu vardır: Varlığını kabul ettiği cins, kanıtlama için varlığını kabul ettiği ortak aksiyomlar, ve cinsin kendilerine sahip olduğunu aksiyomlar aracılığıyla kanıtladığı ana-nitelikler (atributus). Başka deyişle, hakkında bir şeyi kanıtladığımız şey, kendisine dayanarak bir şeyi kanıtladığımız şey ve nihayet kanıtladığımız şey (Ross 1993, 57).

11.2.2. Bilim Sınıflaması

Aristoteles'e göre, bilimlerin temellendirilmesi ve sınıflandırılmasını, bilme yetisini içinde bulunduran **ruh** yapar. Ruh, irrasyonel ve rasyonel yan olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Rasyonel yanda da iki ana bölüm vardır: Bunlardan birincisi, şeylerin türlerini, onların oluşunun değişmeyen nedenlerini, İkincisi, değişken şeyleri kavramamızı sağlar. Bu nedenle ruh, farklı türden nesnelere farklı cevaplar vermektedir (. *Ethica Nicomachea* **,** 1139 a5). Ruh (akıl) ya da bilme süreci, mümkün bilme şekilleriyle ve evetleme ile hayırlama tekniğini kullanarak hakikate ulaşır. Hakikate ulaşma beş yolla mümkün olur; sanat (techne), bilimsel bilgi (episteme), pratik bilgelik (phronesis), felsefi bilgelik (sophia), ve sezgisel akıldır (nous). Sanı ve yargıları bu gruba alınmamıştır, çünkü onların yanıltma payları vardır (*Ethica Nicomachea,* 1139 b15). Bunlar aynı zamanda bilgi türlerine de tekabül etmektedir. Ruhun rasyonel kısmında yer alan formlardan birisi erdemlerle, diğeri sanılarla ilgilidir. Sanının değişken olması onun pratik bilgelik kısmında yer almasına neden olur. Erdemlerle ilgili olansa bilimsel bilgidir. Bu bilgi türü tümel, zorunlu, kanıtlanabilen sonuçlar hakkındadır. Bu özellikler ilk ilkelere çok benzerler (*Ethica Nicomachean*, 1140 b25-30). Farklı nesnelerin farklı nedenlere sahip olmaları, çeşitli bilimlerin ortaya çıkmasını açıklar (*Metafizik* , 996 b25).

Aristoteles, bilim sınıflamasını, aklın çalışma ilkelerine, konu edinilen nesnelerin yapısına ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bilgi özelliklerine göre yapmış ve onları üç öbeğe ayırmıştır. 1-Teorik bilimler; fizik, matematik, metafizik. 2- Pratik Bilimler; Siyaset, ahlâk, ekonomi ve retorik. 3- Poetik Bilimler; şiir, müzik ve mimari. Mantık sınıflamada yer almamıştır. Çünkü, sınıflamada yer alan bilimler gerçekliğe ilişkindirler (*Metaphsyca* **,** 1025 b20-30; *Topica* **,** 145 a15; *Ethica Nicomachea* **,** 1139 a27; *Dimitriu I* **,** 146). Bütün bu çalışma alanları varolan hakkındadır. Ancak varolanı içeren, tek bir iyi olmadığından, her disiplin, kendi alanına has iyi'leri bulmak için farklı, araştırmalar yapmakla yükümlüdürler (*Metaphsyca* **,** 1096 a20-25). Bilimler, bilgi değerleri yanında, soyut olma özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Aristoteles'e göre, bilimlerin soyutlukları onların derecelenmelerinde rol oynar. En soyut bilimler, en başta yer alan bilimlerdir (*Analytica Post.*, 87 a31). Bir

bilim, diğerinden daha kesinse, kesin olan öncedir. Bunun nedeni, hem olguyu hem de nedeni araştırıyor olmasıdır (Ross, *Commenter*, 596) Bu sıralamayı birinci öbek olan teorik bilimler içinde de görmek mümkündür.

İlk bilimin konusu, aynı zamanda maddeden bağımsız ve hareketsiz olan varlıklardır. Bütün ilk nedenler, zorunlu olarak ezeli-ebedirler. Özellikle de onlar içinde hareketsiz ve maddeden bağımsız olanlarının böyle olmaları gerekir. Çünkü onlar tanrısal şeyler içinde duyularımız tarafından algılananların nedenleridirler. O halde üç teorik bilim olması gerekir: Matematik, Fizik, Teoloji Eğer tanrısal olan, herhangi bir yerde varsa , onun bu hareketsiz ve (maddeden) bağımsız varlıklarda da olacağı açıktır. En yüce bilim konu olarak en yüce cinse sahip olması gerekir. Böylece teorik bilimler en çok aranması gereken bilimler olarak kabul edilmişlerdir (*Metafizik* 1985, 1026 a16-20).

Bir bilimin diğerlerinden daha kesin ve daha üstün olmasının nedenlerini Ross şöyle sıralamıştır: a- Diğerinin yalnızca olguyu bilmesine karşılık hem olgu, hem de niçini biliyorsa ondan daha kesin ve daha üstündür. Gözlem yanında matematiği de içinde bulunduran astronomi, gözlemsel astronomiden daha üstündür. b- Diğerinin somut olmasına karşılık dayanağından (substratum) bağımsız olarak özellikleri inceleyen bir bilim diğerinden daha üstündür. Aritmetik, müzikten üstündür. c- Daha az önkabül (presupposition) gerektiren bir bilim, diğerinden daha üstündür (Ross 1993, 62). Bu belirlemeler, bilimler arasındaki farkları ortaya çıkarmaktadırlar.

Bilim konularının farklılığı bilimler arasındaki farkı da belirler. Her bilim, konu edindiği nesne alanına ilişkin, ilkelere dayanmak zorundadır. Nesnelerin yapılarına göre bilgiler elde edildiğinden, bilim sıralamasını nesnelerin özelliklerine ve onlardan elde edilen bilgilerin zorunlu ve genel geçerliğine göre sıralaması yapılmıştır.

Teorik Bilimler : Aristoteles bilim deyince teorik bilimleri anlamış ve onun mantığını kurmuştur. Teorik bilimler zorunlu ihtiyaçlardan değil, merak sonucu ortaya çıkmışlardır. Aşağıda görüleceği gibi, üç teorik bilimden her birinin bilgi

özellikleri farklıdır. Bu farklılıklar nesne yapılarından kaynaklanmaktadır. İnceledikleri nesnelerden dolayı, fizik, matematik ve ilk felsefe bu bilim öbeğini oluştururlar. Değerce fizik en altta, ilk felsefe en üstte yer alır.

Aristoteles'e göre, teorik bilimlerin bilgi özelliği olan bilimsel bilginin nesnesi, zorunlu olmalıdır. Bu nedenle de öncesiz ve sonrasızdır. Ayrıca bu şeyden türememiş ve bozulmamış olanlardır. Bu özellikteki varlık alanına ve nesneleri araştıran üç teorik bilim vardır: bunlar, Fizik, Matematik ve İlk Felsefe. Fizik doğa hakkında, matematik soyut varlıklar olan sayılar, İlk Felsefe de bütün varlık alanlarının taşıyıcıları olan ilkeler ve cevherler hakkındadır.

Fizik : Aristoteles, fizik biliminin özelliklerini şöyle sıralamıştır: Fizik, diğer bilimler gibi, belli bir varlık cinsiyle (yani hareket ve sukünetin ilkesini kendisinde taşıyan cevherle) ilgilidir. Dolayısıyla fizik, ne pratik ne prodüktif (meydana getirici) bir bilimdir. Çünkü ilke, meydana getiren de bulunur. O, ya zihin, ya sanat ya da herhangi bir güç, yetenektir. Yapılan (pratik) şeylerde ise ilke, yapanda bulunur. O akıllı seçmededir, iradedir. Çünkü yapılan ile seçilen aynı şeylerdir. Her düşünce, ya pratik, ya prodüktif ya da teorik olmak durumunda olduğuna göre, Fizik'in ancak teorik bir bilim olması gerekir. O, hareketi kabul eden varlıklarla, çoğunlukla maddeden ayrı bulunmayan formel cevherlerle ilgili bir teorik bilim olacaktır (*Metafizik* **,** 1025 b20-25) Aristoteles'e göre, Fizik'in teorik bir bilim olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Teorik bilimlerin özellikleri arasında sayılan, ezeli-ebedi, hareketsiz ve maddeden bağımsızlık gibi nitelikler, bütün teorik bilimler için geçerli olmadığını belirterek fiziğe bu alanda yer açmıştır. Aristoteles'e göre, f **izik** bilimi, bağımsız bir varlığa sahip olan, ancak hareketsiz olmayan varlıkları inceler (*Metafizik* 1995, 1026 a10-16). Eğer doğa tarafından meydana getirilen tözlerden başka bir töz olmasaydı, fizik ilk bilim olurdu (Metafizik 1985, 1026 a28)

Matematik : Aristoteles'e göre, teorik bilim olan matematiğin uğraştığı varlıkların hareketsiz ve maddeden bağımsız şeyler olup olmadıkları açık değildir. Bununla birlikte matematiğin bazı dallarının hareketsiz ve maddeden bağımsız şeyler olarak bu varlıkları ele alıp incelediğini kabul etmiştir (*Metafizik* 1985, 1026 a25). Matematiğin diğer bilimlerden farkı, onda ortaya

çıkan kesinlik fikrinin dayandığı temelde görülür. Bununla birlikte, her şeyde matematiğin kesinliğini aramamak gerekir. Matematiksel kesinlik, sadece maddesi olmayan varlıklar söz konusu olduğunda istenmelidir. Dolaysıyla matematiğin yöntemi, doğa biliminin yöntemi değildir (*Metafizik*, 995 a15).

İlk Felsefe : Aristoteles'e göre İlk Felsefe'nin konusu, aynı zamanda maddeden bağımsız ve hareketsiz olan varlıklardır. Ayrıca, bu araştırma alanında yer alan bütün ilk nedenler, hareketsiz ve maddeden bağımsız olanlarından dolayı, zorunlu olarak ezeli-ebedidirler. Ayrıca ilk nedenler, tanrısal şeyler içinde bulunan ve duyularımız tarafından algılanan şeylerin de nedenleridirler. Eğer tanrısal olan herhangi bir yerde varsa, onların bu hareketsiz ve (maddeden) bağımsız varlıklarda da olacağı açıktır. En yüce bilim, konu olarak en yüce cinse sahip olması gerekir. Sıralanan bu nitelikler nedeniyle, teorik bilimler en çok aranması gereken bilimler olarak kabul edilmektedirler (*Metafizik* , 1026 a14-21). Aristoteles'e göre, İlk Felsefe'nin evrensel mi yoksa bir cinsi, yani bir varlık türünü mü ele aldığı soru konusudur. Eğer hareketsiz bir cevher varsa, bu cevherin biliminin önce gelmesi, bu bilimin ilk felsefe olması ve o ilk olduğundan dolayı, evrensel olması gerekmektedir. Varlığı varlık olmak bakımından ele almak, aynı zamanda onun özüne ait niteliklerini incelemek bu bilime aittir (*Metafizik*, 1026 a23-25). İlk felsefe, bilimden ilk nedenlerin bilgisi olmak bakamından ayrılır. İlk nedenler, genel olarak bütünlüğü bakımından ele alınan gerçeği açıklarlar. O halde ilk felsefe, her bilimin özel alanlarının kendilerine dayandığı ilk nedenleri içine alır ve bu nedenler sayesinde tüm insan eylemlerini yönetir. Var olanın belli bir parçasını ele alarak inceleyen bilimler, varlığın ilk ilkelerine varmak isterler, fakat çoğu bilim bunu gerçekleştiremez. Daha çok ikinci nedenler çerçevesinde çalışırlar. İlk felsefenin konusu, her varlığın en son nedenleri ve varolanın belirleyici koşullarıdır. Böylelikle ilk felsefe, daha büyük bir genelliğe sahip olmaktadır (Tricot 1995, 85. not ;1). Teorik bilimler içersinde bir hiyerarşinin olduğu, görülmektedir. Bu hiyerarşi, belirlenmiş varlık alanlarının bilgisine dayandırılmıştır.

Aristoteles, ilk felsefenin özelliklerini belirlerken, diğer bilimlerden nasıl ayrıldığını da göstermektedir. Ona göre, varlık bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilim vardır. Bu bilim, özel bilimler diye adlandırılan bilimlerin hiçbiriyle aynı değildir. Çünkü, diğer bilimlerden

hiçbiri genel olarak varlığı, varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece bu parçanın ana niteliklerini incelerler. İlk ilkeler ve en yüce nedenler arandığında, bu ilkeler ve nedenlerin doğası gereği kendisine ait olacakları zorunlu bir şeyin var olması gerekmektedir. Söz konusu zorunlu şey, varlık olmak bakımından varlıktır; amaç da bu zorunlu varlığın ilk nedenlerini kavramaktır (*Metafizik* , 1003 a20-30).

Aristoteles'e göre, metafiziğin 'poetik' bir bilim olmadığını, en eski filozofların tarihi de açıkça göstermektedir. Çünkü şimdi olduğu gibi, başlangıçta da insanları felsefe yapmaya iten şey, hayret olmuştur. Halbuki poetik uğraşılar hayatın zorunlu ihtiyaçlarına bağlı olarak üretilirler. Teorik bilimlerde amaç, kendi içinde saklıdır. Aristoteles bunu şöyle açıklamıştır; Nasıl ki bir başkasının amacı için değil, kendi amacı için var olan insana özgür insan diyorsak, aynı şekilde bu bilimi biricik özgür bilim olarak aramaktayız. Çünkü yalnızca o, kendi amacı için vardır" (*Metafizik* **,** 982 b10-25) Bütün bu özelliklere tam uyan İlk Felsefe (metafizik)tir. Metafiziğin diğer bilimlerden üstünlüğünü vurgularken ön plana çıkarılan özellikler, gayelilik ve bilgeliktir.

Teorik bilimlerin özelliklerine bakıldığında, istenilenin, zorunlu genel geçer ve değişmez olduğu görülür. Ancak, böyle bir bilgiye metafizik dışında olanlar (matematik ve fizik) tam olarak ulaşamazlar. Çünkü onların çalışma alanları buna uygun değildir. Fizik nesnelerin değişken ve hareketli oluşu, matematiğin bazı alanlarının maddeye bağlılığı, amaçlanan bilgiye ulaşamama nedenleri olarak gösterilmiştir. Sadece ilk felsefe (metafizik), istenilen amaçlara ulaşır. Çünkü onun konusunu oluşturan ilkeler, teorik bilginin özünü oluştururlar. İlkelerle uğraşan bilim bütün varlık alanlarını kuşatmış olur.

Pratik Bilimler : Aristoteles'in bilimleri temellendirilmesinde kullandığı ilkeler, onların amaçları ve görevleri göz önünde bulundurularak tespit edilmişlerdir. Aristoteles'e göre, Pratik Bilimlerde esas kaygı, insanın günlük problemlerine çözüm getirmektir. Bu nedenle zorunlu ihtiyaçlardan doğmuşlardır. Konu olarak ele aldıklarıysa insanın yapıp etmeleridir. Konularındaki sürekli değişiklik, bilgi özelliğini de etkilemektedir. Buna rağmen pratik bilimler de bir ilkeye oturtulmak istenir. Bilim olmak, ilkelerin varlığını gerektirdiğinden ister

doğadan, derlenen veriler, isterse insanın yapıp etmelerinden gelen malûmatlar genel ilkelere uygun olarak, düzenlenmek istenir. Pratik bilimleri temellendiren zihnin özelliği olan pratik bilgelik, "ne bilimsel bilgidir ne de sanattır. Bilim değildir, çünkü, onun varlıkları başka türlü de olabilirler. Sanat değildir, çünkü, eylem ve üretilen şeylerin farklı türleriyle ilgilidirler" (*Ethica Nicomachea*, 1140 b). Pratik bilgelik, bir nevi pratik bilimlerin teorisi niteliğindedir. Pratik bilimlerin çalışma alanlarının temel ilkeleri pratik bilgelik tarafından belirlenir. Bu nedenle pratik bilgelik, insanlar için iyi ya da kötü kabul edilen şeylere göre eylemde bulunmayı da yönetir. Bilgelik, ilkeleri bilmeyi de gerektirdiğinden, insan ile insanın oluşturduğu topluma ilişkin ilkeler de pratik bilgeliğin konuları arasında kabul edilir. İlkeleri bilmek ve ele alınan konunun bilgilerini ilkelere göre biçimlendirmek, belli bir zorunluluğu gerektirdiğinden, insan alanında da bilimsel bilgiye ulaşma yolunun açık olduğunu ima etmiştir

Pratik bilimlerin nesneleri, insanlar tarafından değiştirilebilmektedir. Bu nedenle sözü edilen bilimlerin amaçları nesnelerini anlamak değil değiştirmektir. Şeyler, insanın soruşturmalarıyla ortaya koyduğu bazı ilkelerle uyum içine sokulmağa çalışılır. Aynı şekilde, insanda gün ışığına çıkmış bazı ilkelerle uyumlu kılmak için tahminde bulunurlar. Bu görevi üstlenen pratik bilgelik moral eylemler alanında ihtiyat (sağduyu, prudence) ya da siyasi yetenek olarak adlandırılır. İhtiyat bireyselliği ve bireyin refahını amaçlar. Siyasi yetenek, devletle ilgilidir (Barker 1959, 238). Böylelikle hem bireyin hem de toplumun sorunları bilgelik çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

Pratik bilimlerde amaç, bilgi değil, **eylem** dir. Eylem de, yapısı gereği, sürekli değişiklik göstermektedir. Ancak ele alınan ya da önemsenen eylem grubu siyasî ve ahlâkî olanlardır. Siyasi eylemler tarihten derlenirler. Ahlâkî eylemler, birey aracılığıyla toplumu etkilediklerinden, siyasi, psikolojik, dini, kültürel unsurların belirlediği davranış biçimi olarak da görülürler. Bu tür eylemlerin de tarihilik boyutu vardır. Bu iki eylem öbeğinde yer alan davranışlar iyi ya da kötü olarak değerlendirilebilirler. Bu türden yargılara varabilmek için hem **yargılama ilkeleri** tespit edilmeli hem de çok sayıda geçmiş olaya bu ilkelerin uygulanması gerekmektedir. Kültür bilimlerinin, teorik bilimlerden önemli bir farkı, pratik alanda elde edilen bilgilerin uygulama alanına taşınabilmesidir. Aristoteles, teorik bilimler bilgisinin nesneleri üzerinde etkisinin olmadığını, pratik alanda

ise bilginin eylem üzerinde etkide bulunduğunu belirtmiştir. Aristoteles'e göre, pratik bilimlerde bilgi, eylemden önce gelir, yani eylem gerekli olan bilgiden çıkar (Barker 1959, 239). Eylemin yönünü hangi bilgi türü belirler? Toplumun tarihinden elde edilen bilgi mi? genel ahlâk ilkelerinin bilgisi mi? siyaset alanın bilgisi mi? yoksa Tanrı menşeli bilgi midir? Bunların hepsi de gereklidir. Amaç doğru eylemde bulunmaktır. Bu nedenle eylem için gerekli olan bilgi güvenilir olmalıdır. İnsanın bu dünyadaki amacı, mutlu olmak ve eylemlerini bu amaçla yapıyorsa, insanın ruh özellikleri yanında mutluluk şartlarının belirlenmesi de gerekmektedir. Mutluluğun ne olduğu, hangi şartlarda gerçekleştiği, hangi toplumun mutluluk için uygun bir ortam sağladığı, ne türden bir siyasi sistem uyguladıkları, ya da mutluluğu elde etmek için neler yapmaları lazım geldiğini araştırıp bulduklarında, ne yapmamaları gerektiğiyle, karşı karşıya kalırlar. Araştırmalarını tamamlayarak güvenilir bilgiye ulaşan Bilge amaç doğrultusunda yapılacak eylemleri tavsiye etme hakkına kavuşmuş olur.

Eylemlerde en önemli belirleyici olan ahlâkın tabanı da ruhta bulunan unsurlara oturtulmuştur. Aristoteles'e göre, ruhta eylemi ve hakikati kontrol eden üç unsur vardır: Duyumlama, akıl ve istek (*Ethica Nicomachea,* 1139 a18). Ahlâk da *'düşünce'* de bulunan evetleme ve hayırlama ile ' *istek'* de bulunan peşinde koşma ve sakınma nitelikleriyle temellendirilmiştir. Tercihlerin iyiliği ve doğruluğu haklı bir temele oturtulmak istenmiştir. İstek ve tercihler hakikat ve zekayla ilişkili olsalar da yine de eylem alanında yer alırlar (*Ethica Nicomachea,* 1139 a20-30).

Eylemin kaynağı -final neden değil, etkin neden- tercihtir. Tercih, bir amaca uygun akıl yürütmeyle oluşan istektir. Bu durum akıl ve zihin ya da moral ifadeler olmaksızın, niçin tercihin ortaya çıkmayacağını gösterir. Çünkü iyi eylem ve onun tersi, akıl ile karakterin bileşimi olmaksızın, ortaya çıkamaz. Zihnin kendisi, her nedense, hiçbir şeyi hareket ettirmez; fakat sadece zihin pratik olan bir amaca yönelebilir. Pratik alandaki eylemin, iyi olması bir amaçtır, istek de akılla temellendirilerek iyi eylemi amaçlar. Çünkü tercih, ya istek belirten akıl ya da muhakeme edilmiş bir istektir. Böylelikle her türden eylemin kaynağı nitelikleri aracılığıyla insan olmuştur (*Ethica Nicomachea,* 1139 a 32-b 5). Ahlâkî davranışın temelinde yatan istek, tercih ve amaç zihnî tabanda temellendirilmiştir. İnsanın yapıp ettiği her şey, kendisinde bulunan isteme ve

eylem gücüne geri götürülmüştür. Eylem alanının ilkeleri zihinde kurulmuş ve aklın diğer bilme özellikleriyle birlikte ele alınmıştır.

Eylemde bulunan her kişinin ve yapılan her eylemin, kendilerine has amaçları vardır. Bu amaçlar birbirleriyle çelişebilirler. Kendileri ve toplum için yararlı olanları bilen bilgeler ya da pratik bilgeliğe ulaşmış kişiler, hem kendileri için hem de genel için amaç koyarlar. Bilgelerin kendileri ve genel için koydukları amaçlar birbirleriyle çelişmez, birbirlerini tamamlayabilirler. Perikles bu tür kişilere bir örnektir (*Ethica Nicomachea,* 1140 b10) Ayrıca, pratik bilgeliğe sahip kişiler, insanların amaç olarak kabul ettikleri şeylerin amaç olmasını sağlayan nedenlere ulaşmaya çalışırlar. Pratik bilgelik bu özelliklere sahip olmasına rağmen, Aristoteles'e göre, mükemmellik sanatta varken pratik bilgelikte yoktur. Sanatta kişi isteyerek yanılabildiği gibi; tercihini de şöyle ya da böyle yapabilir. Bu imkanlar pratik bilgelikte yoktur. Çünkü bilge, insanlar için *doğru* olan şeyi arar. Bu nedenle pratik bilgelik, sanat değil, bir tür *erdem* dir (*Ethica Nicomachea,* 1140 b 25) Taşıyıcı ilke olarak erdem, davranışların ahlâk temeline oturtulma isteğinin en önemli belirtilerden biridir. Böylelikle amaç ve ilkelerden taviz vermeden, düşünmeli ve eylemde bulunulmalıdır.

Aristoteles, siyasi ve pratik bilgeliklerin aklın aynı ifadesi olduklarını belirtmiş, fakat, bu iki bilgelik türünün özelliklerinin farklı olduğunu da ileri sürmüştür. Ona göre, bilgelik şehirle ilgilidir. Pratik bilgelikse yaşama bilgeliği olarak görev alır. Bununla birlikte pratik bilgelik, tikel özellik gösterirken, siyasi bilgelik, tikellerin dayandığı tümellerle ilgilidir. Ayrıca, siyasi bilgelik hem eylem hem de düşünce gerektirir (*Ethica Nicomachea,* 1141 b25). Böylelikle siyasi bilgelik, pratik bilgelik alanları içinde en üste yerleştirilmiştir. Pratik bilgelik, kişinin kendiyle ilgilidir, yani bireyseldir. Siyasi bilgelik ise ev yönetimi, yaşama, siyaset ve adaletle ilgilidir. Pratik bilimlerin en üstünde yer alan siyaset, amaç olarak geneli seçmiştir. Genel hakkında amaçlar göstermek ve yargılar vermektedir. Bu nedenle, Aristoteles, devlet işleriyle uğraşan kişiler için bilgelik zorunludur demiştir (*Politika* III, 4; 75)

Bireysel olan pratik bilgelik ile genel olan siyasi bilgeliğin dayandığı iki araştırma alanı olan ahlâk ile siyasetin çok yakın ilişki içinde olduğu

anlaşılmaktadır. Ahlâk bireysel temelli olmakla birlikte, ahlâklı davranışın yaygınlaşması toplumu da ahlâklı yapar. Seçilen ya da geliştirilen iyi siyasi sistem, toplumu doğru yönlendirdiği için bireylere de ahlâklı davranışın kolaylıkla benimsenmesi ve yaşanması imkanını sağlar. Bu açıdan birbirlerinden ayrılamazlar.

Poetik Bilimle r : Aristoteles'te üçüncü bilim öbeği olan, ***poetik*** dir. Poetik bilim (poiein, episteme poietika), meydana getirmenin bilimidir. Onun amacı, bir 'poiesis'in, yani sanatkarın dışında olan bir eserin gerçekleştirmesidir (*Metaphsyca* **,** 980 b28) Poetik bilim, özü itibarıyla bir 'techne', bir 'dynamis'tir (Sanat, güç). O, seçmeye dayanan, insani eylemleri (prakseis) göz önüne alan, pratik bilimlerden (prattein, episteme prattike) farklıdır. 'Praksis', eylemi yapandan ayrı herhangi bir eseri meydana getirmeyen ve eylemi yapanın içinde kalan, ona dönük olan, eylemden başka bir ereği olmayan bir faaliyettir (*Etica Nicomachea* ,1140 b6; *Tricot* 1995, 87)

11.3. Tanrı

Felsefenin kuruluşunu tamamlayan ve onu bütünlüklü bir yapı olarak ortaya koyan Aristoteles'in düşünceleri, evren sorunundan hareketle incelenmektedir. Felsefede, genellikle varlık sorunu olarak ele alınan konuların sistematik yapısı, evren açıklama modelini ortaya koymaktadır. Aristoteles'in evren anlayışı, diğer felsefe sorunlarının bir sistem içinde anlatılmasını kolaylaştırmaktadır.

Aristoteles'e göre metafizik (ilk felsefe), varlık sorunuyla ilgilidir. Felsefenin bir dalı olan metafizik, varlığı, varlık olmak bakımından, bir bütün olarak ele alıp incelemektedir (*Metafizik,* 1026 a23-25). Varlığı oluşturan öğelerin ve tabakaların özelliklerini belirleyip birbirleriyle ilişkilerini ortaya koymak, ortaya çıkan özellikler ile ilişkileri, ilkeler ve kategoriler bağlamında temellendirilmesi, varlık sorununun ana hatlarını belirlemektedir. Ayrıca,evrenin oluşumunda

bilinçli bir gücün yer alması da öne çıkan sorunlar arasındadır. Aristoteles'in varlık anlayışının özellikleri aşağıda ele alınmaktadır.

Aristoteles, varlık hakkında çeşitli nitelemelerde bulunmuştur: *Metafizik'*in 5.kitabında *varlığı* (şeyler) dört bağlamda dile getirmiştir: 1- İlineksel olanlar, "adil adam", "müzisyen" gibi unsurlar ilineksel olana örneklerdir 2- Özü bakımından varlık, kategori türleriyle aynı sayıdadır. 3- "Dır" ekiyle ortaya çıkan doğrulama ve yanlışlamada gerçekleşen varlık. 4- "Varlık" ve "varolan", bazen bilkuvve, bazen bilfiil olurlar (*Metafizik* 1985, 1017 a6- 1017 b9). Varlık ve varolan ayrımı, bilkuvve ve bilfiil özelliklerinin farkına varmayı gerektirir (1017 a35- b10). Varlık teriminin kullanıldığı bağlamlar, varlık sorununun çerçevesini çizmektedir. *Metafizik'*in bir başka bölümünde varlığın ilineksel (1026 a34- b1) ve doğru (1027 b34- 1028 a4) anlamları üzerinde durulmuştur. İlineksel anlamda varlık, bilimin konusu olamaz. Sözel bir varlığa sahip olduğundan, ilineğin biliminin olmaması doğaldır. İlinek varolmayana benzer. Başka bir tarzda varolan bütün varlıkların, oluş ve yokoluş süreçleriyle birlikte varlığa gelmeleri ve varlıktan kesilmelerine karşılık, ilineksel anlamda varolanlarda bu söz konusu değildir (*Metafizik* 1985, 1026 a34-b25; 1064 b15). Bazı varlıklar, zorunlulukla her zaman aynı durumdadırlar. Bazıları ise, ne zorunludurlar, ne de aynı durumda kalırlar. Bu türlü varlıklar çoğu zaman öyledirler (*Metafizik* 1985, b26-30). Her bilim, ya her zaman olana veya çoğu zaman olana yönelir (*Metafizik* 1985, 1027 a20). İlinekler böyle bir özelliğe sahip değillerdir. Bir oluş ve yokoluş sürecinden geçmeksizin varlığa gelen ve varlıktan kesilen ilke ve nedenlerin olduğu açıktır. Oluş ve yokoluş süreciyle varlığa gelen veya ortadan kalkan her şeyin zorunlu olarak ilineksel olmayan bir nedeni olması gerekir (*Metafizik* 1985, 1027 b28-30). **Doğru anlamda varlıkla** , yanlış anlamında varolmama, birleşme ve ayrılmadan ibarettirler. Doğu ile yanlış, birlikte çelişik yargıları paylaşırlar (*Metafizik* 1985, 1027 b20). İlineksel anlamda varlığın nedeni belirsizken, **doğru anlamda varlığın** nedeni ise düşüncenin bir duygulanımıdır. Her iki varlık, varlığın diğer cinsine bağlıdırlar ve ne biri ne de ötekisi herhangi bir nesnel varlık cinsine işaret etmezler. **Varlık olmak bakımından varlığın** kendisinin neden ve ilkeleri incelenmelidir (*Metafizik* 1985, 1027 b34- 1028 a4). Varlığa ilişkin bu açıklamalar, daha çok varolanları esas aldığını göstermektedir. Varolanların, niteliklerinin neler oldukları, öz nitelikler ile ilineklerin yarattığı sorunlara değinmektedir.

Aristoteles'e göre varlık, her birinin kendine özgü nitelikleri olan çeşitli katmalara sahiptir. Genel olarak evren, *Gökyüzü* ve *Yeryüzü* olmak üzere temel iki katmana ayrılmaktadır. Her iki katmanın özellikleri de hareket üzerinden tanımlanmıştır. Aşağıda görüleceği gibi, Aristoteles, evreni sürekli hareket halinde bir bütünlük olarak görmüştür. Bütünlüğü oluşturan katmanlar ile katmanları oluşturan varolanlar, hareket esas alınarak açıklanmıştır. Hareketin kaynağı olarak *İlk Hareket Ettirici'*yi kabul ettiğinden, onun varlık anlayışını anlamak için *İlk Hareket Ettirici* 'den başlamak uygun gözükmektedir.

Aristoteles varlık anlayışını, varlıkta temel belirlenimler olarak öne çıkarılan, hareket, oluş, töz, kuvve –fiil, madde-form ve nedenler çerçevesinde temellendirmiştir. Evrenin oluşumunda temel belirleyici olan hareketin kaynağı sorunu, hareketi başlatan bir unsurun zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Kendisi hareket etmeden hareketi başlatan ilk hareket ettirici unsurun ne olduğu ve ne türden özelliklere sahip olduğu, varlık hakkındaki düşüncelerin temellendirilmesinde etkili olmuştur.

Evrendeki hareketin kökenini açıklamak için, kendisi hareket etmeyen bir kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Aristoteles'e göre, hareket eden her nesnenin bir şey tarafından hareket ettirilmesi zorunluysa, hareket ettirilenin de başka bir şey tarafından devindirilmesi ya da devindirilmemesi zorunludur. Yine devinen nesne başka bir şey tarafından hareket ettiriliyorsa, **başka bir şey tarafından hareket ettirilen bir ilk hareket ettiricinin olması zorunludur** . Eğer hareket eden her şey, bir şey tarafından devindiriliyorsa, ilk devindiren de deviniyorsa ve bu da başka bir nesneye bağlı olmadan gerçekleşiyorsa, onun, kendisi tarafından devindiriliyor olması zorunludur (*Fizik* 1997, 256 a13-20). Bu tespitler, hareketi başlatan bir gücün olduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Kendi kendini devindiren bir nesne varsa, kendini nasıl ve hangi tarzda devindirmektedir? (*Fizik* 1997, 257 a25-26) sorusu, kendi kendini devindiren nesnenin bir yanı devindirir, bir yanı devinir (*Fizik* 1997, 257 b13), şeklinde cevaplandırılmıştır. Ona göre bütün devinen nesneler için ilk/asıl anlamda devinimsiz bir devindiren vardır (*Fizik* 1997, 258 b9). Devinimin sürekliliği ilk devindirenin, ebedi ve devinimsiz olmasını zorunlu kılmaktadır (*Fizik* 1997, 258 b10-12). Dolayısıyla,

hareketin sürekliliği ile hareketin kaynağı sorunu, ilk hareket ettiriciyi zorunlu kılmaktadır.

Aristoteles'e göre, ilk hareket ettirici bilfiil hareketi başlatmak durumundadır. Şeyleri hareket ettirme veya onlar üzerinde **etkide bulunma gücüne sahip bir şey varsa** , fiilen bunu yapmıyorsa, hareket zorunlu, dolayısıyla da sürekli olmayacaktır. Çünkü bir kuvveye, güce sahip olanın onu kullanması zorunlu değildir. **Töz, bilfiil hareket ettirmedikçe hareket olmayacaktır** . O, bilfiil hareketi gerçekleştirmiş olsa bile, eğer tözü kuvve ise bu hareket ezeli-ebedi olmayacaktır. Çünkü bilkuvve olan, gerçekleşmeyebilir. O halde, tözünün kendisi fiil olan, bir ilkenin varolması gerekir. Ayrıca söz konusu tözler, madde dışı ve ezeli-ebedi olmalıdır (*Metafizik* 1993, 1071 b13-22). Tözün bilfiil olması ya da kendini gerçekleştirmesi hareketin kaynağıdır. Bu gerçekleşmedeki unsurlardan biri de *neden* dir.

Varlık dünyasını anlamak için, ilk hareketin ne olduğu belirlenmelidir (*Metafizik* 1993, 1071 b39). Aristoteles'e göre, değişmez bir değişimler çemberi, aynı şekilde etkide bulunan bir nedeni de içermektedir. Oluş ve yokoluşun açıklanması da, bazen bir yönde bazen başka yönde ezeli ebedi olarak fiil halinde olan bir diğer nedenin varlığını gerekli kılar. Bu neden, özü gereği, belli bir tarzda, bir başka şeyden ötürü ise bir başka tarzda etkide bulunur. Bir başka şey de, ya üçüncü bir neden veya ilk neden olacaktır. Ancak o zorunlu olarak ilk nedenden ötürü etkide bulunacaktır. Çünkü bu neden de kendi payına hem ikinci, hem üçüncü nedenin nedenidir. Bundan dolayı onun ilk neden olduğunu kabul edilmelidir. Çünkü ezeli-ebedi tek düzenliliğin nedeni odur. Oysa diğerleri çeşitliliğinin nedenidir. İlk nedenin dışındakiler, birlikte, ezeli ebedi çeşitliliğin nedenidirler (*Metafizik* 1993, 1072 a9-16).

Kesintisiz olan dairesel harekette, her zaman için hareket halinde olan bir şey vardır. Akıl yürütme ve olgular bunu gösterdiğinden, **İlk Gök** 'ün ezeli-ebedi olması zorunludur. İlk Gök'ü hareket ettiren bir şey vardır. Hareket eden ile hareket ettiren aracı unsurlar olduklarından, hareket etmeksizin hareket ettiren, ezeli-ebedi, töz ve salt fiil olan, uç bir şeyin varlığı kabul edilir (*Metafizik* 1993, 1072 a23-27). Arzu ve düşüncenin konusu olan şeyler, bu şekilde hareket

ettirilirler. Arzu ve düşünce, hareket ettirilmeksizin hareket ettirilirler. Bu iki kavram en yüksek derecelerinde göz önüne alındıklarında, özdeştirler. Çünkü arzunun konusu görünüşteki iyi, akıllı isteğin ilk konusu gerçek iyidir. Bir şeyi biz kendisini arzu ettiğimizden ötürü bize iyi görünmesinden ziyade, bize iyi göründüğü için arzu ederiz. Çünkü hareket noktası düşüncedir. Düşünce ise düşünülenle harekete geçer ve iki zıtlar dizisinden biri, özü gereği düşünülendir. Bu olumlu dizide töz, ilk olandır. Tözde ise ilk olan, basit ve bilfiil olandır. Ancak kendinde iyi ile kendinde arzu edilir olanın her ikisi de aynı diziye aittirler ve bu dizide ilk olan, her zamanen iyi olan ve en iyiye benzer olandır (*Metafizik* 1993, 1072 a28-b37). Arzu ve düşüncenin yarattığı hareket türü, ilk hareket ettiricinin nasıl çalıştığına ilişkin ipuçları vermektedir.

Bir şey hareketliyse, bu onun olduğundan başka türlü olmaya elverişli olduğu anlamını da içerir. Hareket edenin fiili, yer değiştirme hareketinin ilk biçimiyse (daireselse), töz bakımından başka türlü olmasının mümkün değilken, yer bakımından değişmeyi içermektedir. Ancak kendisi hareketsiz kalarak hareket ettiren bilfiil varolan bir varlık olduğuna göre, bu varlık hiçbir biçimde olduğundan başka türlü olamaz. Çünkü yer değiştirme hareketi, değişmelerin ilk türüdür ve ilk yer değiştirme hareketi de dairesel yer değiştirme hareketidir. İşte bu dairesel hareketi meydana getiren, **İlk Hareket Ettiric** i'dir. O halde İlk Hareket Ettirici, zorunlu bir varlıktır ve zorunlu olarak var olması bakımından da onun varlığı **İyi olandır** ve bu anlamda da o, **ilkedir** . Zorunluluk, zorlama sonucu gerçekleşen, kendisi olmaksızın İyi'nin olmasının imkansız olduğu ve başka türlü olması mümkün olmayan, yalnızca tek bir tarzda var olmasının mümkün olduğu anlamlarını içermektedir (*Metafizik* 1993, 1072 b5-14). İlk hareket ettirici, iyi olma niteliklerini de içeren bir ilk ilke olarak öne çıkmaktadır. Aristoteles'e göre Gök ve Doğa böyle bir **İlke'ye** bağlıdır. Söz konusu ilke, mükemmellik ölçüsünde hayattır; çünkü **onun fiili** aynı zamanda **zevktir** . Uyanıklık, duyum ve düşüncenin en büyük zevk kabul edilmelerinin nedeni, onların fiil olmalarıdır. Ümitler ve hatıralar ise ancak onlardan dolayı zevklerdir (*Metafizik* 1993, 1072 b15-18). Özü gereği düşünce olan (tanrısal düşünce), özü gereği en iyi olanı, en yüksek düşünce de en yüksek İyi'yi konu alır. **Akıl** , **akılsalı kavrarken kendi kendisini düşünür** . Çünkü onun kendisi konusuyla temas haline girmek ve onu kavramak suretiyle akılsal olur. Öyle ki, sonuçta, akıl ve akılsal bir ve aynı şeydir. Akılsalı kabul eden şey, yani formel töz, akıldır ve akıl, akılsala sahip olduğunda bilfiildir. O halde aklın içerir gibi göründüğü

tanrısal öğe, kuvveden ziyade fiildir; ve **temaşa** fiili, en yüksek ve en mükemmel mutluluktur. O halde Tanrı bizim ara sıra sahip olduğumuz haz verici duruma her zaman sahipse, bunun kendisi hayranlık vericidir. Tanrı, bu söylediğimiz biçimde ona sahiptir. **Hayat da Tanrı'dır;** çünkü **aklın fiili hayattır ve Tanrı bu fiilin ta kendisidir.** Tanrı'nın kendi kendisiyle kaim olan fiili en mükemmel ve ezeli-ebedi bir hayattır. Bundan dolayıdır ki biz Tanrı'yı ezeli-ebedi, mükemmel bir canlı olarak adlandırmaktayız. O halde hayat ve sürekli ezeli-ebedi ömür, Tanrı'ya aittir. Çünkü Tanrı, bunun kendisidir (*Metafizik* 1993, 1072 b19-30). O halde, ezeli-ebedi, hareketsiz ve duyusal şeylerden ayrı bir varlığın var olduğu bu açıklamalardan açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu töz, hiçbir büyüklüğe sahip olamayacağı gibi, parçaları olmadığından bölünemez de. Sonlu da değildir. O, hareketi sonsuz bir zaman süresince meydana getirir. O, sonsuz bir büyüklüğe sahip olamaz; çünkü sonsuz bir büyüklük kesinlikle mevcut değildir. Ayrıca O, etkilenemez ve değiştirilemezdir (*Metafizik* 1993, 1073 a3-11). Tanrı'nın sahip olduğu özellikler, evrende görülen özellikleri açıklamak için temellendirilmektedir.

Varlıkların ilkesi ve ilki , hem öz, hem de ilineksel bağlamda **hareketsizdir** . Bununla birlikte o, ezeli-ebedi, ilk ve tek bir hareketi meydana getirir. Evrenin oluşumunda etkili olan basit yer değiştirme hareketi ile ezeli-ebedi yer değiştirme hareketleri, özü gereği hareketsiz ve ezeli-ebedi bir töz tarafından meydana getirilmesi zorunludur. Yıldızların doğası, belli bir töz olduklarından ezeli-ebedidir. Ezeli-ebedi olan hareket ettiren, hareket edenden önce gelir. Bir tözden önce gelen ise zorunlu olarak bir tözdür. Hareket ettiricilerin tözler oldukları, içlerinden birinin yıldızların yer değiştirme hareketleri arasında hüküm süren aynı düzene göre birinci, diğerinin ikinci olduğu açıktır (*Metafizik* 1993, 1073 a23-b3). İlk hareket ettirici ile tözler olarak kabul ettiği gök cisimleri arasında ilişki de böylelikle açıklanmıştır. İlk tözün Tanrı olduğu görüşünü, düşünce geleneğiyle de ilişkilendirmiştir. En uzak atalardan kalan ve bir **efsane** şeklinde daha sonraki kuşaklara aktarılmış olan bir **geleneğin,** ilk tözlerin tanrılar olduklarını ve tanrısal olan tüm doğayı içine aldığını belirtmiştir. İlk tözlerin tanrılar olduğunu belirten efsanelerin ilk bilgelerden, kendi zamanına kadar sürekli canlı kaldığını da bildirmiştir (*Metafizik* **,** 1074 b1-15). İlke, ilk töz ve Tanrı'nın aynı anlama geldiğini temellendirirken, gelenekte içkin olan düşünceleri de konuyla ilişkilendirmiştir.

Aristoteles, **Tanrısal aklın mahiyeti** ni güçlükleriyle birlikte açıklamıştır. Tanrısal akıl, tanrısal görünen şeyler içindeki en tanrısal olandır. Bununla birlikte, söz konusu aklın varlık tarzı çeşitli güçlükler içermektedir. Eğer tanrısal akıl hiçbir şey düşünmüyorsa, uyku hali yaşıyorsa, onun değeri sorun olmaktadır. Düşünüyor ve düşüncesi başka bir ilkeye bağımlıysa, bu takdirde o (tözü düşünme fiili değil, basit bir kuvve olacağından), en yüksek töz olamaz. Çünkü onun değeri düşünmeden ibarettir. Özü ister akıl kuvvesi, ister düşünme fiili olsun, neyi düşündüğü de bir başka sorundur. O, ya kendi kendini veya bir başka şeyi düşünür. Eğer bir başka şeyi düşünürse, düşündüğü şey, ya her zaman aynı şeydir ya da değişen bir şeydir. Bu sorunları şöyle aşmıştır: Tanrısal akıl, en tanrısal ve en değerli olan şeyi düşünür ve düşüncesinin konusu da değişmez (*Metafizik* 1993, 1074 b15-28). İlkin, tanrısal akıl, düşünme fiili değil, basit bir kuvve olursa, düşüncenin sürekliliğinin onun için zahmetli bir yük olacağını farzetmek mantıklı olacaktır. İkinci olarak, bu durumda aklın kendisinden daha yüce bir şeyin, yani düşüncenin konusunun mevcut olacağı açıktır. Çünkü düşünme, düşünme fiili, en kötü şeyi düşünene de ait olacaktır; öyle ki, eğer bunlardan kaçınması gerekliyse (ki gereklidir, çünkü öyle şeyler vardır ki onların görülmemeleri, görülmelerinden iyidir) düşünme fiili, şeylerin en iyisi olamaz (*Metafizik* 1993, 1074 b28-33). Tanrısal düşünce, düşündüğü şeyin kendisi olması gerekir. Çünkü o, var olan en mükemmel şeydir ve onun düşüncesi, düşüncenin düşüncesidir (*Metafizik* 1993, 1074 b34; Tricot 1993, 186 not 3). Maddesi olmayan şeylerde düşünülen ile düşünce farklı olmadığından, tanrısal düşünceyle onun konusu aynı olacak ve düşünce, düşüncenin nesnesiyle bir olacaktır. **Tanrısal aklın** durumu, bazı geçici anlarda insan aklının durumuna benzer. Bu akıl, iyiye şu veya bu anda sahip değildir; kendisi için dıştan bir şey olan bu en yüksek iyiyi, bölünmez bir içinde kavrar. İşte tanrısal düşünmenin düşünme tarzı budur. Ancak o, ezeli-ebedi olarak kendi kendini düşünür (Metafizik 1993, 1075 a3-10).

Tanrı sorununu incelendiği *Metafizik* ’in 12.kitabının 7. ve 9. kısımları, Aristoteles’in metafiziğinin merkezinde bulunduğunu ve Aristoteles sistemin zirvesi olduğunu söyleyen Tricot’a göre, saf ve aşkın, en yüksek varlık olarak Tanrı, varlığın iki kutbu, madde ve saf düşünce arasında gelişen formlar dizisinin sonudur. Aristoteles’in evreni, bir gerçeklikler hiyerarşisinden oluşmaktadır (Tricot 1993, 163 not 2). Daha üstün form, belirlenimlerinin daha büyük

zenginliğinden ötürü, daha aşağıdaki formun varlık nedeni ve akılsal ilkesidir. Böylece tedrici olarak maddi öğe ve kuvveyi sürekli olarak dışarı atmak suretiyle kendisine ulaştığımız mutlak olarak saf olan form, artık gerçekleşmek için daha önceden varolan bir maddeye dayanmak ihtiyacı göstermez. O kendisinden başka bir koşula sahip değildir. O, en yüksek, en mükemmel anlamında gerçekliktir. Bütün diğerlerine varlık ve akılsallık veren en gerçek varlıktır. Dolayısıyla varolan her şey, her türlü madde ve kuvveden mutlak anlamda arınmış tek şey olan tanrısal varlıktan, en yüksek formdan pay alır. **Tanrı** , kendisinde bütün akılsallıkları içeren en **yüksek akılsal ve formel nedenidir** . Yine bundan dolayı o, ereksel neden, en yüksek iyi, evrensel çekim ve mıknatıs, aşk ve arzunun en son objesidir. Çünkü bütün varlıklar faaliyetlerinde, Tanrı'nın kendisi olan, ezeli-ebedi, mükemmel, bağımsız ve tinsel hayatı taklit etmeye çalışırlar. Tanrı, salt fiil olarak aynı zamanda ezeli – ebedi , hareketsiz ilk hareket ettiricidir. O, fail neden olarak doğrudan doğruya temas yoluyla, ancak karşılıklılık olmaksızın ve kendisine temas edilmeksizin, Sabit Yıldızlar Küresini hareket ettirmiş ve ona tek-düzenli, sürekli, ezeli-ebedi bir hareketi vermiştir. Hareketin derece ve değerinin alçalması, ay-altı dünyası küresine kadar devam eder. Burada dairesel hareket, yerini zaman bakımından dört öğenin döngüsel değişimlerine ve oluş, yokoluş, büyüme, küçülme ve değişme bakınmandan da canlı varlıkların ve insanın hareketlerine bırakmaktadır. Her şey mümkün olan tam varlığa, ezeli ve ebediliğe yönelmektedir. Ancak ay altı alemin bireyleri, İlk İlke'den fazla uzak oldukları, başka deyişle maddeye fazla gömülmüş ve kuvve tarafından kendilerine fazla nüfus edilmiş oldukları için yüksek kürelerin imtiyazı olarak kalan bu ezeli ve ebediliğe ulaşmak imkanından mahrumdurlar. Eğer doğa bu tehlikeye bireye değil, onun türünün kendisine, oluşun sürekliliği ve devamlılığı sayesinde bir çare bulmamış olsaydı, bireylerin kaderi, yokolmak tehlikesine maruz kalırdı. Böylelikle, evrenin mükemmelliği ve tanrısal hayatın pay alma emniyet altına alınmıştır. Tanrısal hayat, dolaylı olarak kendisini evrenin her noktasında hissettirmektedir; ve o **bütün sistemin ereği ve sonudur** (Tricot 1993, 163-164 not 2).

Tanrı sorunu, varlık ya da evren sorununu temel unsurlarından biridir. Aristoteles'in ileri sürdüğü görüşlerden de anlaşılacağı gibi, ezeli ve ebedi olmanın yanında hareketin kaynağı olması önemlidir. Çünkü evrenin oluşumu, mükemmel bir duruma gelmesi, tanrısal müdahalenin sonucudur. Ayrıca

Tanrı'nın öz niteliği olarak düşüncenin düşünülmesi de mükemmelliğin nedenleri arasındadır. Düşünce sisteminde ilk ilkenin önemi, evrenin mükemmel yapısının oluşmasını açıkladığı kadar, insanın düşünce yapısını da açıklamaktadır. İnsan aklının, insandaki en tanrısal şey olduğu kabulü, bu sonucu doğurmaktadır. İnsan aklının diğer önemli bir özelliği de, felsefi temellendirmeleri yapması ve hakikati araştıran felsefenin kuruluşunu sağlamasıdır.

11.4. Evren

Aristoteles, ilk çalışmalarından sayılan ve parçalar halinde bugüne kalan, hatta Aristoteles'in olup olmadığı tartışılan, *Protreptikos* adlı kitabının ikinci bölümünün başında, evrenle ilgili olarak şunları bildirmektedir: Evren gökyüzü ile yeryüzünden ve de bunların içinde yer alan varolanlardan kurulu bir yapıdır. Ancak başka anlamda evrene, uzayın Tanrı tarafından ve Tanrı aracılığıyla korunan düzeni ve donanımı da denir. Hareketsiz ve sabit ortası, çeşitli varlıkların yurdu, anası olan, yaşam bağışlayan yeryüzünü tutar. Yeryüzünün üstünde bulunan mekan, bir bütündür ve tamamen kapalıdır. Tanrıların oturduğu en yüksek bölgesine gökyüzü denir. Genellikle yıldız adı verilen tanrısal cisimlerle dolu gökyüzü sürekli hareket halindedir ve bu cisimlerle birlikte hiç durmadan daire şeklinde döner (*Protreptikos* 391 b9-19). Bu paragraf Aristoteles'in evren anlayışının genel çerçevesini vermektedir.

Aristoteles, *Protreptikos* dışında, evrene dolaylı olarak değinmiştir. *Gökyüzü Üzerine* kitabında, everene ilişkin çeşitli açıklamalar yer almaktadır. Adı geçen kitapta, cismin sonsuz olamayacağı temellendirdikten sonra, evrenin sınırlı olup olmadığı konusuna geçmiştir. Aristoteles, **Evrenin bütününün sınırsız olmadığı**nı belirterek **,** evrenin içinde birden çok gökyüzü varolacak denli büyük mü? ve bizim evrenimize benzeyen birden çok evrenlerin varolmasına bir engel var mı? sorularını dile getirmiştir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 274 a24-29). Ona göre, dairesel devinen cismin sonsuz olması olanaklı değil, çünkü sonsuz

olanın dairesel yer değiştirmesi olanaksızdır. Sonsuz olan, hareket edemeyeceğinden, gökyüzü de sonsuz değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 274 b26-30). Ayrıca, sonsuzun dairesel devinimi olanaksızdır; çünkü sonsuz, dairesel devinimin sahip olduğu bir ortaya sahip değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 275 b12-13). Cisimler, ağırlık ve hafiflik özelliklerine sahipseler, evren sınırlıdır. Kısaca, ortası, sınırı olmayan; yukarısı-aşağısı olmayan bir yerde cisimler için bir değiştirme yeri olamaz. Yer olmayınca da devinim olmaz. Çünkü devinim ya doğaya göredir ya da doğaya aykırı; bunları belirleyen de cisimlerin kendi yerleri ile onlara yabancı yerlerdir. Her nesnenin ağırlık ve hafiflik özelliğine sahip olması zorunludur. Öyleyse, **evren** bütününün cismi sonsuz değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 276 a8-17). Doğaya göre devinim tektir. Çok sayıda evrenin de olması mümkün değildir. Çünkü oluştuğu temel unsurlar aynıysa ve onlardan oluşan cisimler de aynı olacaklarından, bundan da bir evren oluşur (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 276 a30-b4). Evrenler aynı öğelerden oluştuğundan ve öğelerin hareketi de her yerde aynı olduklarından, ortanın tek ve sınırın tek olacağı kabul edilmelidir. Dolayısıyla diğer evrenler bizim evrenimizle aynı olacaktır. Görülen o ki, e **vrenlerin birden çok olması olanaksızdır** (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 276 b5- 277 a21). Kanıtlara ve zorunluluklara göre **gökyüzünün de birden çok değil, tek olması zorunlu** dur (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 277 a10; 277 b10-15). **Evren maddenin bütününden oluşuyorsa** -ki öyledir- çok sayıda evren olması da olası değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 278 a23-b1). Aristoteles, everin oluşturan öğelerin aynı olduğundan hareketle, başka evrenlerin olamayacağını kanıtlamaktadır. Benzer durum gökyüzü için de geçerlidir. Ona göre, gökyüzü, hem tek tek nesneler öbeğine, hem de maddeden oluşan nesneler öbeğine girer. Ancak o, maddenin bir parçasından değil, bütününden oluşmuştur. Gerçi kendi başına gökyüzü olmak ile bu gökyüzü olmak birbirinden farklıdır; ama yine de **başka bir gökyüzü olamaz. Birden çok gökyüzü olması olası değil, çünkü maddenin tümü onda toplanmıştır** (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 278 a23-b7). Gök yüzüne yüklenilen anlamlar, evrenle gökyüzünü örtüştürdüğü izlenimini vermektedir.

Aristoteles, gökyüzünün doğup doğmadığı sorunu bağlamında da evren konusuna değinmiştir. O, herkesin **evrenin** doğmuş olduğunu savunduğunu, bu görüşte olanlardan bazılarının doğmuş olan evrenin ebedi olduğunu, kimi de bazı başka bileşik nesneler gibi yok olabilir olduğunu ileri sürdüklerini belirtmiştir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 279 b13). Doğan, oluşan bütün nesneler yok olduğu

kabul edildiğinde, bulunduğu durumun başlangıcı olmayan, bütün ebediyet boyunca, daha önce olduğundan başka türlü olması olanaksız olan nesnenin değişmesinin olanaksız olduğu görülür. Başka türlü olmayı gerçekleştirebilecek güçlü bir neden olmadığı sürece, evrenin bu hali süreklidir. Evrendeki başka türlü olmayı gerçekleştirecek nedenin olması durumunda, evren de olamazdı. Başkalaşan bir evren oluşsaydı, onun nesnelerin başka türlü olabilmeleri, tözsel sürekliliklerini koruyamamaları nedeniyle, sürekli değişme zorundaydı. Çünkü birleşik olanlar çözülecek, daha önce çözülmüş olanlar birleşecek şekilde, sayısız biçimde kendini yenilerdi ya da kendisini yenilemesi olanaklı olurdu. İç yapısındaki değişikler nedeniyle, değişen bir evren yok olma olasılığına sahiptir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 279 b20-30). Ona göre, **gökyüzünün hem ebedi olması hem de oluşması olanaksızdır** . Onda görülen dönüşümlü kurulma ve çözülme, şekil değiştirme, çocuğun adam olması adamın çocuğun nedeni olması gibi, varlığın ve yokoluşun dönüşümlü sürmesi şeklinde, ebediliğinin bir göstergesidir. Öğeler birbirleriyle birleşirken, rast gele değil, önceki düzen ve birleşmelere benzerler. Cismin bütünü sürekli olmasına karşın, bir öyle bir böyle kurulmuş, düzenlenmişse ve bütünün bağlantısı **evren** ve **gökyüzü** anlamına geliyorsa, evren oluşuyor ya da yok oluyor değildir; yalnızca onun kipleri oluşuyor ya da yok oluyordur. Genel olarak oluşanın yok olması ve bir olmasına karşın, varlığa dönmemesi olanaksızdır. Çünkü onun varlık nedeni, önceden mevcuttur (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 280 a11-27).

Sonsuz zaman boyunca süren bir şey ya mutlak anlamda ya belli bir zamana bağlı olarak ya hep varolan ya da çoğu kez varolan bir nesne olarak bulunur. Deme ki doğa gereği böyle olan nesnelerin kimi zaman olup kimi zaman olmaması olanaklı değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 283 b1-3). **Evrenin** bütünü oluşmamıştır, kimilerinin ileri sürdüğü gibi, yok olma olasılığı da yoktur; tektir ve ebedidir. Bütün bengiliği içinde başı, sonu yoktur. Tüm sonsuz zamanı kendi içinde sarar. Bunları hem söylediklerimizden ötürü güven verici saymak gerekiyor, hem de başka biçimde olduğunu iddia edip, onun oluşmuş olduğunu savunanların görüşlerinden ötürü (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 283 b26-30). Doğasına göre davranıyorsa, bu duruma aklı başında bakacak olursak, **evren** , düzen zaten var demektir ve bu zorunludur. Çünkü hem doğa gereği devinen ilk devindirenin devindirmesi zorunludur, hem de devinen nesnelerin zorla değil, kendi doğalarına göre yerlerinde durmakta, yani ağır nesneler ortada, hafif nesneler kenarlarda bulunmaktadırlar. **Evren** , tam da bu düzeni yansıtır (

Gökyüzü Üzerine 1997, 300 b13-27). **Evrenin** düzeni ebedidir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 296 a33).

Aristoteles'in evrene ilişkin bildirdikleri, evrenin bütünlüklü bir yapı, zamanca sınırsız, tek bir yapı olduğunu göstermektedir. Evrenin iki temel alanı gökyüzü ve yeryüzüdür.

11.4.1. Gökyüzü ve Yeryüzü

Gökyüzü, Aristoteles'in, varlık anlayışının çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yeryüzüyle birlikte gökyüzü, varlığın iki katmanına karşılık geldikleri gibi evreni de oluşturmaktadırlar.

Gökyüzü nün doğal ve duyulur cismin bütününden oluştuğunu bildiren Aristoteles, onun **ne olduğu ve anlamları** nı şöyle açıklamıştır: 1- Bütünün en dış çemberinin varlığına ya da bütünün en dış çemberdeki doğal cisme gökyüzü denir. Nitekim en uçta ve en yukarıda, tanrısal her şeyin orada kurulduğu iddia edilen yere gökyüzü denmektedir. 2- İçinde ay ve güneş ile bazı gök cisimlerinin bulunduğu, bütünün uç çemberiyle süreklilik oluşturan cisme de gökyüzü denir. Çünkü, bunların gökyüzünde olduğu söylenir. 3- En uçtaki çemberle sarılan cisme de gökyüzü denir. Gökyüzü, bütün her şey anlamında da kullanılmaktadır. Böylelikle gökyüzü üç anlamda kullanılmaktadır (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 278 b8-20). En dış çemberle kuşatılan bütün, doğal ve duyulur cismin bütününden oluşur; bu zorunludur. Çünkü **gökyüzünün dışında hiçbir cisim yoktur** , olması olası da değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 278 b20- 25).

Aristoteles'e göre, gökyüzünün dışında hiçbir bir cisim yok, hiçbir cismin kütlesi de oluşmaz. Çünkü **evrenin** bütünü, kendine özgü maddenin bütününden oluşur. Onun için madde doğal, duyulabilir cisimdir. Dolayısıyla ne şimdi birden çok gökyüzü var, ne de vardı. Olması da mümkün değildir. **Bu gökyüzü birdir, biriciktir, tamdır, mükemmeldir** (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 279 a5-10).

Gökyüzünün dışında ne bir yer var, ne bir boşluk var, ne de zaman var. İçinde bir cisim bulunmayan yere boşluk diyorlar, öyleye olması olanaksız. Zaman ise devinimin sayısı, ölçüsü. Ama devinim doğal bir cisim olmaksızın olamaz (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 279 a11-15). Dışarıda ne yer var, ne boşluk, ne de zaman. Demek ki oradaki nesneler doğal olarak bir yerde değildir; zaman onları yaşlandırmaz; ötedeki yer değiştirmeye bağlı olanların hiçbirinin hiçbir değişikliği olamaz. Nitelikleri değişmeden, etkileşime uğramadan, tüm ebedilik boyunca en iyi yaşamı, kendine yeterliliği sürdürürler (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 279 a15-21). Bu yüzden varlık ile yaşama, farklı nesneler için farklı gerçekleşmiştir. Bazıları daha kesinken, bazıları belirsizdir. **Tanrısal nesneler** konusunda, **kamuya açık** konuşmalarımızda da sıkça işaret edildiği gibi, **tanrısal olanın** , bütünüyle ilk ve en yüksekte olan olarak değiştirilemez olması zorunludur (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 279 a30- 32).

Gökyüzünün dairesel bir şekil taşıması zorunludur (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 286 b10). Dairesel bir yer değiştirme, ilk, önce gelen olmak zorunda, çünkü tam olan tam olmayandan önce gelir, daire tam olanlar öbeğine girer. Hiçbir düz çizgi ise tam değildir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 269 a18-20). Bileşik nesnelerin dışında, **daha tanrısal bütün bu nesnelerden daha önce gelen farklı bir cismin varlığı doğaldı** r (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 269 a30). Dairesel yer değiştiren cisim, ağırlık ve hafiflik taşıyamaz. Çünkü bu tür cisimler, ne doğaya uygun olarak nede doğaya aykırı olarak, ortaya doğru devinemedikleri gibi, ortadan dışa doğru devinemezler (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 269 b29-32). Onun hakkında şunları kabul etmek akla uygundur: **Doğmamıştır, yok olamaz, büyümez, niteliği değişmez** (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 270 a14). Ebedi, artması eksilmesi olmayan, yaşlanmayan, nitelik değiştirmeyen, etkileşime uğramayan, ilk, önde gelen cisim türleri var (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 270 b1).

Aristoteles’e göre, **yıldızlar** , birlikler düzeni taşıyan, ama tamamen ruhtan bağımsız cisimler gibi düşünüldüklerini, ayrıca, onları eyleme ve canlılığa katılan varlıklar olarak da ele alınmaları gerekir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 292 a19-24). Yıldızların eylemleri, tıpkı hayvanların ya da bitkilerinki gibi olması gerekir. Burada da en çok eylem insana düşer. Çünkü insan, pek çok bakımdan **iyiye isabet ettirebildiğinden,** pek çok eylemde bulunmalıdır (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 292 b1-12). En yüksek derecede en **iyi şey** , **amacına** ulaşmaktır. Bu

olmuyorsa en iyiye ne denli yakınsa o denli iyi olur. İşte bunun için **yeryüzü** hiç devinmiyor, ona en yakın olanların devinimleri en az. Çünkü bunlar sınıra ulaşamazlar, en tanrısal başlangıcın, ilkenin belli bir noktasına kadar ulaşabilirler. İlk gökyüzü, hemen tek bir devinim aracılığıyla ulaşır. Birinci ile sonuncunun arasındakiler ise, pek çok devinim aracılığıyla ulaşabilmektedirler (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 292 b17-25) Söz konusu devinimler, iyiye ulaşmaya yönelik olduğu sonucu çıkmaktadır.

Yeryüzü : Aristoteles, yeryüzü hakkındaki görüşleri onun dile getirdiği şu soru çerçevesinde belirginleşmektedir. Yeryüzü, nerede bulunuyor, acaba duraduran bir nesne mi yoksa devinen bir nesne mi, biçimi nasıl? (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 293 a15-16; 296 a25-25). Soru, yeryüzünün yeri, devinip devinmediği ve biçimi konularını içermektedir. Aristoteles'e göre, yeryüzünün, evrenin ortasında bulunmasından dolayı, **varolması zorunludur** (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 286 a7-20). Yeryüzünün parçaları, ortaya doğru düz bir çizgi şeklinde devinmektedir. Zor ile olan ve doğaya aykırı olan bir devinimin, ebedi olması olanaksızdır. **Evrenin** düzeni ebedi olduğundan, yeryüzü de bedi düzenle uyum içinde olmalıdır. Ayrıca dairesel yer değiştiren bütün nesnelerin özellikleri süreklidir. İlk kürenin dışında kalanlar tek devinimle (dairesel) değil, çeşitli devinim tiplerine sahiptirler. Dolayısıyla **yer** de, ister orta nokta çevresinde ister ortada dönsün, zorunlulukla iki devinime sahip olacaktır. Yeryüzü evrenin merkezinde olduğu için, ondaki nesnelerin hareketi de bütünün merkezi olan yeryüzü merkezine doğru hareket ederler (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 296 a33- b25). Merkezde olma özelliği, yeryüzünün hareketsiz olmasını gerektirmektedir (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 296 b20-27). Cisimlerin, yeryüzünün merkezine doğru bir harekete sahip olmasından dolayı, yeryüzünün küre biçiminde olması zorunludur (*Gökyüzü Üzerine* 1997,297 a8-12).

Aristoteles'e göre yeryüzünde içkin olan **varlık tabakaları** ve özellikleri şöyledir: Varlık Alanları: 1- *Cansız tabaka* : Orada olma durumunda ve edilgin harekete sahiptir. 2- *Canlı (animal) Tabaka* : a- Bitkisel alan, beslenme ve büyüme özelliklerine sahiptir. b- Hayvanlar alanı, serbest hareket, algı, etkin hareket özelliklerine sahiptir. c- Tinsel (insan) alan, düşünme ve isteme özelliklerine sahiptir. 3- *Tanrısal Alan* : mutlaklık özelliğine sahiptir (Deimer 2001,131). Bu şema, daha sonraki tüm tabakalandırma düşünceleri için model

oluşturmuştur. Aristoteles’te özellikle evrenin yapısının kutupluluğu dile getirilir ve bu kutupluluk tanrısal tin ile tanrısal olmayan madde arasında gösterilir. Alttaki her tabaka, daha üstekinin maddesidir ve daha üstteki, bir alttakinin üstüne inşa edilir. Bu statik bağıntı bir dinamik bağıntıyı içerir. Buna göre tüm olup bitenler,tanrının gerçekliğe biçim vericiliği altında olup biter (Deimer 2001, 132). Burada görülen bu unsurlardan biri de, insanın tabloda tanrısal olana en yakın olmasıdır.

Uygulama Soruları

1. Bilginin oluşmasında duyum nasıl bir rol oynamaktadır?

2. Bilgiyi oluşturan aklın ruhla ilişkisi nedir?

3. Bilimlerin sınıflandırılmasında belirleyici olan nedir?

4. Bilimler neden hiyerarşik bir sınıflamaya tabi tutulurlar?

5. Tanrı olmadan evren açıklanabilir mi?

6. Evren olmazsa Tanrı hakkında düşünmek mümkün müdür?

7. Tanrı’nın varlığı evrenin varlığına mı bağlıdır?

8. Evrenin katmalarının olması neyi açıklamaktadır?

Bölüm Özeti

Aristoteles bilginin nasıl üretildiğine ilişkin düşünceler geliştirmiştir. Bu balgamda aklı bilgi üretme sisteminde yer alan temel unsurların nasıl çalıştığını değerlendirmiştir. Ayrıca, bilimlerin görev alanlarını ve yapılarını belirleyerek, felsefenin bilgi anlayışında ve bilimlerin yapısını konusunda bugün de geçerli olan tanımlamalar yapmıştır. Bilimler üzerinden yaptığı açıklamalar, bilginin kesinlik değerinin ölçülerini, konularını ve hangi varlık alanına denk geldiğini de içermektedir. Bilgiyi bilimler üzerinden değerlendirmiştir.

Felsefi düşüncenin gelişiminde evren önemli bir yere sahiptir. Evrenin bütünlüklü bir yapı olarak felsefi açıdan temellendirilmesi, felsefenin en önde gelen disiplinleri olan, Tanrı, varlık, oluş, insan ve bilgi sorunlarını açıklanması anlamına gelmektedir. Aristoteles, İlk Felsefe (metafizik) dediği çalışma alanının temel konularıyla da doğrudan ilişkilidirler. Varlık sorununun yoğunlaştığı nokta, yeryüzünde varolanların oluşlarının nasıl açıklanması gerektiğidir. Varolanların birbirleriyle ve varlıkla ilişkisi, onlar hakkındaki bilgilerin özellikleri, töz, dört neden, kuvve- fiil, oluş, madde- form, hareket çerçevesinde incelenmektedir. Bunların bir kısmını Varlık Felsefesi dersinde öğreneceksiniz.

12. ARİSTOTELES’İN AHLAK ANLAYIŞI

Giriş

Felsefenin önde gelen sorunlarından biri olan ahlak, insanın nasıl yaşaması gerektiği sorunu üzerinde durmaktadır. Felsefe öncesi düşüncede büyük ölçüde ilkeleri belirlenen ahlaki eylemleri, felsefede, felsefi bir tutumla temellendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda, insanın bu dünyadaki amacı nedir, bu amaca nasıl ulaşacaktır ve nasıl yaşamalıdır, yaşamasını yönlendiren ilkeler nelerdir, bu ilkelerin genel geçerliği ne kadardır türünden sorulara cevap aranmıştır. Bu soruları cevap arayanlardan biri olan Aristoteles, ahlak felsefesiyle ilgili gerçekçi açıklamalar yapmıştır.

12.1. Ahlak Anlayışı

Aristoteles, ahlâkın, ilk ilkelerden çıkarılmadığını, günlük eylemlerin araştırılmasıyla, ilk ilkelere varıldığını belirtmiştir. Ahlâk, Aristoteles'e göre, kendi kendisiyle kolay anlaşılır olandan değil, birbirine benzeyen olaylardan başlanarak araştırılmalıdır. Ahlâkın ilk ilkeleri, çok derinlerde olması nedeniyle, kolaylıkla seçilip çıkarılamaz. İlk ilkelere varmak için, iki şey gereklidir: Birincisi; araştırmacı ya da öğrenci, kendi döneminin kolektif bilgeliğinde olan, genel moral sorunlarını kabul etmiş şekilde yetiştirilmelidir. Bununla birlikte kolektif bilgelikteki sanılar ne açıktır ne de tutarlıdırlar. Ayrıca bu sanılar ilk ilkelere varmada kullanılacak veriler olabilecekleri gibi, olmayabilirler de. İkincisi; bu inançları denetleyecek, diğerleriyle karşılaştıracak, tutarsızlıkları ve

eksiklikleri giderecek, ve kendi kendilerine daha iyi anlaşılır olan hakikatleri ortaya koyan, bir araştırmadır (*Ethica Nicomachea,* 1095 a11; *Ross 1960,* 189). Toplumun sahip olduğu moral değerlere göre yetişmek yanında, onların araştırılmasıyla, düşünce erdemlerine ulaşma yolu, bir çalışma alanı olarak ortaya çıkarılmaktadır.

Kesin bilim olan ahlâkın (Jaeger 1967, 85) özelliklerine bakıldığında, ilk göze çarpan, Aristoteles'in genel bilim anlayışına uygun olarak gaye tabanına oturtulmuş olduğudur. *Nikomakhos'a Ahlâk'* ın ilk cümlesi, bu anlayışı yansıtır. "Her sanat, araştırma ve benzer şekilde her eylem ve takip, bazı iyi şeyleri amaçladıklarını düşündürtür. Bu nedenden **iyi'** nin amaçlanan her şeyde bulunduğu haklı olarak belirtilmiştir. Kesin ayrılık, sonuçlarda bulunur; bazı sonuçlar eylem olurken bazıları da kendilerini üreten eylemlerden bağımsız ürünlerdir" (*Ethica Nicomachea,* 1094 a1). Bireyin her eylemi, bir amaca göre olmaktadır. Genelde dağınık ya da sınırlı küçük amaçlar göze çarpsa da bütün eylemlerin yöneldiği bir gayenin olduğu kabul edilmiştir. Eylemlerde ortaya çıkan bütün amaçların ortak gayesi ve aynı zamanda bu dünyada varoluşun nedeni **mutluluk** (eudaimonia)tur. Hem bireyin hem de toplumun, mutluluğu gerçekleştirecek şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Mutluluğun ne türden özelliklere sahip olduğunu belirlemek ve insanların ona nasıl ulaşacağını göstermek, ahlâkın başlıca konusu olmuştur.

Aristoteles, insanları, yaşadıkları koşullara ve amaçlara göre dört bölüme ayırmıştır: 1- köle hayatı, 2- siyasi hayat, 3- düşünsel hayat, 4- zengin hayat. "İnsanların çoğunun kölelik koşullarında olduğu açıktır ve onlar hayvanlara özgü bir hayat sürdürürler.. ... Hayatın göze çarpan tipleri gösteriyor ki, en üstün niteliğe ve eylem düzenine sahip halk mutluluğun onurla aynı olduğunu sanıyor. Kabaca dendikte, bu siyasi hayatın amacıdır. Ne aradığımıza baktığımız da, onurlu hayatın, çok yüzeysel olduğu gözüküyor" (*Ethica Nicomachea,* 1095 b6-26). Zenginlik de, araştırma amacına uygun değildir. Çünkü o sadece yararlıdır ve bazı şeylerin uğruna vardır (*Ethica Nicomachea,* 1095 b26-1096 a15). Mutluluk, erdeme uygun bir eylemse, onun en yüce erdeme de uygun olacağı akla yatkındır; böylece, mutluluk insandaki en iyi şey olur. Aristoteles'e göre, mutluluk, neden ya da başka bir şey olarak, insanın doğal idarecisi ve kılavuzu olduğu düşünülür. O, tanrısal ve soylu şeylerin düşüncesini ele almak için

incelenir. Mutluluk, kendinde tanrısallık göstermese de bizdeki en tanrısal öğedir. Doğru erdeme uygun olan, eylem, tam mutluluktur. Bu eylem türü, ancak, düşünce boyutunda, gerçekleştirilir (*Ethica Nicomachea* **,** 1177 a2-22). İnsan hayatının amaçları olarak gösterilen bu bölümlemede, iyi ve mutluluğun ne oldukları ve ne olmadıkları konusu da ele alınmıştır. Aristoteles'e göre, insanların çoğu hayvani hazlar peşinde koşar. Bunlar hazzı mutlulukla aynı görürler, dolaysıyla haz almayı en iyi sanırlar. Onurlu ve sağlıklı yaşamak, bireysel bir amaç olmakla birlikte, genellik niteliği taşımadığından, insanın en büyük amacı olamaz.

Aristoteles'in kabul etiği dört hayat türünde, amaç olarak görülen şeyler, şunlardır: "Mutluluk kendisi için seçilir, asla diğer bir şey için seçilmez; onur, haz adalet gibi erdemler kendileri için seçildikleri gibi, mutluluk için de seçilirler. Sadece mutluluk ne bunlar için seçilir ne de kendinden başka bir şey için seçilir" (*Ethica Nicomachea,* 1097 a34- b15). İnsanın varmaya çalıştığı, son ***iyi'*** nin en büyük özelliği, kendi kendine yeterliliğidir. Mutluluğun kendisi için olması, bir tür yeterlilik olarak düşünülür; mutlu hayat, en üstün tutulmuştur. Ayrıca, insanın varmaya çalıştığı en önemli gayedir.

İnsan için böylesine önemli görülen mutluluk ve mutluluk hakkındaki düşünceler, eleştirel bir bakıştan geçirilmiştir. " **Mutluluğ** un, insan hayatına, öğrenme ile mi, diğer çeşitli denemelerle mi, bazı tanrısal kutsallıkların erdemde ortaya çıkmaları ile mi, rastlantı sonucu mu girdiği, soru konusu yapılmıştır. Eğer tanrıların insana verdikleri bir hediye varsa, bunun da mutluluk olduğu en akla uygun olanıdır. Çünkü insanlara verilmiş, en iyi tanrı vergisi, kesinlikle mutluluktur. Bu sorun diğer araştırmalara daha uygun olacaktır. Bununla birlikte mutluluk tanrı vergisi olmasa bile, o bazı öğrenme ve deneme veya bir erdem sonucu olduğu akla gelir. Mutluluk en tanrısal şeyler arasındadır; mutluluk erdemin amacı ve ödülüdür. Onun dünyadaki en iyi şey olduğu söylenebilir. Ayrıca hem tanrısal hem de kutludur"(*Ethica Nicomachea* , 1099 b10-32)

Tek tek her insanın ve ortak olarak bütün insanların, seçtikleri ve kaçındıkları şeyleri belirleyen belli **bir amaca** yöneldikleri söylenebilir. Bu **ama** ç kısaca özetlersek, mutluluk ve onu oluşturan şeylerdir. Ayrıca, mutluluk, erdemle

birleşmiş refah olarak tanımlanabilir. Mutluluğu oluşturan parçalar: Soylu bir doğum, çok sayıda arkadaş, iyi arkadaşlar, varlık, iyi çocuklar, çok sayıda çocuk, mutlu bir yaşlılık, ün, onur, şans ve erdemle birlikte sağlık, güzellik, güç, boy - bos, atletik güç gibi bedensel üstünlüklerdir. İnsan, bu iç ve dış iyi koşullara sahipse, tamamen bağımsız olmaması için hiçbir engel kalmaz; çünkü bunların dışında sahip olunacak başka şey yoktur (*Retorica,* 1360 b2-25).

Mutluluk, bir yanıyla Tanrı vergisi olmakla birlikte, elde edilmesi, insanın yapıp etmelerine bağlı olarak, öğrenme ve alışkanlıklarla ilgili olan erdemin bir sonucu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Mutluluğun değeri, insan çabalarının amacı olması nedeniyle büyüktür. Ayrıca, ondaki tanrısal yan da mutluluğun değeri artıran bir unsurdur. Kişi, bu amaca ulaşabilmek için, kendi yaşama tarzını gözden geçirmeli, en üst seviyede tercih edilebilecek bir yaşama biçimini araştırmalı ve ona varmak için de gerekli çabayı göstermelidir. Kişinin bireysel davranışlarını hedefe yönelik hale getirmesi ve hedef yönünde yol alması, ahlâkî bir oluş yaşadığının göstergesidir.

12.2. Erdemler

Aristoteles **erdemler** i iki ana gruba ayırmıştır: moral (karakter) erdemleri, düşünce (entelektüel) erdemleri. "Erdem iki çeşittir, zihinsel ve moral; zihinsel erdemlerin doğuştan getirdiği özellikler olduğu gibi, insan büyürken de öğretilebilinir (bu nedenle o, zamana ve deneye ihtiyaç duyar), moral erdemler ise alışkanlık sonucu olarak ortaya çıkarlar” (*Ethica Nicomachea,* 1103 a10). Genelin davranışlarını büyük ölçüde belirleyen moral erdemlerin hepsi alışkanlıklarla ortaya çıkmıştır. Aristoteles'e göre, alışkanlıklarla elde edilen davranışların hiçbiri, doğal bir kaynağa sahip değildir. Çünkü hiç bir şey alışkanlıklar sonucu o şeyin doğasına ait bir öğe halinde ortaya çıkmaz Örneğin, doğası gereği aşağı doğru hareket eden taş, onbin defa yukarı atılsa da, kendiliğinden yukarı gidemez. Çünkü herhangi bir şey, doğası gereği bir yönde gidiyorsa, diğer yöne döndürülemez. İnsanda böyledir; davranışa bağlı bir

erdemi yoktur. Erdem oluşturabilecek yetenek doğal olmakla birlikte, erdemlerin kendisi doğal bir kökene sahip değillerdir. Bu nedenle, kişi onları kabule adapte edilir; ve kendisi zamanla o erdemini mükemmelleştirmeye çalışır (*Ethica Nicomachea,* 1103 a20-23). Düşünce ve moral erdemlere, teorik (sophia) ve pratik (phronesis) bilgelik de denir. Ancak her ikisi de, doğru yargılama ve aklı başındalıkla birlikte, düşünce erdemleri grubunda yer alırlar. Bunlar öğretimle geliştirilir ve hakiki kuralların bilgisinden oluşurlar. Her ikisi de günlük hayatla ilgili olduklarından ona rehberlik ederler. Yeni olaylar ve durumlar onlar aracılığıyla yorumlanırlar. Ancak sophia sürekli olan hakikatlerle ilgilidir. İnsanların bu türden hakikatleri değiştirmeye gücü yetmez. Cömertlik, cesaret ve ölçülülük gibi değişebilir davranışlar moral (karakter) erdemleri olarak kabul edilmişlerdir (*Ethica Nicomachea,* 1103 a1-5; Alan 1970, 126). Moral (karakter) erdemleri, davranışların nasıl olması gerektiği üzerinde dururken, düşünce erdemleri, ahlâkın zihnî temelleri ile theoria yaşamını konu edinir. Belirleyici olan ve amaçlanan düşünce erdemleri ve teorik bilgelik, ahlâkın ilkelerini de ortaya koymaktadır. İnsan eylemleri ve olaylar, pratik bilgelik aracılığıyla ilkelere bağlı olarak açıklanırlar.

Aristoteles'in erdem ayrımının ortaya koyduğu gibi, insan eylemleri iki ana grupta toplanabilirler. Bunlardan birincisi günlük uğraşılar içinde toplumun moral kurallarına göre hareket etmesi ve toplumun yapısına göre ortaya çıkmış kural ve erdemlere uyum göstermesidir. Bunun yanında, doğası gereği, büyük bir gayenin peşinden de gittiği çeşitli yerlerde bildirilmiştir. Zihinsel erdemler, bu büyük amaca yönelik faaliyetler olarak gösterilmektedir. Fakat moral erdemlerde de bir amaç vardır. Aynı zihinsel erdemlerde olduğu gibi. Bu amaç toplumda aşırılıklara kaçmadan *orta yol* u bularak iyi yaşamayı sağlamaktır.

Aristoteles moral erdemleri şöyle tanımlamıştır; "Erdemin ne olduğunu düşünmeliyiz, çünkü şeyler ruhta üç türde bulunurlar; hisler, yetenekler ve karakter yapısı. Erdem, bunlardan biri olmalıdır. **Hisler** le şunları demek istiyorum; arzu, kızgınlık, korku, güven, kıskançlık, sevinç, arkadaşça duygu, düşmanlık, özlem, rekabet, acıma ve bütün hisler; bunlar acı ve hazla birlikte bulunurlar. **Yetenekler,** erdemde bulunduğunu söylediğimiz şeyleri, hissetme gücüdür. Örneğin, kızmak, acı duymak veya acıma hissi gibi. **Karakter Yapısı,** hisler münasebetiyle erdem öğelerini iyi ya da kötü olarak belirlememizi dile

getirir. Örneğin kızgınlık biz onu çok şiddetli veya çok zayıf hissedersek kötüdür. Eğer biz onu diğer hislerle benzer ılımlılıkta duyarsak iyidir" (*Ethica Nicomachea,* 1105 b5-28). Moral erdemlerin dayanakları, ruhta bulunan üç temel öğe olması, problemin temellendirmesi açısından önemlidir.

Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 'in II. kitabının 5.ve 6. bölümlerinde moral erdemler hakkında şunları dile getirmiştir: "Ne erdemler ne de kusurlar, histirler. Çünkü bizim his alanımızda onla ne iyi ne de kötü diye nitelendirilirler. Zira biz hislerimiz yüzünden ne ayıplanır ne de övülürüz (çünkü, insan korkusundan veya kızgınlığından dolayı övülmez ne de benzer şekilde kızdığı için ayıplanır, fakat insan bunları hisseder), ama kusur veya erdemlerimiz ayıplanırlar da övülürler de" (*Ethica Nicomachea,* 1105 b28). Görüldüğü gibi, kusur ve bilinçli seçimler, erdem konusu olarak kabul edilmişlerdir. Ona göre insan, yeteneklere **doğal** olarak sahiptir, ama doğası gereği **iyi** ya da **kötü** olamaz (*Ethica Nicomachea,* 1106 a8).

Ruhta bulunan üç nitelikten, his ve yetenek erdemin belirlenmesinde rol oynamadığına göre, geriye karakter yapısı kalmıştır (*Ethica Nicomachea,* 1106 a10). "Erdem, sadece karakter yapısı olarak, tanımlanmamalıdır; bir tür yapı olduğu da söylemelidir. Erdem ve mükemmelliğin her ikisi de iyi koşulları gerektirirler. Şeyin kendisi iyi yapıldığında, o şey işini de iyi yapar. Örneğin, göz mükemmel olduğu için iyi görür. ... Bu durum, her olayda geçerliyse, insanın erdemi, karakter yapısı olacaktır. Karakter yapısı, onu iyi insan yapar ve yaptığı işin de iyi olmasını sağlar" (*Ethica Nicomachea,* 1106 a15- 24).

Aristoteles, bireysel davranışların değişkenliğine bir ölçü getirmek için, **Orta-nokta** , fikrini ileri sürmüştür. Ancak matematikteki orta nokta, herkes için aynıyken, davranışlardaki orta nokta herkese göre değişir. Orta nokta aşırılıklardan kaçınarak kendisi için yeterli ve iyi olan davranışın tespitinde ölçü olarak ortaya çıkmaktadır (*Ethica Nicomacheas,* 1106 a25) Orta noktanın tespiti de bir tür zihinsel çabayı gerektirir. "Erdem, seçmeyle ilgili bir karakter yapısıdır. Bu oluş, pratik bilgeliğe sahip kişi tarafından bir akılsal ilkeyle belirlenir. Aşırı fazlalık veya aşırı eksiklikler gibi iki kötülük ortasında kendi yerini bulur. Erdem orta noktayı seçerken, kötülüklerin, hislerin ve eylemin

doğruluğunu araştırırken eksiklik ya da fazlalık yönünde gidip gelebilir. Zira erdem, tanımı ve özü gereği, en iyi ve doğru ölçüye göre, bir orta yol bulması gerekir" (*Ethica Nicomachea,* 1106 b36-1107 a25). Aristoles'e göre, "üç çeşit tutum vardır. Bunların ikisi hatalıdır, hatalı olanlar tamlık ve eksiliktir. Üçüncüsü ise erdemdir; yani orta-yol. İki hatalı yolun ortasında yer alır" (*Ethica Nicomachea,* 1108 b10- 1109 a4). Orta-yolu bulmak zordur, yukarda da belirtildiği gibi, durum, zaman, ortam ve kişiye göre değişir. Aristoteles'in verilerinden çıkan sonuca göre, moral erdemler davranışların orta-yoludur. Bu yol toplumsal değerler ve bireysel tercihlerle elde edilmektedir. Dolaysıyla temel özellikleri arasında görecilik ve geçicilik vardır. Bir kural olarak, benimsenme eğiliminde olunulan moral erdemlere göre iyi eylemde bulunacak kişi şu özellikleri taşıması gerekir: "1- yapacağı şeyi bilmeli, 2- yapacağı şeyi seçmeli, 3- kendi eylemini sıkı ve değişmez karakterde meydana getirmeli" (*Ethica Nicomachea* , 1105 a30). Bu bilinçle yapılan eylemlerinden kişi sorumludur; ve sorumluluğunu gerçekleştirme de bir süreç sonucu ortaya çıkar.

Eylemlerin sorumluluğunu üstlenen kişi, eylemin yapılma şekliyle de ilgili olduğunu göstermelidir. Aristoteles, eylemleri yapılış tarzlarına göre, istekli ve isteksiz yapılanlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. "Zorunluluk altında yapılan eylemlerin, isteksizce ve cahilce yapıldığı düşünülür. Zorunlu eylemin hareket ilkesi yapanın dışındadır. ... Eğer bir insan ilkeyle hareket ederek yapacağı eylem öncesinde, kendi yapma veya yapmama gücünü gösterirse bu istekle yapılmış eylem olur" (*Ethica Nicomachea* , 1109 b26- 1110 b2) **Özgürlük** bir ahlâk ilkesi olarak öne çıkarılmıştır. Kişi de özgürlük bilinciyle eylemde bulunmak zorundadır. Bilinçli eylemler, kişinin ahlâk ilkelerini keşfiyle ortaya çıkmaktadır. Bu keşif de bir tür oluş sürecini gerektirmektedir.

Aristoteles'in moral erdemlerin üstünde tuttuğu **zihinsel erdemler** , bir tür bilimsel çabadır. Bu çaba da ruhun nitelikleriyle ilgilidir. Zihinsel faaliyetin amacı en iyiyi yakalamaktır. Bu nedenle, Aristoteles ruhu çeşitli bölümlere ayırıp incelemiştir. İlkin, iki bölüme ayırmıştır: 1- Kural ve rasyonel ilke, 2- İrrasyonel ilke. Rasyonel ilke için de iki bölüm vardır: 1-Şeylerin değişmez ilk nedenlerini düşünen kısım; 2- Değişken nedenleri düşünen kısım. Bu kısımların her biri, ruhun çeşitli bölümlerine denk gelen objeleri, kendilerine konu edinirler. Bu bölümlerden birine bilimsel, diğerine de tasavvur (calculative) demiştir. Bu

bölümlerden hangisinin en iyi erdeme ulaşmakta yardımcı olacağı, öğrenilmelidir (*Ethica Nicomachea* , 1139 a1-15). Öncelikle, en iyinin ne olduğunun tespiti gerekir. Aristoteles, bu tespiti yapmak için de, yine, ruhun çeşitli niteliklerini önplana çıkarmıştır. Ruhta eylem ve hakikatleri kontrol eden, duyum akıl ve istek gibi, üç şey vardır" (*Ethica Nicomachea* , 1139 a18-19). Eylemleri yönlendiren erdem, "Bir şeyin erdemi, ona uygun çalışma ile ilgilidir" (*Ethica Nicomachea* , 1139 a17), şeklinde tanımlandığında, kontrolleri yapan yeteneklerin eline de bir ölçü verilmiş olur.

Eylemlerin niteliklerini belirleyen değerler ruhun nitelikleri arasında paylaşılmıştır. "Olumluluk ve olumsuzluk düşüncededir; sakınma ve uygunluk istektedir; bu yüzden moral erdemler seçmeyle ilgili karakter yapısıdırlar. Seçim de düşünceli bir istektir. Bu nedenle muhakemin her ikisi de hakiki ve doğru istek olmalıdır. İyi eylemde bulunmak için, sonraki, önce iddia edilene tam uymalıdır. . Yani, eylemsel ve zihinsel iyi hal, doğru istekle hakikatin uyuşmasıdır" (*Ethica Nicomachea* , 1139 a22-b11). Eylemin düşünce temelli bir seçime dayanması onun değerini artırmaktadır.

"Eylemin başlangıcı - onun etkinliği son nedenden dolayı değil, seçimdir; ve seçim bir sonla ilgili muhakeme ve istektir. Niçin seçme akılsız, zihin ve moral yapısız var değildir. Çünkü iyi eylem ve onun karşıtı, karakter ve zihin birleşmeksizin varolamazlar. Zihinde hiçbir hareket, her nedense, kendi kendine olmaz. Bununla birlikte, sadece, zihin pratik olan bir sonucu amaçlar; ayrıca, zihnin üretkenliğini kurallara bağlar" (*Ethica Nicomachea* , 1139 a31-35). Eylemlerin iyi olmasının şartlarından biri de, zihinsel temel yanında, amaçlı olmasıdır. Aristoteles'e göre, herkes bir amaç için eylemde bulunur; bir amaçla yapılmayan şeyler anlamsızdırlar. Dolaysıyla, amaçlı olan eylemler, iyidir. Aklî tabana dayandırılarak yapılan seçim, bir tür muhakeme sonucu elde edilir. Bunu da ancak insan türü başarabilmektedir (*Ethica Nicomachea* , 1139 b1-5).

Zihinsel erdemlerin temel özellikleri, akılsal bir yapı ve bir amaca sahip olmalarıdır. Bu amacın ne olduğu ve elde edilip edilemeyeceği de Aristoteles'in ele aldığı konular arasındadır. "En yüce konuların siyaset sanatına ve pratik bilgeliğe ait olmadığını düşünüyoruz. En iyi şey bilgidir; ama insan dünyadaki

en iyi şey değildir". (*Ethica Nicomachea* , 1141 a 20) Dolaysıyla, insanı konu edinen bilginin ve insan eylemlerinin en iyiye ulaşmaları zordur. İnsanı konu edinen siyasetin, felsefi bilgelikle aynı şey olmayacağı açıktır. Bununla birlikte, **akıl, insanın ilgi alanı üzerine çalışıyorsa, felsefi bilgelik** ortaya çıkar. Felsefi bilgeliğin varmak istediği en üst amaç da, her tür için iyi olanı keşfetmektir (*Ethica Nicomachea* , 1141 a 30-35). Anlaşıldığı gibi, temel olan şey, insanın yapıp etmelerinin siyaset ile pratik bilgelik arasındaki alanda yer almasıdır. Bu insan için iyi olmanın koşuludur. "Açıkça söyleyebiliriz ki, pratik bilgelik olmaksızın iyi olmak imkansızdır; ve moral erdemsiz de pratik bilgelik olmaz" (*Ethica Nicomachea* , 1144 b29- 1145 a11).

Aristoteles, Tanrı'nın eylemlerini bütün kutsal olanların en üstünü olarak tanımlamıştır. İnsan bunu ancak düşünebilir. Bununla birlikte, tanrısallığa en yakın olan mutluluğa yaklaşma çabasıyla, en üstün olana da ulaşma çabasına girmiş olur (*Ethica Nicomachea* , 1178 b20-23). Düşünceden pay alamayan diğer canlı türlerinden farklı olarak, mutluluktan pay almayı gerçekleştiren insan, Tanrı eylemlerine benzer eylemlerde bulundukça onlara yaklaşır. Aristoteles'e göre bunun nedeni, mutluluğun düşünsel tabana dayanmasıdır. Düşünce geliştikçe, hakiki mutluluğa yaklaşılacaktır. Düşünceyle (contemplation) mutluluk arasındaki bu yakın ilişki, mutluluğu düşüncenin formu olarak tanımlamasına neden olmuştur (*Ethica Nicomachea* , 1178 b23-31). Bununla birlikte, Aristoteles, mutluluğu sadece düşünce formu içinde ele almamış, onu besleyecek dış koşulların da gerekliliğini vurgulamıştır. İnsan doğası düşünsel temele dayanan hayat için yeterli değildir. İnsan, beslenip korunma yanında, büyük çok şeylere ihtiyaç duyar. Bunlar da temin edilmeli ki insan mutlu olabilsin (*Ethica Nicomachea* , 1178 b32- 1179 a11).

Zihin erdemleri ile en yüce olana yönelen insan, yapıp etmelerini de daha keskin çizgilere oturtmayı da bu erdemleriyle gerçekleştirir. Bunları yapabilmesi de bireysel oluşunu tamamlamaya bağlıdır. Dolaysıyla, insanın amacına varma çabası, bireyin gelişim süreciyle de yakından ilgilidir. Bu süreç bir tür oluştur.

Aristoteles, ahlâkı bağımsız bir bilim olarak düşünmemiş, siyasetten ayrı bir araştırma alanı olarak da görmemiştir. Siyaset de ahlâkî temele oturtulmuştur.

Çünkü, bir toplumun amacını tahlil etmeyi, bireyin amacını tahlil etmekle eşdeğerde görmüştür. Aristoteles'e göre, her ikisinin de amacı aynıdır. Bütün İnsan eylemlerinin bir amacı vardır, o da mutluluktur. Bu amaca ulaşmak için bir bilim vardır o da siyasettir. Ahlâk, konusunu siyaset olarak belirlemiştir. Siyaset, ahlâkî bir topluluğun insanıyla ilgilenmektir (Barker 1959, 240). Bu anlamda devlet, bireyin her şeyi olarak görülmüş, ahlâkî bir temele oturtulmuş ve ona ahlâk misyonu yüklenmiştir. Aristoteles'e göre, en geniş anlamında siyaset bilimleri, mutluluk ve iyiye ulaşma amacıyla toplumun birliği içinde nasıl davranılması gerektiğini konu edinmişlerdir.

Temel İyi'nin bilimi olarak siyaset, akılcı bir hayat sürme eğiliminde olan insanların yönünü belirlemek için ortaya çıkmıştır. İnsan, siyaset bilimiyle hayatın anlamlarını ve amacını öğrenir. Yine kendi bilgilerini başkalarına aktarmak da siyaset bilimiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle siyaset üst bir bilim olmak ihtiyacındadır. Eğitim, ekonomi, retorik, strateji, değerler siyaset tarafından yönlendirilirler (Barker 1959, 244) *Nikomakhos'a Ahlâk'* da, ahlâk (moralitiy) ruhun bir ifadesi olan psikolojiyle ilişkili olarak ele alınmıştır. *Politika'* da, ahlâk toplumsal çevresiyle birlikte kabul edilmiştir. Ahlâk siyasi otoritenin eğitimdeki etkisiyle yönlendirilmektedir. Başka bir deyişle, dinamik olan *Politika'* yla karşılaştırıldığında *Nikomakhos'a Ahlâk* nisbeten daha statikdir. Her ikisi de insanın moral hayatıyla ilgili öğreti hakkında ahlâkî incelemelerdir (Barker 1959, 249).

Hayata ilişkin davranışların ya da hayatın kendisinin temellendirilmesinde kullanılan ilkeler, ahlâk aracılığıyla kendilerini ortaya koymaktadırlar. İnsan eylemlerinde görülen her türlü değişkenliği, mümkün olduğu kadarıyla ilkeler bazında açıklamaktadır. Bu durum da ahlâk, değişkenlerin formlaştırılması anlamına gelmektedir. İlkelerle açıklayıp, genel özellikler kazandırma eğilimi, pratik bilimleri teorik bilimlerin sahip olduğu niteliklere yaklaştırma çabasıdır. Ahlâk, siyasetin kontrolünde bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat önemsiz bir unsur değil, hayatî önem taşıyan görevleri vardır. Çünkü, insanın varolma nedeni ve amacı olan mutluluğun ne olduğunu ahlâk belirlemekle, siyaset gerçekleştirmekle yükümlü tutulmuştur.

Uygulama Soruları

1. Ahlak dışarıda bırakıldığında toplumsal hayat nasıl şekillenir?

2. Siyasileri kontrol eden mekanizma olarak ahlak nasıl çalışır?

3. Din ile ahlak arasındaki sınırlar nasıl belirginleştirilir?

Bölüm Özeti

Aristoteles, ahlak eylemlerini iki ana öbekte toplayarak, birbirlerinden farklarını sergilemiştir. Moral erdemler, gündelik hayatın içinde her bir bireyin öğrenip yaşadığı davranış şekliyken, zihinsel erdemler, belli bir eğitim ve öğretimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Felsefi bir tutumla sergilenen bu sınıflama, felsefe öncesi düşünüşte içerilen ahlak anlayışının, detaylandırılmış, gerekçelendirilmiş ve sınıflandırılmış halidir. Felsefe açısından ahlak, insanın toplum içinde toplumla birlikte yaşamasının kurallarını berraklaştırma çabasıdır.

13. ARİSTOTELES’İN FELSEFE ANLAYIŞI

Giriş

Aristoteles'in çalışmaları felsefenin teorik kuruluşunu tamamlamıştır. Onun felsefe hakkındaki düşünceleri felsefenin nasıl bir yapıya sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

13.1. Felsefe Anlayışı

Aristoteles'in felsefe anlayışı, hakikati kavrama ve açıklama temeline dayanmaktadır. Evrensel hakikati keşfetme çabası, onun bütün düşüncelerinde kendini göstermektedir. O, felsefeyi, evrenin yapısını açıklama aracı olarak görmüş ve söz konusu açıklamaları yaparak hem felsefeden ne anladığını, hem de evrensel hakikati kendine göre nasıl temellendirdiğini sergilemiştir.

Aristoteles'e felsefe, **merakla** evrenin seyredilmesidir. Felsefeyi tanrısal ve şaşılacak bir şey olarak görmektedir. Özellikle de evrenin bütünü düşünüldüğünde ve evrendeki hakikati idrak edilmeye çalışıldığında, şaşkınlık duygusu ortaya çıkmaktadır. Hakikatin yüceliği ve bütünlüğü karşısında felsefe cesaretini kaybetmemiş, en güzelin de kendine layık olduğunu da düşünerek, evreni araştırmanın kendi görevi olduğuna inanmıştır. Cismen göğe yükselmek, yeryüzünü terk etmek, kutsal yerlere bakmak mümkün olmadığından, felsefenin yardımıyla, ruh, dünyaya yukardan bakma yolculuğuna çıkmıştır. Felsefe, kendine aklı kılavuz seçerek yormayan bir yol keşfetmiştir. Bu yolla, dünyalar kadar birbirinden uzak şeyleri, düşünme aracılığıyla birleştirmiştir. Kendine yakın olanları, kanımca kolaylıkla idrak etmiş, insanlara coşkuyla bildirmek için tanrısal olanı ruhun tanrısal gözüyle kavramıştır (*Protreptikos* 2003, 391a1-18).

Aristoteles, **hayreti** de felsefeyi başlatan unsurlar arasında saymaktadır. Ona göre en eski filozofları felsefe yapmaya yönlendiren unsur da hayrettir. En eskiler, başlangıçta açık güçlükler karşısında hayrete düşmüşlerdir. Bilgi birikimleri arttıkça ay, güneş ve yıldızlara ilişkin olayları, nihayet dünyanın oluşumu gibi daha büyük sorunları ele almışlardır (*Metafizik* 1985, 982b11-15). Güçlükler karşısında hayret etmek ve bunlar üzerinde düşünce üretmek, felsefenin kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Aristoteles'e göre, bir sorunu fark etmek ve hayret etmek, kendisinin *bilgisiz olduğunu* kabul etmektir. *Bilgisizlikten kurtulmak için felsefe yaptıkları* ndan amaçları fayda değil *sırf bilmek için* bilim olmuştur. Bilmek için bilmek amacıyla araştırma yapmak hayatın bütün ihtiyaçları ve konforu yerine getirildikten sonra mümkün olmaktadır. Kendi yaptığı araştırmaların yarar için olmadığının altını çizen Aristoteles tasvir ettiği bilimi şöyle nitelemiştir: *Bir başkasının amacı için değil de kendi amacı için var olan insan özgürse, bu bilim de biricik özgür bilim olmalıdır* . Yalnızca kendi amacı için olma özelliğine sahip olan bilim **ilk felsefe** dir (*Metafizik* 1985, 982 b16-25).

Aristoteles'in felsefe anlayışı *sophai* terimine yüklediği anlamlar çerçevesinde şekillenmektedir. *Sophia* terimi, hem bilgelik hem de bilim anlamlarında kullanılmıştır. *Metafizik'* te, *sophia* terimi bilim ve felsefe anlamında kullanıldığı gibi (981 a27; 1005 b1; 1061 b32), ilk felsefe veya metafizik anlamında da yorumlanmıştır (995 b12; 996 b9; 1059 a18-32; 1060 a10; 1075 b20). İlk felsefe anlamında o, bütün bilimlerin ilkelerini kanıtlama gücüne sahip olan asıl anlamında bilgeliktir. Eğer *nous* , kanıtlanamaz doğruların; *episteme* kanıtlanabilir doğruların bilgisi ise, *sophia* en yüksek ve en tanrısal şeyleri bilmeye yönelmiş zihnin kendisidir (Tricot 1985, 84 not 2). Aristoteles'e göre bilgelik, bilgi formlarının en son noktasıdır. Bilge kişi, sadece ilkelere dayanarak bilmez, ilkeleri de bilir. Bu nedenle de bilgelik, bilimsel bilgiyle birleşen sezgisel akıl niteliği göstermektedir (*Ethica Nicomachea* 1963, 1141 a15). Aristoteles günün şartlarında çok anlamlı sophia terimini bilgeliği ve felsefeyi içerecek şekilde kullanmaktadır.

Aristoteles, bilgi ve anlama yetisinin deneyden (tecrübe) çok sanata (zanaata) ait olduğunu, zanaat erbabının tecrübe sahibi kişilerden daha bilge olduğunu kabul eder. Bu farklılığın nedeni, zanaatkarların nedenleri bilmeleridir. Sadece tecrübe sahibi olanlar, bir şeyin olduğunu bilip neden olduğunu bilmemelerine karşılık diğerleri *niçini* ve *nedeni* bilirler. Niçin ve nedenleri bilmeleri, onların diğerlerinden daha bilgili ve bilge olduklarını gösterdiklerinden, onlara basit işçilerden daha fazla değer verilir. Ustaları daha bilge kılan şey, iş yapabilme yetenekleri değildir**;** *kavrama sahip olmaları ve nedenleri bilmeleridir* (*Metafizik* 1985, 981a15-b5). Genel olarak bilen insanı, bilmeyenden ayırt eden özellik, birincinin öğretebilme yeteneğidir. Öğretebilme özelliği, zanaatın, öğretme yeteneği gelişmeyen tecrübe sahiplerinin bilgilerinden daha gerçek bilgi olduğunun göstergesidir. Tikellerle ilgili en güvenilir bilgileri vermekle birlikte, neden bildirmediklerinden, duyulardan elde edilenlerin hiçbirine bilgelik olarak bakılmaz (*Metafizik* 1985, 981b7-11). Aristoteles, bilme işinin ne kadar önemli olduğunun altını çizerken aynı zamanda filozofun bilme hiyerarşisinin en üstüne yerleştirmektedir. Kavrama sahip olmak ve ilk nedenleri bilmek filozofun işidir.

Bilimler arasında en kesin olanlar da ilk ilkelerle en çok uğraşanlardır**.** Daha az ilke içeren bilimler ilave ilkeler içeren bilimlerden daha kesindir. Ayrıca bir bilim ne kadar nedenleri araştırıyorsa, o ölçüde öğretici olmaktadır. Çünkü öğretmek, her şeyin nedenini söylemektir (*Metafizik* 1985, 982 a20-30). Daha az ilke ve kesinlik ilk felsefenin konularını oluşturmaktır. Aristoteles'e göre ilk ilkeler ve nedenler, diğer bütün şeylerin bilinmesini de sağladıklarından en fazla bilinebilir şeylerdir. Bununla birlikte ilk ilke ve nedenlerin kendileri, kendilerine bağlı şeyler aracılığıyla bilinmezler. En üstün bilgi, bir şeyin hangi amaçla yapıldığını içeren bilgidir. Bu amaç her şeyin iyiliği ve genel olarak doğanın bütününde en yüksek iyi olan şeydir. Amaç olan en yüksek iyinin ilk ilkelerini ve nedenlerini araştıran bir bilim gerekmektedir (*Metafizik* 1985, 982b1-10). En yüksek iyiyi araştıracak bilim ilk ilkelerin bilimiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla ilk felsefenin araştırma alanı büyük ölçüde en yüksek iyiyi de içeren ilk ilkeler olmaktadır. Aristoteles'e göre, felsefeye susayan biri eldekilerle yetinen alçak gönüllük yerine daha fazla bilmek için çaba harcamalıdır (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 291b25-28). Daha fazla bilgi sahibi olmak isteği felsefenin yapısına daha uygundur.

Aristoteles'in tanıtmaya çalıştığı araştırma alanının temel niteliklerinden biri de en tanrısal ve şerefli bilim olmasıdır. Söz konusu bilimin tanrısallığı, bir yandan Tanrı'nın sahip olması gereken nitelikleri içermesi nedeniyle, diğer yandan tanrısal nitelikteki şeyleri araştırma konusu yapması nedeniyledir. Söz konusu iki unsur Tanrı'nın her şeyin nedeni olması dolayısıyla ilk neden olmasıyla ilgilidir (*Metafizik* 1985, 983a5-12). Yarardan bağımsız, merak temeline dayalı, ilk ilkelerle uğraşan ve kendi amacı peşinde gittiği için de özgür olan ve tanrısallık niteliklerini de kendinde barındıran araştırma alanı **ilk felsefe** ya da **metafizik** olarak adlandırılmıştır. Sıralanan niteliklerin bütünlüğü hakikati araştıran bir bilimin ortaya çıktığını göstermektedir.

Hakikatin araştırılmasının zorluğu açıktır. İlk felsefe bu zorlukları aşmaya yönelik olarak temellendirilmektedir. *Felsefeyi hakikatin bilgisi* olarak adlandırmayı doğru bulan Aristoteles'e göre pratik bilginin amacı eylemken, teorik *bilginin amacı hakikattir* . Nedenler bilinmeden hakikat bilinmez. Türemiş alanlara ait doğruların nedeni olan şey hakikattir. Dolayısıyla ezeli-ebedi şeylerin ilkeleri hakikati temsil ederler. Öte yandan hakikati temsil eden nedenlerin nedeni de yoktur; tersine kendileri diğer şeylerin varoluşlarının nedenleridirler. Başka bir deyişle, *bir şey ne kadar kendi başına varsa, o kadar hakikattir* (*Metafizik* 1985, 993b20-30). Hakikatin ilk ilkelerde açığa çıktığı ve ilk ilkeleri de metafiziğin araştırması gerektiği vurgulanmaktadır.

Metafizik şu sorunlarla uğraşmak durumundadır: Nedenleri hangi bilimin inceleyeceği; tözün ilk ilkelerini mi yoksa her türlü kanıtlamanın temelinde olan bütün ilkeleri mi inceleyeceği; tözü inceliyorsa, bütün tözleri inceleyen bilimin tek mi çok mu olup olduğu, birden çok bilim varsa, onların nasıl birbirlerinden ayrılıp adlandırılacakları; tözün türlerinin olup olmadıkları ve varsalar nasıl tanımlandıkları; sadece tözler mi incelenmeli yoksa tözlerin özsel nitelikleri de incelemeye katılmalı mı, aynı ve başka, benzer ve benzemez, özdeşlik ve başkalık, önce ve sonra türünden kavramların hangi bilimin alanına girdikleri, bu kavramların kendilerinin özsel niteliklerinin tartışılması, her birinin doğasının ne olduğu, bir şeyin her zaman tek bir karşıtının olup olmadığını soruşturulması; varlıkların ilkeleri ve öğelerinin, cinsler mi kısımlar mı olup olmadıkları;

cinslerin tikeller hakkında tasdik edilen en yakın ya da en uzak olup olmadıkları; maddenin dışında kendinde nedenin olup olmadığı ve o nedenin kendi başına olup olamayacağı, tek olup olmadığı, somut birleşik varlık (kendisine bir şey yüklenmiş varlık) dışında bir şeyin varolup olmadığı, maddeden bağımsız varlık varsa ne olduğu; formel ya da maddi ilkelerin sayı bakımından mı, tür bakımından mı sonlulukları; yokolan varlıklarla ebedi olanların ilkelerinin aynı olup olmadıkları, ilklerinin hangilerinin yokoluşa tabi oldukları; birlik ve varlık, bir başka şeyin nitelikleri olmayıp, şeylerin tözleri midirler yoksa dostluk, ateş, su gibi dayanaklar mıdırlar; ilkelerin tümel olup olmadıkları ya da tikellerle ilişkileri; ilkelerin bilkuvve mi yoksa bilfiil mi varoldukları, ayrıca hareketten başka bir anlamda bilkuvve ve bilfiil olup olmadıkları; sayılar, uzunluklar, geometrik figürler ve noktaların töz olup olmadıkları, töz iseler, duyusal varlıklardan ayrı mı birlikte mi olup olmadıkları (*Metafizik* 1985, 995b5-996a15). Bütün bu sorunlar felsefenin uğraşı alanının genel bir haritasını vermektedir.

Aristoteles'e göre bilgelik adını almaya hakkı olan bilim tektir; o da, diğer bilimlerin hizmetkarlar olarak kendisine itaat etmelerinin doğru olduğu, hakim ve üstün bilim olmak bakımından bu adı almaya en layık olan, *gaye* nin ve *iyi* nin bilimi olan felsefedir. Felsefe, ilk nedenlerin ve en yüksek anlamda bilinebilir olan şeyin bilimi olarak tanımlanması nedeniyle bilgeliğin en üstün aşamasıyla uğraşma hakkına sahiptir; dolayısıyla, formal nedenin bilimi olacaktır. Çünkü insanlar, bir ve aynı şeyi birçok biçimde bilebilirler. Ancak bir şeyi olduğu şey bakımından bilenin, onu olmadığı şey hakkında bilenden daha tam olarak bildiğini söyleriz. Bir şeyin en mükemmel bilgisi onun özünün bilgisidir; niceliğin veya niteliğin veya doğal etkinliğin veya edilgenliğin bilgisi değildir. Ayrıca bir şeyin bütün durumlardaki bilgisi, ancak o şeyin ne olduğunu bildiğimizde ortaya çıkmaktadır (*Metafizik* 1985, 996 b8-20).

Aristoteles, filozofun görevlerinden bahsederken felsefenin ele alması gerekenleri farklı bir bağlamda temellendirmektedir. Ona göre, bir filozof her şey üzerine düşünceler ileri sürme gücüne sahip olmalıdır (*Metafizik* 1985, 1004 a35). Bu tanımlama, bilgenin mümkün olduğunca çok şeyi bilmesini istemesiyle aynıdır. Sokrates'le oturan Sokrates'in aynı olup olmadığı, tek bir şeyin tek bir karşıtının olup olmadığı, karşıtın ne olduğu, ve karşıtın kaç anlamda kullanıldığı,

filozofun incelemesi gereken konular arasındadır. Kavramlar, sayılar, çizgiler veya ateş olmaları bakımından değil, birlik ve varlık olmak bakımından birlik ve varlığın ana nitelikleri olduğuna göre, onların gerek özleri, gerekse ana niteliklerini incelemek de ilk felsefenin (filozofun) görevleri arasındadır. Filozofların yaptıkları yanlış, felsefeye yabancı konuları ele almaları değil, hakkında doğru bir anlayışa sahip olmadıkları **tözün** ana niteliklerinden önce geldiğini unutmalarıdır (*Metafizik* 1985, 1004 b1). Varlık olmak bakımından varlığın da kendine has ana nitelikleri vardır ve filozofun bu ana niteliklerle ilgili olarak doğruyu araştırması gerekir (*Metafizik* 1985, 1004 b13-15). Filozofun görevi, ilk felsefenin görev alanlarının gerekliliklerini yerine getirmektir.

Aristoteles, ilk felsefe çerçevesinde felsefenin özelliklerini sergilemiştir. Öte yandan, evrenin tamamını bilmekle yükümlü olan felsefenin farklı kısımları da vardır. Bilgi ve bilim öğretisinde görüldüğü gibi, varlık alanlarındaki farklılık, bilgi ve bilim anlayışlarında da farklılık yaratmıştır. Söz konusu farklılıklar, Aristoteles'in uğraştığı fizik, biyoloji, ahlak, siyaset ve poetiğin, genel olarak felsefede mi yer aldıkları yoksa bilim olarak tanımlanarak felsefe dışına mı çıkarıldıkları sorununu yaratmaktadır. Felsefe, *Protreptikos* 'daki tanımı gibi evrenin keşfedilmesi olarak kabul edildiğinde, fizik, biyoloji, ahlak, siyaset ve poetik felsefenin disiplinleri olarak varlık kazınırlar. Öte yandan felsefe olarak *İlk Felsefe* kabul edildiğinde, sıralanan bu disiplinler bir bakıma dışarıda kalmaktadırlar.

Aristoteles'e göre, kaç tür töz varsa, felsefenin o kadar kısmı vardır. Dolayısıyla zorunlu olarak bu kısımlar arasında bir ilk felsefenin ve ondan sonra gelen bir ikinci felsefenin olması gerekmektedir (*Metafizik* 1985, 1004a1-7). İkinci felsefe olarak tanımlanan *doğa felsefesinin,* ilk felsefe olmadığını, ancak felsefenin bir türü olarak kabul ettiğini bildirmektedir (*Metafizik* 1985, 1005 b1). Ayrıca *Nikomakhos'a Etik* 'in sonunda dile getirdiği, "insanca şeyler konusundaki *felsefemiz olabildiğince tamamlansın* diye, devlet yönetimlerini incelememiz herhalde daha iyi olacaktır" (*Nikomakhos'a Etik* 1998, 1181b14), sözleri, siyaseti de felsefe alanında saydığını göstermektedir. İnsanı konu edinen siyasetin, felsefi bilgelikle aynı şey olmayacağı açıktır. Bununla birlikte, akıl, insanın ilgi alanı üzerine çalışıyorsa, felsefi bilgelik ortaya çıkar. Felsefi bilgeliğin varmak istediği en üst amaç da, her tür için iyi olanı keşfetmektir (

Ethica Nicomachea 1963, 1141a 30-35). Jaeger'in bildirdiğine göre Aristoteles, siyaseti, ahlakla birlikte kesin formları araştıran bilim olarak tanımlamaktadır. Felsefî siyaset için, ikinci el bilgi kullanan zanaata karşı çıkmıştır. Sadece tecrübe benzerliklerine dayanan kararları nedeniyle, sıradan ampirik siyasete güvenir. *Felsefî siyaset,* nesnesi için bir kesinliğe sahiptir. Bu nedenle de salt teorik bilim kabul edilir (Jaeger 1967, 85). Bu verilerden, ilkin, ilk felsefenin kendi başına bir şey olduğu; ikinci olarak da, ilk felsefe dışında felsefe tarzlarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Aristoteles, bilim sınıflamasında da felsefenin üç aşamalı olduğunu ortaya koymuştur. En üstün teorik bilimlerken, onu pratik ve poetik bilimler takip etmektedir. Öte yandan, her bilim öbeğinin kendi arasında da hiyerarşik bir düzeni olması, felsefenin katmanlarını göstermektedir.

Aristoteles'in felsefe anlayışında gayelilik önemli bir yer tutmaktadır. Zeller'e göre, Aristoteles'te gayeliliğin (teleoloji) en önemli özelliği, ne insan merkezli olması ne de evrenin dışında bir yaratıcı ya da yapıcıya ya da düzenleyiciye ihtiyaç duymasıdır. Aristoteles, söz konusu sorunu doğada içkin olan bir durum olarak düşünmektedir (Zeller 2001, 223). Dört nedende gayenin (ereklilik) olması, *Nikomakhos'a Etik'*in ilk satırlarında her eylemin iyi amaçladığını bildirmesi, *Politika'*da "Doğa hiçbir şeyi boşu boşuna yaratmamıştır; bütün yaratmalar insan için olmalıdır" (*Politika* 1975, I, 8; 19) düşüncesi, *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde, "Tanrı ile doğa hiçbir şeyi gereksiz yere yapmaz" (*Gökyüzü Üzerine* 1997, 271 a31) görüşü, onun gayeliliği benimsediği sonucuna götürmektedir. Felsefenin uğraştığı konulardan biri de bu gayeliliğin ne olduğu göstermektir. Gayelilik sorunuyla ilgili olarak hiyerarşi de onun düşüncelerinde öne çıkmaktadır. Aristoteles'in ortaya koyduğu düşünceler hiyerarşik bir yapı göstermektedir. Hiyerarşik yapılar şöyle sıralanabilir: 1- Tanrı, gökler ve dünya. 2- İnsan, hayvan ve bitkiler. 3- Bilgi Sıralaması: Teorik bilimler- İlk felsefe, matematik, fizik. Pratik bilimler- ahlak, siyaset, ekonomi. Poetik bilimler- şiir. 4- Yöntem Sıralaması: Analitik, diyalektik, retorik. Sıralanan bu konuların hiyerarşik yapısı, felsefenin de hiyerarşik bir yapı olduğu sonucuna götürmektedir. Felsefenin uğraştığı konuların hiyerarşideki yerleri, felsefenin alt kollarının da yerlerini belirlemektedir.

Aristoteles’e göre felsefe, hakikati keşfetmekle yükümlüdür. Bunu gerçekleştirmek için, ilk ilkeler, gaye, töz, en yüksek iyi gibi sorunları sağlam bir şekilde temellendirmek durumundadır. Felsefe, bütün bölümleriyle birlikte bir bütün olarak evrenin yapısını açıklama amacına yönelik olarak kurulmuştur. Bu amaca ulaşmak için yöntem ilkelerini çok iyi kullanılması gerekmektedir.

13.2. Felsefenin Bağımsızlaşması

Felsefenin kuruluşu Aristoteles’in çalışmalarıyla tamamlanmıştır. Aristoteles, felsefenin nasıl bir düşünce yapısı olduğunun, nasıl işlemesi gerektiğinin, konularının neler olduklarının, birbirlerinden nasıl ayrıldıklarının, hangi yöntemlerin kullanıldığının, ne türden bilgilere ulaşıldığının ve onlarca başka felsefe konusunu, felsefi temellendirmelerini yaparak, felsefesinin kuruluşunu sağlamıştır. Felsefenin kuruluşundan kasıt, felsefenin ideal biçimine ulaştırılıp dondurulmuş olması değil, felsefe yapmanın nasıl olduğunun, felsefe yaparken izlenen yollar, konular ve konuların birbirleriyle ilişkilerinin nasıl kurulduğunun uygulamalı ve teorik olarak gösterilmesidir. Kendinden önce gelen düşünürlerin uğraştıkları bütün konuları eleştirel bir süzgeçten geçirerek, kendi düşüncelerini geliştirmek için kullanmıştır. Öncekilerin düşüncelerini kendi felsefesinde kullanması ve kullanma şekli, felsefe tarihini felsefenin temel bir dalı olarak geliştirmiştir. Aristoteles’in felsefeye katkılarını anlamak için uğraştığı felsefe konuları, yöntemi ve amacı aşağıda değerlendirilmektedir.

Konular : Varlık sorunu Aristoteles’in en yoğun olarak çalıştığı konuların başında gelmektedir. Varlığın evrene nasıl dönüştüğü, oluşun ilkeleri, varlığın katmanları, katmanlar arasındaki ilişkiler, Tanrı’nın nitelikleri ve varlık sorunundaki yeri, insanı diğer varolanlardan ayıran özelliklerin neler olduğu, insanın bu dünyadaki amacı, bilgi ve bilimin olanakları ile nitelikleri gibi çok sayıda sorun varlık bağlamında değerlendirilmiştir. Çizilen bu çerçeve felsefenin

ilk konusu olan varlık sorununun içeriğinin çok zengin olduğunu sergilemektedir.

Aristoteles'in uğraştığı konular arasında, bilimler özel bir yer tutar. Araştırma alanları, uyguladıkları yöntemler, elde ettikleri bilgilerin doğruluk dereceleri ve amaçlarını belirlenmesinden Aristoteles bilimlerin kurcusu olarak kabul edilmektedir. Metafizik, matematik, fizik, biyoloji, gökler üzerine, meteoroloji, hayvanların araştırılması, ahlak, siyaset, sanat gibi araştırma alanlarını kurduğu rahatlıkla söylenebilir. Üzerinde yoğun bir şekilde durduğu konuların arasında ahlak ve siyaset de yer almaktadır. İnsanın nasıl yaşaması gerektiğini hem bireysel hem de toplumsal şartların neler olduğunu, toplumların ne türden özelliklere sahip olduklarını, nasıl yönetildiklerini ve bireylerin karakterlerini belirleyen özellikleri tasvir ederek, bu alanların teorik temellerini oluşturmuştur. Felsefenin konusu olarak ele alıp incelediği bütün alanların felsefi açıdan nasıl araştırılmaları gerektiğine ilişkin çok iyi modeller üretmiştir.

Yöntem :Aristoteles'i diğer düşünürlerden ayıran en önemli özelliklerin başında felsefe yöntemine yaptığı katkılar gelmektedir. Yöntem, Aristoteles'in felsefe anlayışını da ortaya koymaktadır. Asıl derdi, varlıkla ilgili doğru ve güvenilir bilgilere ulaşmaktır. Söz konusu bilgilere ulaşmanın tek yolu ilgili alana ilişkin yöntemi en iyi şekilde kullanmaktır. Bu amaçla, üç öbekte topladığı bilimlerin her biri için bir yöntemin olduğunu göstermiş ve yöntemlerin bütün özelliklerini ortaya koymuştur.

Aristoteles, çeşitli alanların değerlendirilmesinde alışkanlıkların önemli etkilerinin olduğunu görmüş, bundan kurtulmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre, hakikat için, sevgi temelli de olsa, *alışkanlıklardan kurtulmak filozofluk görevi* dir (*Ethica Nicomachea* , 1096 a10). Bu düşünce onun yönteme verdiği önemi göstermektedir. Benzer şekilde, "Şimdi araştırmamızın amacı neyin doğru neyin yanlış olduğunu ortaya koymaktır. Yoksa övgü yahut yergi dağıtmak değildir" (*Politika* 1975, 55) ifadesi, yönteme ve çalışma kaygılarına ışık tutmaktadır. Yönteme yaptığı vurgu nedeniyle, felsefenin temel işlevinin yöntem mi olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Ritter'in belirttiği gibi, Aristoteles gelenekçiliği açıkça benimsemiştir. İlk filozoflar demek olan 'eskiler' de yeni bir konu, yeni bir hakikat bulmuş yahut koymuş değillerdir. Onlar da felsefelerinde oldum olası, eskiden beri insan hayatında ve poliste yer etmiş olan bir hakikat geleneğini devam ettirmişlerdir (Ritter 1955, 7) Felsefi sorunların bazıları, geleneksel olarak süren efsanelerden türemiştir. Bir bakıma efsaneler felsefeye kaynaklık etmiştir. Aristoteles, bu noktaya dikkatleri çekerek, felsefe tarihini “en eskiler” dediği şairlerden başlatmıştır. Ona göre, felsefi bilgeliğin dostuyla efsane içerikli şiirin dostu bir soydandır. Onun bu anlayışı, felsefe ile şiirin, ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir. Geleneği sorunların temellendirilmesinde yöntemin bir bölümü olarak kullanmıştır.

Amaç : Aristoteles’in amacı, evrensel bütünlüğün felsefi temellendirmesini yapmaktır. Felsefe tanımı ve sıraladığı bilgelik özellikleri bu düşünceyi haklı çıkarmaktadır. Ahlak, siyaset, iktisat ve sanat konularında yazdıklarına bakıldığında, amacının toplumsal mutluluk yolunun keşfi olduğu görülmektedir. Heimsoeth’e göre, Aristoteles’in anladığı felsefe, algılanan dünyanın ve hayatın bütünü hakkında bir bilgi olmak amacındadır. Felsefe, temellendirilmiş ve kurulmuş, tamamıyla açık bir şekil kazanmış bir bilgi, yani bilim olma çabasındadır. Bu evrensel ve temel bilimin kendisi bir çok kollardan oluşmuştur (Heimsoeth 1986, 29). Felsefeye yüklenilen bu anlamlar Aristoteles’in amacına da ışık tutmaktadır. Bu amaç, evreni felsefi bir yaklaşımla tutarlı bir şekilde açıklamaktır. Başka bir deyişle evren tasavvurunu felsefi bir temelde açıklama çabasındadır.

Aristoteles’i felsefenin gerçek kurucusu yapan şey, felsefeyi oluşturan bilgilerin tümünün akıl tarafından keşfedildiğini ve keşif yöntemlerinin kullanıldığın kabul etmesine dayanır. Platon’da olduğu gibi hakikat türü bilgiler tanrısal bir kaynaktan gelmez; hakikat, aklını kullanan düşünür tarafından keşfedilir. Başka bir deyişle verili bir bilgi söz konusu değildir; doğa araştırmalarına bağlı olarak doğanın hakikatinin keşfedilmesi gerekmektedir. Bilgiyi üretmenin aklın bir görevi olduğu, bu görevi yerine getirirken alana ilişkin yöntemlere bağlı kalması gerektiği, felsefi düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Yunan düşünce tarihinde bu anlayışa ulaşan nadir kişilerden en önemlisi Aristoteles olduğundan, o,

felsefenin gerçek kurcusu ya da felsefenin kuruluşunu tamamlayan kişi olarak kabul edilmektedir.

Uygulama Soruları

1. Aristoteles metafiziği nasıl tanımlamaktadır?

2. Felsefeye başlatan unsur nedir?

3. Akıl felsefede nasıl bir görev yüklenmektedir?

4. Bilge ile filozof arasında ne fark vardır?

Bölüm Özeti

- Aristoteles’in felsefeye katkılarını onun felsefe anlayışı çerçevesinde değerlendirdik.

- Aklın felsefe açısından önemini gördük.

- Felsefede önemli yerlere sahip olan hakikat, bilgi, bilgelik, bilim gibi kavramların kullanım bağlamlarını yorumladık.

- Bilimler ile felsefe arasındaki ilişkilerin nasıl seyrettiğini öğrendik.

- Gayeliliğin Aristoteles felsefesindeki konumunu tartıştık.

- Değişen ve değişmeyen şeylerin felsefe açısından önemlerini anladık,

14. FELSEFİ BİLİNÇ

Giriş

Felsefenin oluşumu ve kuruluşuna bakıldığında, uğraştığı konular, büyük ölçüde, evren tasavvurlarının konularıdır. Evren tasavvuru, evren nasıl oluştu, dünya

yaşanılır hale nasıl geldi, insan nasıl ortaya çıktı, insan nasıl yaşamalı ve öldükten sonra ne olacaktır sorularını cevaplamaktadır. Bu sorunlar, bir yandan kendi başlarına incelenebilir olma özellikleri, bir yandan da bir bütünün parçaları olarak, ayrıca alt sorulara bölünerek felsefenin konularını oluşturmuşlardır. Konu ortaklığı başta olmak üzere, bir çok konuda, felsefe öncesi düşünce ile felsefi düşünceler arasında ortaklıklar vardır. Söz konusu ortaklıkları da göz önüne alarak, felsefe denilen düşünce alanının temel özellikleri aşağıda incelenmektedir.

Derslerde ortaya konulan sürecin de gösterdiği gibi, felsefe, Yunan evren tasavvurundaki dönüşümlerden ortaya çıkmıştır. Evren tasavvurunun efsane ve bilgelik temelli açıklamaları, insanların sorularını cevaplamaya yetmeyince, yeni cevapların verilmesi gerekmiştir. Söz konusu cevapların yapıları ve felsefenin biçimlenmesini sağlamıştır. Felsefenin yapısını iyi anlamak için, felsefenin temel kavramsal yapısını içselleştirmek gerekir. Kavramsal yapıya geçmeden önce, bilgeliğin genel özelliklerini ele almak gerekir.

14.1. Bilgelik

Toplumların düşünce yapıları, evren tasavvurunda içkin olan ya da evren tasavvurunu kuran değerler tarafından belirlenmektedir. Her düşünce ve eylem bir değere dayandığından, değerler, düşünce ve eylemlerin dayandığı ilkelerdir. Bununla birlikte kültürel sistemi taşıyan değerler, düşünce ve eylem alanlarına göre farklılıklar gösterirler. Beslenme, barınma, güvenlik, sağlık, eğitim, siyaset, din, ahlâk gibi alanların her biri, kendi değerlerine sahiptirler. Değerlerin oluşturduğu düzenli yapı evren tasavvuruna dönüşürken, evren tasavvuru ve değerler hakkında yetkili kişi olarak bilge öne çıkar. Bilge, çeşitli alanlara ilişkin tecrübeler ile tecrübelerin muhakemelerinden çıkartılan sonuçları birbirleriyle ilişkilendirme becerisini gösteren, değerleri bütünlüklü bir yapı içinde görebilen, eylem ve düşünceleri toplumun değerlerine göre yargılayabilen önderdir.

Bilgelik temelli düşüncelerde yargılar, değer ile eylemin sonuçlarının karşılaştırılmasından elde edilirler. Bir eylem hakkında karar verilecekse, söz konusu eylem, eylemin türüne bağlı olarak, ahlâkta, törede, dinde ve geleneklerde içkin olan değerlerle ilişkiye sokularak yargılanır. Esas olan, geçmişte içkin olan değerlerle şimdide gerçekleşen eylemi yargılayarak sonuçlandırmaktır. Bilgeliklerde temel çerçeve ahlâk tarafından çizildiğinden, ahlâk, eylemler hakkındaki yargılarda baskın bir yere sahiptir. Ahlâkça doğru olan, din, töre ve geleneklerce doğrulandıklarından, aralarında bir çatışma meydana gelmemektedir. Yargılarda başvurulan ahlâk, din, töre ile gelenekler, eylemin türüne göre, sonuçta belirleyici olmaktadırlar. Eylemin değerlendirilmesinde başvuru sistemleri olarak kullanılan ahlâk, din, töre ile geleneklerin doğruluğuna iman, onlar üzerine kurulan toplumsal düzenin de doğru, güvenilir ve sarsılmaz olduğuna da iman ettirmektedir[1].

Bilgeliklerde yargıya varmanın bir diğer yolu, konuya ilişkin hikayeler anlatmaktır. Geçmişte gerçekleştiğine inanılan bir olayı, hikaye şeklinde anlatarak, ondan ders çıkartmak, üzerinde konuşlan konu hakkında nasıl bir sonuca varılacağını göstertmektedir. Hikayede, değere uygun eylemde bulunan kişinin ödüllendirildiği, uygun eylemde bulunmayan kişinin de zarar gördüğü, özellikle gösterilir. Söz konusu hikayeler genellikle ahlâkî, dinî ve siyasî içerikli olduklarından, yargılar, çoğunlukla ahlâkî bir çerçevede temellendirilirler Sade bir dille anlatılan hikayeler, toplumun ne türden bir değerlerle yaşadığını sergilemektedirler. Hikayeler, efsanevi ya da tarihsel kişileri konu aldıklarından, değerlerle toplumun geçmişi arasında köklü bağlantıyı sergilerler ve böylelikle toplumun tarih düşüncesini canlı tutarlar.

Bilgeliğin teorik zeminin oluşmasında ve uygulama alanının denetlenmesinde belirleyici olan üç temel kurum, ahlâk, din ve siyasetin (töre) özellikleri, bilgeliğin yapısını da biçimlendirmektedirler. Toplumsal düzenin merkezinde, bireylerarası ilişkileri düzenleyen *ahlâk* vardır. Ahlâkın temel değeriyse, *doğruluk* tur. Bir değer olarak doğruluk, ahlakî ilkeler doğrultusunda yaşamaktır. Doğruluk, “zarar verme, iyilik yap” ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Toplumsal düzenin sürekliliği için, bireylerin birbirlerine zarar vermemeleri ve birbirlerine yardımcı olmaları, esastır. Bu ilkeye ne kadar uyulursa toplumsal varoluşun

sürekliliği de o ölçüde garantine alınmış olur. Toplumdaki her birey, hükümdar da dahil olmak üzere, doğruluğun dayandığı “zarar verme, iyilik yap” ilkesine uymak durumundadır. Söz konusu ilke evren tasavvurunda içkin olduğundan, herkes tarafından benimsenmiştir. Dolayısıyla herkes, birbirini bu bağlayıcı ilkeyle denetleyerek, doğru eylemlere yönlendirmektedir. Böylelikle insanların birbirilerine vermeye çalıştığı ya da verdiği her türden zararın önüne geçilmesi beklenmektedir.

Evren tasavvuru *din* le açıklayan toplumlarda, evrensel düzen, düzenin nasıl kurulup yönetildiği, insanın yaratılışı, dünyada nasıl yaşayacağı ve ölüm sonrası hayatı gibi sorunlar, dinlerin konuları arasındadır. Dinin merkezi değeri, Tanrı’dır. Tanrı, evreni kurup düzenleyen, insanın yaratan, nasıl yaşaması gerektiği üzerinde yol gösteren, ölüm sonrasını hazırlayan, en büyük güçtür. Toplumsal düzenin sürekliliğinde, dini kuralların etkileri, ahlâk kadar güçlüdür. Konumuz açısından dinin getirdiği en önemli belirlenim, Tanrı’nın evreni yönetmesiyle, hükümdarın dünyayı yönetmesi arasında paralelliklerin kurulmasıdır. Tanrı’nın evrende kurduğu sarsılmaz, bozulmaz düzen benzeri bir düzenin, insanlar tarafından da kurulabileceği inancı, devlet ve siyaset anlayışında model olmuştur.

Siyaset , toplumun sorunlarını çözmek için izlenen yoldur. Devleti temsilen hükümdar, toplumsal düzenin sürekliliğinden sorumludur. Bu sorumluluğunu, kurumların belirlediği değer ve ilkeleri esas alıp, kurumlar, guruplar arasındaki ilişkileri belirleyip ve belirlenimlere uymayanları cezai yaptırımlar uygulayarak yerine getirir. Hükümdarın uyguladığı yaptırımların dayandığı ilkeler, töreyi oluşturur. Töre, devlet ile siyasetin bel kemiğidir. Törede içkin olan unsurlardan biri, hükümdarın meşruluğunun açıklanmasıdır. Meşruluk zemini tanrısal olduğundan, törenin hükümdarın meşruluğuyla ilişkili belirlenimi dinden gelir. Öte yandan hükümdarın halkla nasıl ilişkide bulunması gerektiği ise ahlâk temeline oturtulur. Siyaseti yönlendiren diğer bir unsur da geleneklerdir. Çeşitli alanlarda gelenekleşen düşünce ve davranış biçimleri, yönetimin eylemlerini kontrol etmek için kullanılırlar.

Konfüçyüs'ün şu görüşleri bilgeliğin nasıl bir zemine oturduğunu göstermektedir. Konfüçyüs'e göre, eskiler, önce bilgi eksikliklerini gidererek düşüncelerini oluştururlar, oluşturulan düşünceler iç düzenlerini meydana getirir, iç düzen gündelik hayata çeki düzen verir, hayatlarını düzenledikleri ilkeyle ev işlerini yoluna koyarlar ve işlerinden elde ettikleri ilkelerle devlet işlerini yürütürlerdi (akt. Störig 1994, 138). Bu yaklaşım tarzı, bilgeliklerin nasıl bir yapıya sahip olduklarını ortaya koyduğu gibi, siyasal sorunlarla ilişkinin de nasıl kurulması gerektiğine işaret etmektedir.

Bilge, kısaca açıkladığımız bu üç kurumun yapılarında içkin olan değerler ve ilkeler çerçevesinde, sorunları ele alır ve sorunlar hakkında açıklamalar getirir. Bilgelikle ilgili bu tespitlerden sonra felsefenin nasıl bir yapıya sahip olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

14.2. Felsefe

Felsefe ile felsefe öncesi düşünüşte en önemli farklılık, **bilgi** konusunda olduğu söylenebilir. Felsefede bilgi verilmiş değil, keşfedilmesi gerekli olan bir unsurdur. Keşfetmek, olanların ötesinde yeni bilgi durumlarının olduğunu kabul etmektedir. Eğer, elde bulunulan bilgiler, konular hakkında hakikati bildiriyorlarsa, araştırma yapmaya hiç ihtiyaç olmaz. Onlara inanarak belirledikleri ilkeler doğrultusunda yaşamak gerekir. Böyle bir tutum da din olur. Felsefenin oluşumunda gerçekleşen, bilgilerin kesin olmadıkları ve kesin bilgilerin keşfedilebileceği düşüncesidir. Felsefenin gelişim sürecinde, onun yapısını oluşturan tutum ve yöntem de gelişmiştir. Söz konusu tutumun oluşumunda etkili olan unsurlar aşağıda kısaca tanıtılmaktadır.

Şüphe : İnsanlar evren tasavvurunun güvenli ortamında bulunmaktan memnundurlar. Ortaya çıkan sorunların çözümünde de bilgeliğin öne çıkması, güveni genellikle üst seviyede tutmuştur. Evren tasavvurunun içerdiği konular başta olmak üzere, her alanda değişim varsa, bu alanlara ilişkin bilgilerin doğru olması nasıl mümkün olur? sorusu şüphe sürecini tetiklemektedir. Nesne değişmekteyse, nesne hakkındaki bilgilerin de değişmesi gerekmektedir. Bilgi nesnelerinin değişmesi ve konuya ilişkin bilgilerin doğru kabul edilmesinin fark edilmesi, şüphe geleneğinin kaynaklarından biridir. Felsefe öncesinde de, özellikle siyaset alanında insanlar birbirlerinden şüphe etmeleri, siyasetin yapısı gereği olmuştur. Her türlü çıkar ilişkisinde, bireylerin birbirlerine güvenmemeleri durumu, şüphe ortamını oluşturmaktadır.

Kültürel ortamda eylemde bulunmanın her aşaması düşünce içeriklidir. Kültürel ortamın özellikleri arasında, değişkenlikler, yanlışlar, tutkular, kıskançlıklar, inançlar, her alandaki farklılıklar, çatışmalar, mızıkçılıklar gibi insani unsurların baskın olduğu çok açıktır. Dolayısıyla, insanlar gündelik hayatlarında bütün eylem türlerinde kendilerine özgü tepki verdiklerinden, sürekli düşünce üretmektedirler. Zihnin, hatalı, yanlı, eksik ya da göreceli konular karşısında cevap verme denemeleri, düşünce üretiminde şüphenin temelini oluşturmuştur.

Felsefenin gelişmesinde etkili olan yöntem unsurlarından biri olarak şüphe, gündelik hayatta yaşanılan tartışmaların sistemleştirilmiş halidir. Bilgeliklerde herhangi bir konu hakkında gelenekleşen bilgilerin hakikat oldukları yolundaki inancı sarsan veriler, onlardan şüphelenmenin yolunu açmıştır. Örneğin insanın kökeni hakkında yapılmış olan açıklamaların yetersizlikleri, tutarsızlıkları, çelişkileri fark edildiğinde, açıklamaya yönelik güvensizlik şüpheyle birlikte belirir. Çelişki, yanlışın göstergelerinden biri olduğuna göre, doğrunun ne olduğu araştırılır. Konuya ilişkin verilerin çelişkili ve yetersiz oluşundan kaynaklanan **şüphe** , konuyla ilgili **soru** haline getirilerek somutlaştırılır. Hangisi doğru? Yetersizlik, açıklamanın temeline konulan ilkeden mi kaynaklanmaktadır yoksa açıklama tarzından mı? Felsefedeki sorgulamalar, ilk elden ilk ilkelerin neler olduğu sorusunu ortaya çıkardığından, araştırmalar genellikle ilk ilkelerin neler olduğu, söz konusu ilkelerle ilkelerden türetilen kurallar ile kavramların tutarlı

bir şekilde temellendirilmesi çerçevesinde gerçekleştirilir. Varlıkla ilgili sorular, öncelikle ilk ilkenin ne olduğunun araştırılması çerçevesinde gerçekleştiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Kökendeki ilke nedir? sorusu sorulduğunda, kökene ilişkin önceki açıklamaların hepsi bir kenara itilmiş olmaktadır. Çünkü yeni bir cevap denemesi yapılmaktadır ve deneme kökene ilişkin hakikate ulaşacağını vaat etmektedir. Ancak, yeni temellendirmeler, eski cevapları eleştirel süzgeçten geçirerek malzeme ya da model olarak kullanırlar.

Felsefede şüpheyi kurumlaştıranlar Sofistler olmuştur. Geleneksel her türlü bilgiyi şüpheden hareketle eleştirmeleri, şüpheyi felsefenin ayrılmaz bir parçası yapmıştır. Sofistlerin düşüncelerine sürekli karşı gelen Sokrates ve Platon, metodik şüphenin yapılanmasına katkı sağlamışlardır. Şüphenin başladığı yerde sorgulama da ortaya çıkmaktadır.

Karşılaştırma : Her tür bilginin eksik ya da yanlış olduğunun kabulü, felsefi yöntemin ilkeleri arasındadır. Ayrıca, hakikatin keşfedilebileceği de bir başka ilke olarak felsefe yapmanın şartıdır. Felsefenin karşı karşıya kaldığı bu çelişkili durum, onun yönteminin çerçevesini oluşturur. Düşünür, bir yandan yanlışları ayıklarken, diğer yandan hakikati keşfetmek umudunu ve amacını esas alarak denemelerde bulunmaktadır. Felsefe kendi çalışma alanını belirlerken, köken sorununu merkeze almış, alanın araştırılmasında kullanılacak yöntemi de bu bağlamda oluşturmuştur. Söz konusu yöntemin ilk aşaması, herhangi bir konuda ileri sürülen görüşlerin yetersizliklerinin tespitini yapmaktır. Yetersizliklerin tespitinde en önemli aşama, aynı konuyla ilgili bilgilerin ya da görüşlerin karşılaştırılmasıdır. Herhangi bir konu hakkında yapılacak bir ön yoklama, konuyla ilgili ve birbirleriyle çelişen çeşitli görüşlerin varlığını sergiler. Görüşlerin **karşılaştırılması** , her zaman, görüşler arasındaki farklılıkların tespitiyle sonuçlanır. Farklılıkların tespiti, hangisinin doğru olduğu sorununu birlikte getirmektedir. Hangisinin doğru olduğu sorusu, cevaplara yönelik şüphelerin artmasına ve konunun araştırılmasına neden olmaktadır. Yetersizliklerin tespitinde, açıklamalardaki çelişkiler ile açıklamanın temelinde bulunan ilkenin yeni durumları açıklamada yetersiz kalışı da etkili unsurlardır.

Eleştiri : Felsefi düşünceyi, diğer düşünce biçimlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, eleştiridir. Eleştirinin sahip olduğu önem, felsefi yöntemin temellerinden birini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Yöntem olarak eleştiri, ortaya konan düşüncedeki açıklama gücünü ve tutarlılığı esas alır. Açıklama gücü, konunun iç yapısındaki sorunların açıklığa kavuşturulması, sorunların birbirleriyle ilişkilerinin iyi örülmesi ve bütünlüklü bir şekilde sıkı temellendirilmesidir. Söz konusu temellendirmenin dolayısıyla açıklama gücünün zayıf olduğunun en açık göstergesi, açıklamalardaki tutarsızlıklardır. Tutarlılık, öncülle sonuç arasındaki ilişkinin doğru kurulmasına denir. Ayrıca ilkelerle çıkarılan sonuçlar arasındaki ilişkiler de tutarlılık ve geçerlilik bağlamlarında kullanılır. Eleştiri, ileri sürülen düşüncelerin iç yapısını sorgulayarak, düşüncedeki olumlu ve olumsuz unsurları sergilemedir. Başka bir deyişle, eleştiri, tartışmaya açılan düşüncelerde, konuyu ilişkin bilgileri geliştiren, sorunun açıklamasına katkı sağlayan unsurları ortaya koyarken, aynı zamanda, söz konusu düşüncedeki hata ve eksikliklerin de tespitini sağlar. Dolayısıyla eleştiri, düşüncelerin sağlam temellendirilmesinde ve geliştirilmesinde etkili yöntem unsurlarından biridir.

Sofistlerle birlikte felsefe sağlam bir yer kazanan eleştiri, Aristoteles ve Kant gibi iki usta tarafından, düşünce üretiminin olmazsa olmaz unsuru olarak sergilenmiştir. Aristoteles'in, ele aldığı her konuda, konuya ilişkin ileri sürülmüş bütün görüşleri eleştirdikten sonra, kendi görüşlerini temellendirmesi, eleştiriye ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri *Metafizik* kitabının ilk felsefe tarihi olarak da kabul edilen ilk (A Kitabı) bölümüdür. Söz konusu yerde, Platon da dahil kendinden öncekilerin neden anlayışlarının eleştirisi sergilenmektedir.

Felsefede eleştirinin sağlam bir şekilde gerçekleşmesi için üç aşama yerine getirilmelidir: İlkin, kişinin kendisini eleştirmesi gerekmektedir. Eleştiri, sağlam bilgilere ulaşmanın bir yoluysa, felsefeci, sürekli olarak, kendi bilgilerinin ne kadar sağlam olduğunu sorgulamalıdır. Kendi benimsediği ilke ve düşünceleri sorgulamadan, başkalarının görüşlerini sorgulamaya geçmişse, o kişinin felsefeciliği şüphelidir. İkincisi, çalışma alanındaki görüşleri eleştirmektir. Bunu

gerçekleştirebilmek için alanı çok iyi bilmesi gerekmektedir. Üçüncüsü, eleştirdiği konularda kendi görüşlerini geliştirmek durumundadır. Sıralanan bu aşamalar yerine getirilmeden eleştiri yapıldığı söylenemez.

Kavramlaştırma : Herhangi bir sorunla ilgili bir terimi tanımlayarak ilke haline getirmek ve onu görelilikten kurtarmak, kavramlaştırmaktır. Bu tavrın ilk örneği, Sokrates'in, iyi, erdem, bilgi, doğru, adalet, yasa gibi Sofistlerin sıkça tartıştıkları terimleri kavramsallaştırarak, görelilikten kurtarmasıdır. Kavramlaştırma, terim kapsamında olan unsurların form olarak değişmezliğini, her zaman ve her yerde aynı olduğunu, dolayısıyla da zaman-dışı unsurlar olarak temellendirilmesini amaçlamıştır. Sokrates, yaptığı tartışmalarda, Sofistlerin düşüncelerini kavramlaştıramadıklarını göstererek, ileri sürülen görüşlerin güvenilir olmadıklarını kanıtlamaya çalışmıştır. Sofistlerin yaptıkları tanımların yetersizliklerinin gösterilmesi, aşamalardan biridir. Kavramın zaman dışılığının temellendirmesi gereklidir; çünkü, hakikat türünden bilgi ancak kavram temelinde mümkün gözükmektedir. Hakikat varsa, o ancak kavramlarla kuruludur. Kavramların genel geçerliği anlamında zaman dışılıkları, hakikati vermektedir. Kavramlaştırma, felsefi düşüncenin temellendirilmesinde, öne çıkan diğer yöntem unsurudur.

Sınıflama : Tanımlamanın ortaya çıkardığı bir başka yöntem unsuru, sınıflamadır. Sınıflama, düşünce üretiminin çerçevelerini çizdiği gibi, çizilen çerçeveler arasında nasıl ilişkiler kurulduğunu da gösterir. Tanım, tanımlanan şeyin kendine özgü yapısını ortaya koyarken aynı zamanda diğer unsurlardan da ayırır. Tanım bağlamında ortaya çıkan sınıflar, konunun saflığını ya da konuda nelerin içerildiğini sergilerler. Konunun içeriği yeterince netleştirilemediğinde tutarsızlıklar arttığından ileri sürülen düşüncenin açıklama gücü zayıf kalır. Açıklama gücü yüksek olması için, incelenen konuda yer alan her sorunu tanımlayıp sınıfladıktan sonra temellendirmek gerekir. **Mc Keon'a göre, Aristoteles'in bilim anlayışında uyguladığı yöntem, ilkeler doğrultusunda gözlem ve kanıtlara dayalı verilerin açık bir şekilde sınıflandırılmasıdır (Mc Keon 1940, 74-75).

Tutarlılık : İlke ile ilkeden türeyen unsurlarının açıklanmasının doğruluğu, yöntemin diğer bir özelliği olan tutarlılığı verir. **Tutarlılık** , ilkenin temellendirilmesinde, ilk ilke ile ilkeden sökün eden sürecin açıklanmasında, süreç içinde yer alan unsurların sınıflandırılıp tanımlanmasında, konuya ilişkin görüşlerin bütünlüklü bir şekilde ifade edilmesi gibi durumlarda aranmaktadır. Eğer sıralanan unsurların yapılarının açıklanmasında ve birbirleriyle ilişkilerinde tutarlılık yoksa, temellendirmenin yetersiz olduğu kolaylıkla kabul edilir.

İlke (Köken): Herhangi bir bilginin doğruluğu, o bilginin ilgili olduğu konunun **ilke** sine dayandırılmasına bağlıdır. Başka bir deyişle, konunun temel niteliklerini içermesi nedeniyle ilke, doğruluğun dayandığı zemindir. Aynı zamanda felsefi açıklamaların da temelini oluşturur. İlk ilke (köken), evrenin bütünlüğünü, düzenini, insanın akıllı varlık oluşunu, toplumsal düzeni genelleştirerek açıklamak için yöntem açısından temel oluşturmuştur. Bilgeliklerdekinden farklı olarak felsefede köken, evrenin başlangıcı ve katmanlarını, doğanın, insanın ve kültürel dünyanın oluşum sürecini ve sahip oldukları özellikleri bütünlüklü ve tutarlı bir şekilde temellendirilmenin dayanağıdır. Kökenin bilgisi ve bu bilginin güvenilirliği, felsefede, bilgi ile yöntem sorunlarını ortaya çıkaran bir başka kaynaktır. Kökene ilişkin bilgi, bir başlangıç ilkesi olmadan, olaylar, süreçler, durumlar açıklanamadıklarından, yöntem açısından gereklidir. İlk ilkelere (köken) gitmek gerekliliği, her şeyin, kökende, başlangıçta öz olarak belirlendiği kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla, ilk ilke alanın özünü içerdiğinden ve söz konusu öz süreç içinde kendini gerçekleştirdiğinden, sürecin şimdideki durumu, kökendeki ilke durumuyla örtüşmesi ya da tutarlı bir şekilde ilişkilendirilmesi gerekmektedir. İlk ilkenin araştırılması, varlığın niteliklerini, dönüşümlerini, bir bakıma evrenin yapısını ortaya koymaya yöneliktir. Varlığa ilişkin bilgilerin doğruluk açısından denetlenmesi, bilgi öğretisine ilişkin çerçeveyi sergilemektedir. Varlık ve bilgi sorunları, insanın kendini anlamaya, evrendeki konumunu görmeye yöneliktir. İnsan kendisini akıl varlığı olarak tanımlayarak, evrendeki yerini belirlediği gibi, varlığı ve kendisini tanıma aracı olarak da aklı kullanmaktadır. Aklın ürünleriyle yaşama dünyasını belirlemektedir. Böylelikle, insan, evren, felsefe ve felsefe yöntemi birbirinden ayrılmaları imkansız bir bütünlük oluştururlar.

Kendini Bilmek : İnsanın kendisi hakkındaki bilgisi, kendini bilmek şeklinde ifade edilmektedir. Bu söz, felsefeyi başlatan sözlerden biri olarak görülmektedir. Kendini bilmek, bir çok bağlamda kullanılmaktadır. 1- Ahlaki anlamı, ölçülü olmaktır. 2- Kimlik anlamı, toplumsal tarihe işaret eder. 3- İnsan olmanın demek olduğu anlamında kullanılır. 4- Bilme sürecinin nasıl gerçekleştiğini açıklamak için kendi zihnine yönelmesidir. Sıralanan bu anlamların her biri felsefede çok önemli sorun yumakları oluşturmanın yanında, felsefecinin kendilik bilincine varmasının da yolunu göstermektedir.

Felsefi bilinç : Felsefenin yapısın tanımak, bu yapıya uygun olarak düşünebilmek ve eylemde bulunmak, felsefi bilinçtir. Yukarıda sıralanan felsefenin yapısını oluşturan kavramsal çerçevenin içselleştirilip uygulanması, felsefecide olması gereken bilinç durumudur. Felsefi bilinç, Platon'un Mağara benzetmesindeki, mağaradan çıkan kişinin yaşadıklarıyla ilişkilidir. İçine doğulan ortamda öğrenilenler, mağaradaki esareti temsil ederken, felsefi bilinçlenme, mağaradan çıkışı ve hakikati görme imkanı, felsefi bilinçlenmedir.

Uygulama Soruları

1. Felsefe üretmemiş toplumlarda öne çıkan eksiklikler nelerdir?

2. Felsefenin kuruluşunu sağlayan Atina toplum olarak hangi özellikleri kazanmıştır?

3. Atina'nın girdiği bütün büyük savaşları kaybetmesinin felsefeyle ilişkisi kurulabilir mi?

4. Entelektüel temellendirmelerde felsefe nasıl bir görev üstlenmiştir?

Bölüm Özeti

Bu derste yer alan açıklamalar, felsefenin yapısını ortaya koyduğu gibi, felsefecinin sahip olması gerektiği bilinci de yansıtmaktadır. Ağırlıklı olarak yöntem unsurları olan bu kavramsal çerçeve, felsefenin yöntem yanının çok ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Felsefede yöntem, bir sorunun teorik olarak temellendirilmesinin başarısında ya da başarısızlığında görülür. Genellikle felsefeye özgü olan teorik temellendirme, bir konuyu en genel ilkelerinden hareketle tutarlı bir şekilde açıklamaktır. Bu tür açıklamalarda esas olan, alana ilişkin ayrıntıların da tutarlılık ilkesine uygun olarak sergilenmesidir. Böyle bir temellendirme, her zaman felsefi bir yapıdadır ve bu yapının iskeletini yöntem oluşturmaktadır. Felsefi bilincin en önde gelen amaçlarından biri, incelenen alanı açık seçik bir şekilde ortaya koymaktır. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu, inceleme alanının kavramsal çatısını tutarlı bir şekilde sergilemektir. Kavramsal çatının açık seçik bir şekilde ortaya konulması, felsefi bilincin başarısıdır.